

Vlaanderen
is erfgoed

HANDLEIDING

Dieper dan Shakespeare, hoger dan de kathedraal

Erfgoededucatie in de schoolbuurt

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Handleiding agentschap Onroerend Erfgoed

COLOFON

Deze handleiding maakt deel uit van de reeks Handleiding agentschap Onroerend Erfgoed.

Handleiding agentschap Onroerend Erfgoed Dieper dan Shakespeare, hoger dan de kathedraal

‘Dieper dan Shakespeare, hoger dan de kathedraal’ is een uitspraak van Guy Scheijnen, pedagogisch begeleider bij het VSKO.

Samenstelling en redactie: Jan Van den Bossche

Inhoudelijk advies: Natalie Huyghe (agentschap Onroerend Erfgoed), Ingrid Vanhaevre (agentschap Onroerend Erfgoed), San Van de Voorde (agentschap Onroerend Erfgoed), Hilde Plas (Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten), Ann Dejaeghere (departement Onderwijs), Griet De Baecke (Pedagogische Begeleidingsdienst stad Gent), Bart Janssens (voorzitter gemeentelijke erfgoedraad Ranst), Hildegarde Van Genechten (FARO), Jürgen Loones (Educatie voor Duurzame Ontwikkeling, departement LNE)

Fotografie: Kris Vandevorst, erfgoedcel Meetjesland, erfgoedcel Pajottenland en Zennevallei

Lay-out: Daisy Van Cotthem

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed
Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid,
Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed
Published by the Flanders Heritage Agency
Scientific Institution of the Flemish Government,
Policy area Town and Country Planning, Housing Policy and Immovable Heritage

Verantwoordelijke uitgever: S. Vanblaere

agentschap Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan 19 bus 5, 1210 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroenderfgoed.be
www.onroenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Open Data Licentie Vlaanderen v. 1.2.

This work is licensed under the Free Open Data Licence Flanders v. 1.2

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISBN 9789075230536
D/2016/6024/09

Dieper dan Shakespeare, hoger dan de kathedraal

Erfgoededucatie in de schoolbuurt

Inhoudstafel

'Bij ons niks te zien?'	p. 7
Erfgoed in de schoolbuurt: inleiding	
Dingen om te bewaren	p. 9
Wat is erfgoed?	
Reizen in de schoolbuurt	p. 11
Omgevingsonderwijs	
Digitaal omgevingsboek	p. 13
Erfgoededucatie en Brede School	p. 13
'Dat is hier dus allemaal echt gebeurd?!'	p. 15
Wat is erfgoededucatie?	
Weerhaken aanbrengen	p. 21
Waarom erfgoededucatie?	
Stadsklassen	p. 27
Plattelandsklassen	p. 27
Leren in samenhang	p. 29
Erfgoeddidactiek	
Meerslimmig	p. 32
Meervoudige intelligentie	
Boek dicht en klas uit	p. 32
Het nieuwe leren	
Erfgoed en de Europese sleutelcompetenties	p. 34
'Think globally, act locally'	p. 37
Erfgoededucatie en duurzame ontwikkeling	
15 graadmeters voor een duurzame school	p. 38
De familie Cultuur	p. 39
Erfgoed-, cultuur- en kunsteducatie	
Cultuur in de Spiegel	p. 40
De werkelijkheid kent geen vakjes	p. 41
Erfgoededucatie, de leergebieden en leervakken.	
Heden contra verleden	p. 43
Erfgoededucatie en geschiedenisonderwijs	
Mondelinge geschiedenis	p. 44
Terugkeer van een oervaardigheid	p. 47
Het verhaal als bindmiddel	
Verhalend ontwerpen	p. 48
Digital storytelling	p. 49
De kunst van het vragen	p. 51
Denken in samenhang	
Van Newtons naar Einsteins	p. 55
Erfgoed en ICT	
Videogames	p. 56
Geocaching	p. 56
LOMAP	p. 56
Bijlage 1. Erfgoededucatie. Waarom zouden we?	p. 59
Bijlage 2. Een geschikt thema voor erfgoededucatie	p. 61
Bijlage 3. Vijf gouden regels voor erfgoedlessen	p. 63
Bijlage 4. De vijf uitgangspunten van een erfgoedplot	p. 65
Bijlage 5. Zes tips voor en geslaagd erfgoedproject	p. 67
Bijlage 6. De drie vermogens van erfgoededucatie	p. 69
Bijlage 7. De werkwoorden van erfgoededucatie	p. 71
Bijlage 8. Erfgoededucatie en de eindtermen van het lager onderwijs	p. 73
Bijlage 9. Vakoverschrijdende eindtermen en onderzoeksmogelijkheden voor het secundair onderwijs	p. 81
Bijlage 10. Enkele voorbeelden van onderzoeksopdrachten.....	p. 83
Bijlage 11. Proefprojecten 'Buurten met erfgoed'.....	p. 85
Rijke bronnen	p. 86
Bibliografie	p. 87

‘Bij ons niks te zien?’

Erfgoed in de schoolbuurt inleiding

In de schoolbuurt speelden zich allerlei historische gebeurtenissen af. Je vindt er restanten van een al of niet ver verleden. Mensen legden er wegen aan, bouwden er huizen en boerderijen, bewerkten akkers en begroeven hun overledenen. Erfgoed is kosteloos beschikbaar: een oude molen, een monumentaal pand, een historisch plein, een onbekend voorwerp, een lokale feesttraditie. En dan hebben we het nog niet over het schoolgebouw zelf.

Recent onderzoek vertelt ons dat Vlamingen de aandacht voor en het behoud van ons erfgoed belangrijk vinden. In een wereld waarin je in elke stad dezelfde winkels vindt, hechten mensen hoe langer hoe meer waarde aan de cultuurhistorische bijzonderheden uit hun eigen omgeving. Nochtans geven leerkrachten en directies van onze scholen aan dat ze het erfgoed uit de schoolomgeving weinig als onderwijsmiddel gebruiken. Het verhaal achter de schoolbuurt wordt onderschat of is onbekend, de lesbronnen of handboeken zijn zelden of nooit aan de eigen omgeving aangepast en bovendien wonen de meeste leerkrachten niet meer zoals vroeger in de nabijheid van de school. De schoolomgeving is voor vele leerkrachten een grote onbekende. Om die redenen blijft de leerstof binnen de klasmuren, maar ze wordt krachtiger en levensechter als het erfgoed uit de buurt van de school er bij wordt betrokken. Met andere woorden: het lesmateriaal ligt ‘op straat’. Erfgoededucatie op school is misschien niet zo dringend als een antipestbeleid of een anti-afvalcampagne, maar ze biedt wel heel wat pedagogische en didactische kansen. En komt dat niet tegemoet aan de kerntaak van een school?

Om het over erfgoed te hebben hoef je niet naar Antwerpen, Brugge, Parijs of Rome te reizen. **Erfgoed vind je overal:** in grote en kleine steden, dorpen, wijken, buurten, straten, op en langs veldwegels en kerkpaden, in jouw omgeving ... Je moet het alleen willen of kunnen zien. Het hoeft niet altijd om een Romeinse versterking of een bunkerlinie uit de Eerste Wereldoorlog te gaan. Het gaat net zo goed om een foto die toont hoe de buurt er vroeger uitzag of een volksliedje dat herinnert aan historische gebeurtenissen. Over de eigen omgeving valt meer te vertellen dan op het eerste gezicht lijkt.

Erfgoed is een rekbaar begrip. Het kan zowel onroerend (een gebouw), roerend (een voorwerp) als immaterieel (een recept) zijn. Maar daar houdt het niet op. Want is ook natuur geen erfgoed? Erfgoededucatie speelt in op elementen die zin geven aan ons bestaan, zoals betrokkenheid, burgerzin en zorg. Op die manier raakt het aan **educatie voor duurzame ontwikkeling**. We hebben het dan over de organisatie van onze omgeving, leefbaarheid, milieu, globalisering, bedreigingen, behoud, waarden, complexiteit, tegengestelde belangen, vredes- en herinneringseducatie ... Hebben leerlingen niks te zeggen over de omgeving waar ze in leven? Over wat ze belangrijk, onbelangrijk, waardevol of onaangenaam vinden? Wat ze willen behouden of liever zien veranderen? Wereldburger worden begint met de aandacht voor de eigen omgeving.

Erfgoededucatie geeft de schoolbuurt de plaats die ze verdient. **Ze zet de school in de buurt en brengt de buurt in de school.** Heel wat leergebieden of leervakken komen erin aan bod. Als je op zoek gaat naar het verhaal achter het erfgoed, het erfgoed in de eigen omgeving leert zien of **de eigen omgeving leert ‘lezen’**, kan je dat nadien met andere omgevingen, later met de grote wereld. Met de betrokkenheid op de eigen omgeving brengen we het motto van duurzame ontwikkeling **‘Think globally, act locally’** in de praktijk. We hebben het dan ook over diversiteit en interculturaliteit: want heeft niet iedereen in de klas zijn of haar eigen achtergrond, een eigen verhaal?

Erfgoededucatie hanteert zowel oude als nieuwe methodieken en werkvormen: verhalen, filosoferen, kritisch en creatief denken, systeemdenken, kunstinitiatie, nieuwe media, het maken van een omgevingsboek ... Een intense reis in de eigen schoolbuurt kan ‘dieper gaan dan een tekst van Shakespeare, hoger reiken dan de kathedraal’ en blijft de leerlingen misschien langer bij dan een dure busreis naar Gent, Brussel of Parijs.

- Met deze brochure moedigt het agentschap Onroerend Erfgoed scholen, leerkrachten, leerlingen, erfgoeddeskundigen en gemeentebesturen aan om de pedagogische en didactische mogelijkheden van erfgoed in de eigen schoolomgeving te grijpen. Shakespeare woont en de kathedraal staat in elke schoolbuurt! Je moet ze alleen leren en willen zien! Deze brochure belicht de meerwaarde van erfgoededucatie in de schoolbuurt. Je vindt er de motivatie in om het erfgoed in de schoolomgeving te (her)ontdekken en het als levend lesmateriaal te gebruiken. Ze is het resultaat van gesprekken met een aantal sleutelfiguren over erfgoededucatie en raadpleging van vakliteratuur en gespecialiseerde websites over het thema. Om de leesbaarheid te bevorderen werden de bronvermeldingen achteraan verzameld.
- Deze publicatie is tevens een beknopt theoretisch kader bij het project 'Buurten met erfgoed'. Sinds 2011 zoekt het agentschap Onroerend Erfgoed via pilootprojecten met andere landelijke, regionale en lokale erfgoedpartners en gemeenten uit hoe het lokale erfgoed in de scholen de rol kan spelen die ze verdient (zie ook p. 85).

Jan Van den Bossche
Agentschap Onroerend Erfgoed

Leeswijzer

Deze tekst op het einde van elk hoofdstuk slaat de brug met het volgende hoofdstuk.

Deze tekst op het einde van enkele pagina's geeft enkele voorbeelden van erfgoedacties van leerlingen in de schoolomgeving.

Deze tekst op het einde van een hoofdstuk vat er de belangrijkste zaken uit samen.

Deze tekst belicht een specifiek thema dat bij het hoofdstuk aansluit.

Deze tekst verwijst naar verdere informatie over het hoofdstuk.

Dingen om te bewaren

Wat is erfgoed?

'Beeld je even een dorp, stad, streek in zonder erfgoed. We zouden in een dementerende wereld leven.'

(Uit 'Erfgoed in de klas. Een handboek voor leerkrachten, Hereduc, 2005)

Erfgoed zijn sporen uit het verleden die mensen de moeite waard vinden om te bewaren. Je vindt die sporen overal, zichtbaar of onzichtbaar. Meestal zijn ze verbonden met de afkomst, taal, godsdienst, cultuur, media, het onderwijs of het collectief geheugen van een groep mensen.

Erfgoed is 'niet gehaast', want het is er meestal al lang. Daarom vergeten of verwaarlozen we het soms. Pas als het wordt bedreigd of verdwijnt, beseffen we er de waarde van. Erfgoed is dus wat we dreigen te vergeten, maar niet zouden mogen vergeten. De vraag is of we erfgoed moeten beschermen als het bijna 'dood' of verdwenen is, of als het nog 'levend' is.

Tastbaar of niet-tastbaar

Erfgoed kan zowel tastbaar als niet-tastbaar, verplaatsbaar of niet-verplaatsbaar zijn. Vandaar de termen onroerend, roerend en immaterieel erfgoed.

Tastbaar of materieel erfgoed	
Verplaatsbaar of roerend	Niet-verplaatsbaar of onroerend
Voorbeelden: schilderijen, beelden, juwelen, relikwieën, munten, zegels, meubelen, tapijten, boeken, foto's, films, muziekinstrumenten, documenten.	Voorbeelden: historische sites en steden, landschappen, gebouwen, archeologische sites, monumenten, molens, kanalen.

Niet-tastbaar, immaterieel erfgoed
Voorbeelden: ambachten, technieken, kunstuitingen, rituelen, verhalen, gebruiken, recepten, feesten, talen, dialecten, rites, overtuigingen, liederen, podiumkunsten, sport en spelen.

Leerlingen denken na over de vraag 'Wat zou ik in mijn omgeving voor de toekomst willen bewaren?'

Erfgoed extra large

Het begrip erfgoed reikt verder dan je op het eerste gezicht denkt. De aanwezige fauna en flora in het landschap zijn meestal het resultaat van menselijke ingrepen. Landschap, natuur en erfgoed zijn drie handen op één buik. Een tocht door een landschap is een erfgoedontdekking op zich. Tenslotte is natuur ook erfgoed dat we aan onze nakomelingen willen doorgeven. Natuur- en milieueducatie (NME) en erfgoededucatie hebben veel raakpunten. Daarom werken ze hoe langer hoe meer samen.

Onze levenswijze, gewoonten, waarden en normen, de manier waarop wij met anderen omgaan zijn ook erfgoed, al vult elke generatie dat anders in. Dat geldt ook voor ons gevoel van schoonheid. Vakmanschap, technieken en kunstopvattingen veranderen met de tijd. De voorwerpen die hieruit ontstaan roepen telkens andere verhalen op.

Rijke bron

Erfgoed is sterk verbonden met de geschiedenis van de omgeving. Het is een rijke onderwijsbron die op school te weinig aan bod komt. Als het erfgoed authentiek en toegankelijk is, biedt het nochtans heel wat leermogelijkheden. De leerlingen moeten het dan wel kunnen beleven: zien, voelen, ruiken, beluisteren, aanraken of proeven.

Het verhaal van de schoolbuurt vind je terug in haar geschiedenis, gebouwen, lokale gewoonten, bomen en planten, dieren die er in en boven de grond leven, leefmilieu, geuren, kleuren en geluid, het gebruik van de bodem, de taal en getuigenissen van de bewoners, de gebruikte technologieën.

Via erfgoed breng je de eigen omgeving 'tot spreken'. Je leert vertrouwde dingen op een andere manier bekijken. Het kan verwondering uitlokken, vragen oproepen, tot verder onderzoek aanzetten.

Erfgoed zorgt voor een dialoog tussen verleden, heden en toekomst. Het getuigt van een wisselwerking tussen verschillende culturen over plaats- en tijdgrenzen heen. Het ontstaat onophoudelijk en mensen kunnen er zich mee verbonden voelen.

Het karakter van erfgoed

- Erfgoed veronderstelt een gedeelde waarde: een groep mensen hecht er belang aan.
- Erfgoed is dynamisch: elke generatie oordeelt wat ze als erfgoed beschouwt.
- Erfgoed is niet absoluut: je kan niet alles bewaren, je moet ook dingen kunnen verwijderen, vervangen, veranderen.
- Erfgoed is onvoorspelbaar: wat nu modern is, kan later erfgoed worden.
- Erfgoed brengt 'de wereld tot spreken': als je het op school gebruikt, kan je er verwondering mee uitlokken, er vragen mee oproepen, tot verder onderzoek aanzetten ...

Meer over erfgoed:

www.onroenderfgoed.be
www.faronet.be
www.immaterieelerfgoed.be
www.kunstenerfgoed.be
www.lne.be

Erfgoed zijn sporen uit het verleden die zowel onroerend, roerend, immaterieel of natuurlijk kunnen zijn. Je beleeft dat erfgoed bij voorkeur in de omgeving. Daarom sluit de aandacht voor het lokale erfgoed aan bij omgevingsonderwijs.

Reizen in de schoolbuurt

Omgevingsonderwijs

'Met de eigen leefomgeving als uitgangspunt identificeren de leerlingen zich makkelijker met het erfgoed en zijn ze vaak meer gemotiveerd. Dat gaat verder en dieper dan het one shot dat de occasionele uitstap of reis meestal is.'

(Uit 'Erfgoed in de klas. Een handboek voor leerkrachten', HEREDUC, 2005)

In elke schoolbuurt speelden zich historische gebeurtenissen af waar je soms nog getuigenissen van terugvindt. Voorhistorische jagers lieten er pijlpunten achter, de Romeinen bouwden er een versterking, er woonde een BV avant la lettre of men richtte een monument op ter herdenking van de Tweede Wereldoorlog ... Erfgoed is kosteloos beschikbaar: een oude brug, een monumentaal pand, een historisch plein of het schoolgebouw zelf. In de omgeving van de school is meer te beleven dan op het eerste gezicht lijkt.

Wonen, spelen, rondhangen, leren

De omgeving is de ruimte waar kinderen en jongeren wonen, spelen, rondhangen en leren: hun huis, de straat, de school, de weg ernaartoe, de plekken waar ze hun vrije tijd doorbrengen. Ze kennen er slechts een deel van omdat ze er maar een deel van gebruiken. Sommige dingen hebben ze nog nooit opgemerkt, omdat ze er nog nooit bewust naar hebben gekeken. Niemand maakte hen er ooit attent op. Daarom gebruikt omgevingsonderwijs de elementen die de leerlingen omringen: geschiedenis, erfgoed, kunst, media, landschap, verhalen, cultuurelementen.

Onbeminde buurt

Omgevingsonderwijs wint aan belang maar heeft de handicap dat de meeste leerkrachten niet meer, zoals vroeger, in de omgeving van de school wonen. Daardoor kennen ze de buurt en haar mogelijkheden amper of niet. Handboeken en lesmaterialen gelden voor heel Vlaanderen. Ze leggen de nadruk op grote momenten en gebeurtenissen, naar lokale accenten moet je als leerkracht zelf op zoek. Op die manier ontstaat de perceptie dat je voor erfgoed elders moet zijn. De mogelijkheden van de eigen omgeving blijven onontgonnen.

Jongeren onderzoeken de onderbelichte 'negatieve kanten' van een monument en de soms minder mooie gebeurtenissen die eraan voorafgingen.

Erfgoed ligt op straat

Leren over erfgoed is pas effectief als het aansluit bij omgevingsonderwijs: het leren in, van en over de eigen omgeving.

Meestal worden lessen in de klas uit boeken geplukt, maar de leerstof wordt krachtiger en levensechter als je het erfgoed uit de eigen omgeving er bij betreft. Op die manier creëer je **realistische leercontexten** die relevant en levensecht zijn en die blijven nazinderen, ook wanneer de klasdeur dichtgaat. Het materiaal en de inspiratie liggen buiten de school, op straat, in de wereld. Succesvolle onderwerpen liggen in de schoolbuurt voor het grijpen.

De omgeving leren lezen

Met de buurt als erfgoedthema zet je de leerling aan tot reflectie over de eigen leefomgeving. Omgevingsonderwijs draagt bij tot de brede ontwikkeling van kinderen en jongeren. Dat bereik je zelden met een bezoek aan de **grotten van Han** of een verafgelegen museum. Een bezoek aan een verre stad wordt pas zinvol als je eerst de mechanismen van de eigen omgeving kent. De wereld begrijpen doe je in stapjes. Je begint met het lezen van je eigen omgeving.

Met omgevingsonderwijs leren kinderen en jongeren dat hun omgeving om allerlei redenen de moeite waard is. Als ze dat beseffen, voelen ze er zich bij betrokken en er zich mee verantwoordelijk voor. Op termijn leren ze inzien wat ze zelf de moeite waard vinden om te beschermen of te behouden. Uit je eigen omgeving pik je dingen op die je later met andere omgevingen of aspecten ervan kan vergelijken.

Samen op pad

Het sleutelbegrip bij omgevingsonderwijs is 'op pad gaan'. In de omgeving van de school kan je kinderen en jongeren op dingen wijzen waar ze anders aan voorbij lopen: structuren van gebouwen, de evolutie van een landschap, de geschiedenis van de plekken waar ze veel komen, de **betekenis van plaats- en straatnamen**, de planten tussen stenen en muren. Leerlingen kunnen er tellen, tekenen, grafieken of plattegronden maken, een interview afnemen, een grond- of wateronderzoek doen, zoeken naar de betekenis van **gevelschriften** ...

Ze kunnen de geschiedenis van de eigen school, de leefwereld van hun (groot-)ouders, het leven in de wijk, de geschiedenis van een verdwenen fabriek, het verleden van een lokale vereniging of de collectieve herinneringen aan een grote gebeurtenis onderzoeken. Of ze kunnen zoveel mogelijk gegevens

en verhalen over een 'geheimzinnig' of onbekend voorwerp verzamelen.

Kinderen en jongeren gaan als planoloog aan de slag en doen voorstellen om de schoolomgeving herin te richten.

Werken met erfgoed vraagt om een **onderzoekende houding**. Kinderen en jongeren leren zo intensiever kijken naar voorwerpen om hen heen en gaan daardoor verder denken, redeneren, fantaseren ... Leerlingen leren vooral door te doen en erover te reflecteren. Daarom is erfgoed uitermate geschikt om onderzoekend en ervaringsgericht te leren.

(Praktische) vaardigheden die hierbij aan bod komen zijn:

- een kaart lezen en gebruiken
- meten
- vergelijken
- bronnen raadplegen
- interpreteren
- oriënteren
- observeren
- waarnemen met alle zintuigen
- ordenen en vergelijken van planten, dieren en plekken
- experimenteren
- visualiseren
- simuleren
- plannen
- overleggen
- verzorgen
- produceren
- ...

Omgevingsonderwijs is toepassingsgericht. Het besteedt aandacht aan kennis, vaardigheden en attitudes en zorgt voor **samenhang** in de mens- en maatschappijvakken.

Leren waar je vandaan komt

De cultuur van je omgeving vertelt je waar je vandaan komt. Dat geldt zowel voor de autochtone als voor de allochtone leerling die zich ook ergens thuis moet voelen. Kennis van het verhaal van de buurt en haar cultureel waardevolle elementen kan daarbij helpen. **Als je je eigen culturele en historische achtergrond begrijpt, begrijp je vlugger de culturele identiteit van anderen.** Pas als je voor jezelf een identiteit hebt veroverd, voel je je betrokken bij je leefomgeving en ben je vlugger bereid je deel bij te dragen.

Op een blog posten leerlingen vragen over de schoolbuurt waarop (erfgoed)deskundigen uit de gemeente een antwoord geven.

De wereld wordt groter

De wereld van het opgroeiende kind wordt almaar groter. Bij kleuters speelt erfgoededucatie zich af in de klas. In de lagere school leren kinderen eerst de eigen omgeving kennen. Ze maken dan stapsgewijs kennis met de **ruimere omgeving**: gemeente, stad, regio, land, wereld. Voor het secundair onderwijs is de onmiddellijke omgeving niet minder belangrijk. Leefwereld en leefomgeving zijn referentiekaders in de eindtermen. Jongeren kunnen met allerlei methodieken en een waaier van (digitale) werkvormen in de schoolomgeving met het erfgoed aan de slag.

Digitaal omgevingsboek

In een omgevingsboek inventariseer je de interessante locaties en gebeurtenissen in de omgeving van de school. Leerlingen verzamelen er informatie over landschappen, grondgebruik, gebouwen, straten en pleinen, groene zones, beroemde personen, verkeersknooppunten, handel en nijverheid, musea, markten, streekproducten, sagen en legenden, betekenis van straat- en plaatsnamen, kaarten, vrijetijdsaanbod ... Ze stellen het boek samen vanuit hun eigen interessegebied. Zo komen ook hun lievelingsplekken aan bod. Leerlingen kunnen een omgevingsboek **individueel of gezamenlijk** aanmaken.

Dankzij ICT-toepassingen als Google Maps kunnen leerlingen eigen kaarten aanmaken en informatie of foto's toevoegen.

Leerkrachten vinden er het materiaal om hun lessen een verlengstuk in de eigen omgeving te geven.

Erfgoededucatie en Brede School

'Elke school die luistert naar 'het dorp' rondom zich ... wordt automatisch een Brede School.'
(Steunpunt GOK, Brede School in Vlaanderen en Brussel)

Omgevingsgebonden erfgoededucatie bevordert de samenhang in de buurt. Scholen kiezen dan voor activiteiten die een relatie leggen met de buurt, waar ouders en buurtbewoners bij worden betrokken.

School, culturele instellingen, lokale en bovenlokale verenigingen en gemeentelijke diensten zijn interessante partners voor elkaar, omdat ze leerlingen in contact brengen met de lokale cultuur en het aanwezige erfgoed. We spreken

van een Brede School als kinderen, leerkrachten, ouders en buurtbewoners samenwerken zodat de buurt er beter van wordt. Rond de school als spil zweeft zo een netwerk van partners op het gebied van zorg, educatie en cultuur.

Handboek van de werkelijkheid

11 argumenten voor omgevingsonderwijs

1. De schoolbuurt is dichtbij, concreet en werkbaar. Ze is een bron van leerprikkels. Ook de eindtermen zien dat zo.
2. In elke schoolbuurt is er erfgoed dat de moeite waard is om er les over te geven. Het ligt 'naast je deur'. Je hoeft er geen verre en dure verplaatsingen voor te maken. Een sterke troef in tijden van maximumfactuur en besparingen.
3. Via omgevingsonderwijs leren leerkrachten de schoolomgeving en de leefwereld van de leerlingen zelf beter kennen.
4. De onmiddellijke omgeving is in haar complexiteit een staal van de grotere omgeving. De wereld is een dorp, elk dorp is de wereld'. In een wereld die steeds kleiner en uniformer lijkt komt ze tegemoet aan de behoefte aan een eigen identiteit en aan vormgeving van de eigen leefomgeving.
5. De omgeving is de uitgelezen plaats voor de opbouw van expertise. Ze zet aan tot actief, zelfstandig en gezamenlijk leren.
6. De omgeving is het handboek van de werkelijkheid: ze motiveert leerlingen voor vakken waar ze anders niet warm voor lopen; ze doorbreekt de routine van het schoolse; ze werkt motiverend voor leerlingen én leerkrachten; ze brengt de werkelijkheid in de klas en is geschikt om vakoverschrijdend te werken.
7. Omgevingsonderwijs betreft de leerlingen bij het lokale sociale en culturele leven en draagt bij aan hun burgerschapsvorming.
8. Omgevingsonderwijs zorgt voor een goede relatie met de buurt: beter imago, minder vandalisme, minder afvaloverlast.
9. Meer kennis van het lokale erfgoed heeft een positieve invloed op de (h)erkenning en waardering van de buurt.
10. Omgevingsonderwijs slaat de brug tussen de verschillende generaties uit de buurt.
11. Via omgevingsonderwijs bouw je aan een lokaal of regionaal netwerk van aanbod en voorzieningen voor kinderen en jongeren. Hiermee kunnen organisaties hun eigen werking verantwoorden, verstevigen en verdiepen om zo een groter draagvlak te krijgen.

Meer over omgevingsonderwijs:

'Omgevingsonderwijs. Van project naar praktijk' van M. van Riessen en I. van Manen, Uitgeverij Van Gorcum.

www.omgevingsonderwijs.be

Meer over digitaal omgevingsboek:
www.erfgoedcelmijnerfgoed.be

'Als straten gaan praten', Hogeschool VIVES Tielt,
www.vives.be

Meer over Brede School:
www.ond.vlaanderen.be/bredeschool/

Expertisecentrum Brede School, www.bredeschool.be

Omgevingsonderwijs brengt de werkelijkheid in de klas. In de omgeving van de school bouwen leerlingen expertise op die ze later ook in andere omgevingen kunnen gebruiken. Omgevingsonderwijs doorbreekt de routine, motiveert de leerlingen, verbetert de relatie met de buurt en bespaart je dure verplaatsingskosten. Aandacht voor erfgoed begint in de eigen schoolbuurt. Een doelgerichte erfgoededucatie levert een sterke bijdrage aan omgevingsonderwijs.

'Dat is hier dus allemaal echt gebeurd?!

Wat is erfgoededucatie?

'There are two things we should give our children: one is ROOTS, the other is WINGS.'

(Henry Ward Beecher, Amerikaans theoloog, hervormer en schrijver)

Erfgoededucatie heeft tot doel om de zorg voor ons erfgoed van de ene aan de andere generatie door te geven. Op die manier verzekeren we het voortbestaan van waardevol cultureel kapitaal en zorgen we ervoor dat de volgende generaties er kennis mee kunnen maken. Ons erfgoed draagt sporen van verschillende culturen uit het verleden, vermengd met hedendaagse elementen. Als je er oren naar hebt, vertelt elke stad, wijk of straat het verhaal van haar verleden, van haar hoogte- en dieptepunten, van de belevenissen van haar bewoners door de eeuwen heen. In de eigen buurt vind je de aanknopingspunten om de leerstof uit de klas aan de praktijk te toetsen.

Ups en downs

Cultureel kapitaal

Het uitgangspunt van erfgoededucatie is 'denken over het heden en de toekomst'. Daarbij is het ervaringsgerichte belangrijk en de diversiteit van de leerlingen een pluspunt. Erfgoededucatie brengt de leerlingen intensief met erfgoed in aanraking, zodat ze het leren bekijken als iets dat niet verloren mag gaan omdat het bijdraagt aan antwoorden op (existentiële) vragen als: wie zijn wij, hoe willen we zijn of waar willen we bijhoren?

Erfgoededucatie belicht, naast historische creaties, de ups and downs van onze samenleving, de confrontatie met 'het en de andere', onze gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de toekomst en de oplossingen die de generaties vóór ons hebben bedacht.

Het gaat over mensen

Uitgangspunten

› Heden als vertrekpunt

Het nu, het heden is het vertrekpunt van erfgoededucatie. Van daaruit neem je de leerlingen mee naar vroeger om hen te laten inzien dat het verleden nog altijd in het heden doorwerkt. Zo kunnen kinderen en jongeren zelf beoordelen welk zichtbaar of onzichtbaar erfgoed zij belangrijk vinden om voor de toekomst te bewaren. Als je de verbinding van toen naar nu en van nu naar straks maakt

Leerlingen onderzoeken hoe de verschillende stadsculturen omgaan met rituelen van feesten, geboorte, huwelijken, begrafenissen.

- wordt onderwijs 'levend';
- ervaren leerlingen geschiedenis concreet en dichtbij;
- worden ze zich bewust van de historische waarde van hun omgeving;
- zullen ze zich vlugger engageren voor hetgeen ze waardevol vinden.

› Het verhaal van mensen

Op zoek gaan naar de geschiedenis van een stad, dorp of buurt, betekent op zoek gaan naar de geschiedenis van mensen. Op die manier kan je begrijpen waarom mensen op een bepaald ogenblik een bepaalde keuze hebben gemaakt.

› Historische sensatie

Een onverwachte confrontatie met een voorwerp of gebeurtenis uit het verleden kan een historische sensatie veroorzaken, op voorwaarde dat het voorwerp echt is of de gebeurtenis zich werkelijk op die bepaalde plaats heeft afgespeeld. Een dergelijke confrontatie kan voor een leerling een sleutelmoment zijn waarop hij of zij soms onbewust 'beslist' om zich er verder voor te interesseren. Volgens de Britse pedagoog David Hargreaves zijn zo'n sleutelmomenten 'positieve minitrauma's'. Hij pleit ervoor om op scholen positieve minitrauma's te veroorzaken, zodat leerlingen zich intrinsiek gemotiveerd voelen om zichzelf verder te ontwikkelen. Bij een traumatische ervaring blijft de kennis beter hangen.

De erfgoedsensatie hangt af van de mate waarop een leerling ervoor openstaat. Wie er niet vatbaar voor is, kan toch een minimum aan betrokkenheid bij het erfgoed ontwikkelen.

› Zintuigelijke ervaring

Een erfgoedsensatie maakt leerlingen nieuwsgierig, prikkelt hun verwondering en maakt ze uiteindelijk bewust. Het gaat over vroeger, maar we willen dat ze er nu en straks iets voor voelen. Daarom moeten de leerlingen het erfgoed met zo veel mogelijk zintuigen beleven.

Van historisch besef naar identiteit

Middel of doel?

Erfgoed kan je zowel als doel of als middel inzetten.

- Erfgoed als doel

Bij erfgoededucatie met erfgoed als doel leren de leerlingen inhoudelijk meer over het erfgoed. De kennis over en ervaring met erfgoed staan centraal om heden en verleden met elkaar te verbinden.

Leerlingen onderzoeken bijvoorbeeld waarvoor bepaalde oude voorwerpen dienden en wat daarvan de moeite waard is om te behouden. Omdat het verleden en de toekomst via het heden met elkaar worden verbonden, ontstaat er bij hen een historisch besef.

Deze kennisdidactische aanpak gaat ervan uit dat leerlingen met de verworven kennis zelf tot nieuwe inzichten en attitudes komen: respect opbrengen voor erfgoed, inzicht in de manier waarop mensen betekenis geven,

inzicht in en omgaan met de manier waarop het verleden zich in het heden manifesteert.

- Erfgoed als middel

Erfgoed is hier het instrument om bepaalde doelen te bereiken, culturele reflectie te stimuleren of de lessen bij de leefwereld van de leerling te laten aansluiten. De keuze van de didactische aanpak hangt af van de manier waarop je erfgoededucatie inzet.

Erfgoed maakt de leerstof tastbaar en zichtbaar. De erfgoedlessen zijn vakoverschrijdend en geven aanleiding tot onderzoekend en ervaringsgericht leren en reflectie. Omdat de leerlingen sterk bij het

studieobject zijn betrokken, voelen ze zich er ook verantwoordelijk voor.

Deze ervaringsgerichte, didactische aanpak levert een zinvolle bijdrage aan verschillende leergebieden. De leerlingen gaan zowel in als buiten de school aan de slag. De rol van de leraar is van vitaal belang: hij of zij heeft duidelijke doelen, bedenkt het kader, geeft een heldere opdracht en leidt die in.

'Niet het doel, de tocht telt'

Multiperspectief

Erfgoededucatie vertrekt van de interesse van de leerlingen. Leerlingen, onderwijs en erfgoed gaan samen op ontdekking. Niet het doel, maar de tocht telt. Die instelling hebben kinderen van nature en sluit perfect aan bij het ervaringsgericht leren. We tonen hen de wereld door er met hen op uit te trekken. Dat doen we door onze doelen en activiteiten voldoende open te laten, open te communiceren, de wereld als leeromgeving te bekijken, uit te gaan van de complexiteit van de dingen, belang te hechten aan reflectie. We leren de leerlingen door **verschillende**

brillen naar hun omgeving kijken. Plots wordt die bekende omgeving minder gewoon dan we eerst dachten. Leerlingen krijgen zo de kans om nieuwe betekenissen aan hun omgeving te geven.

De wereld buiten het schoolgebouw is, in tegenstelling tot het leven in de klas of de school, **een niet-gestructureerde leeromgeving.** Het is aan de leerlingen om er hun weg in te vinden. Dat kan onder andere door te herkennen, te vergelijken, te interpreteren, af te leiden en te synthetiseren.

Leerlingen experimenteren met Geocaching (www.geocaching.be): een soort hightech schattenjacht.

kennis met realistische contexten van erfgoed in hun eigen omgeving.

De dimensies **tijd, plaats en betekenisgeving** spelen een belangrijke rol bij de ervaringen van leerlingen in erfgoedlessen. Die hebben meestal een zintuiglijke (ruiken, zien, voelen, horen en proeven), een affectieve (emoties, gevoelens) en een cognitieve component (denken, redeneren). **Die componenten moeten in evenwicht zijn.** Daarom is er in erfgoedlessen ruimte om zelf te exploreren, eigen kennis en interesses in te brengen, meerdere perspectieven te verkennen en met anderen in dialoog te gaan.

Erfgoededucatie is dan ook veel meer dan een rondleiding in een museum. Een erfgoedproject is uiterst geschikt om informatievaardigheden te verwerven: hoe raak je aan informatie, hoe schat je de waarde van die informatie in, hoe neem je een interview af, hoe raadpleeg je bibliotheken of referentiewerken ...? Tijdens het project en bij de presentatie van de resultaten moeten de leerlingen een beroep doen op spreek- en schrijfvaardigheden en sociale vaardigheden als samenwerken en communiceren.

In een latere fase kunnen leerlingen een thema kiezen waarrond ze willen werken. Ze bepalen dan zelf de werkvorm, hulpmiddelen (media) en de aanpak.

› Kennis

Een belangrijke beginvoorwaarde is de activering van de (voor)kennis bij de leerlingen. Voorkennis is voor leerlingen erg belangrijk, omdat 90% van wat we leren wordt bepaald door wat we al weten. Zonder kennis kan je geen betekenis of waarde aan erfgoed geven. Maar kennis is pas betekenisvol als de leerlingen ook zien waarom ze belangrijk is.

Erfgoedlessen kunnen bijdragen aan historisch denken en redeneren, omdat leerlingen zicht krijgen op wat er is veranderd en wat hetzelfde is gebleven. Leerlingen kunnen kritisch met bronnen omgaan en de betekenis van gebeurtenissen of personen onderzoeken.

Een ontmoeting met erfgoed moet voor de leerlingen een plezierige en actieve ervaring zijn. Een bezoek dat **niet én plezierig én leerzaam is, blijft meestal niet lang hangen.** Het heeft dan ook geen zin om leerlingen met informatie te overladen, want het hoeft ook allemaal niet in één keer te gebeuren.

› Beleving

Ervaringsleren is een belangrijk onderdeel van erfgoededucatie. Op die manier maken leerlingen

Leerlingen gaan op zoek naar de geschiedenis van de eigen school. Ze vergelijken de verschillende schoolgeneraties en hun gewoonten.

Ze werken aan actieve en gevarieerde opdrachten die aan hun verschillende leerstijlen (zie p. 32) tegemoet komen. Het educatief proces staat centraal, niet het eindresultaat.

› Reflectie

Leerlingen moeten niet alleen 'kennen' en 'doen', maar ook 'denken'. De leeractiviteiten zijn gericht op het bijbrengen van kernbegrippen en basisinzichten. Probleemoplossende vaardigheden moedigen het redeneren aan.

Leerlingen moeten inzien dat de betekenis van erfgoed afhangt van de historische context. Ze staan niet alleen stil bij de rol van het erfgoed in het verleden, maar denken ook na over de betekenis ervan voor het heden en de toekomst. Ze krijgen inzicht in de vragen 'Hoe zit mijn buurt, wijk, dorp, gemeente, stad in elkaar? Wat is er veranderd of gaat er veranderen?' Kwesties als stads- of streekontwikkeling, openstelling van gebouwen of domeinen, bewaring, toerisme, (her)bestemming, betekenis in de maatschappij van vandaag komen aan bod. Leerlingen leren nadenken over de vraag 'Wat willen wij bewaren en wat hebben we daarvoor over?'.

De leereffecten hangen af van de manier waarop reflectie en kritisch denken aan bod komen. Reflectie draagt bij tot zingeving. Erfgoededucatie is dan een manier om naar de complexiteit van de dingen te kijken. Een techniek als systeemdenken kan hieraan bijdragen (zie p. 51).

Door in dialoog te treden met de leerkracht, andere leerlingen en burgers leren leerlingen reflecteren en eigen betekenissen geven.

› Facetten van dezelfde diamant

Omgevingsgebonden erfgoededucatie is geen leergebied op zich. Het is een benadering van leren met het erfgoed als belangrijkste instructiebron. Scholen richten zich via het erfgoed op de ontwikkeling van vak- of leergebiedspecifieke en leergebied- of vakoverschrijdende kennis en vaardigheden, burgerschapsvorming en persoonlijkheidsontwikkeling.

Jongeren gaan op stap met de Monumentenwacht en maken kennis met het begrip monument en het werk van de monumentenwachters. Via technische vragen komen de leerlingen terecht bij de culturele waarde van de gebouwen.

Erfgoededucatie heeft dan ook veel gemeen met 'andere' educaties als natuur- en milieueducatie, gezondheidseducatie, mondiale vorming, verkeerseducatie ... Ze zijn facetten van eenzelfde diamant, omdat ze alle een bijdrage leveren aan de burgerschapsvorming van de leerling. Het komt erop aan op zoek te gaan naar hun onderlinge raakvlakken en dwarsverbanden.

Het heeft niet langer zin om de verschillende educaties als aparte entiteiten te bekijken. Integratie is de enige aanpak die tot blijvende resultaten leidt.

› Geen eenmalige injectie

Erfgoededucatie verdient beter dan een eenmalige aandacht. Ze legt de relatie tussen erfgoed en cultuur, omgeving, duurzame ontwikkeling, persoonlijkheids- en gemeenschapsvorming en de andere educaties. Dat vraagt om een permanente aanpak, niet om een eenmalige, projectmatige benadering.

› Echt gebeurd

Erfgoed maakt zowel het waardevolle als het minder fraaie verleden in de omgeving van de school zichtbaar. Via erfgoededucatie leren de leerlingen anders naar hun omgeving kijken. Ze vinden het verrassend om hun dagelijkse omgeving op een andere manier te beleven. Als je ze confronteert met de schatten uit de eigen omgeving kan dat 'een diepere erfgoedervaring zijn dan de kennismaking met een tekst van Shakespeare of een bezoek aan een kathedraal'.

Daarom neemt erfgoededucatie de directe omgeving van kinderen en jongeren als uitgangspunt voor exploratie. Voor de leerlingen is het belangrijk om niet alleen over erfgoed te praten, maar ook om het te beleven. Leerlingen moeten beseffen: 'Dat is hier op deze plek dus allemaal echt gebeurd!'

'Een gelegenheid om in de schoolomgeving pedagogische successen te behalen ...'

Volgens de Raad van Europa is erfgoededucatie:

- een actieve, vakoverschrijdende onderwijsmethode gebaseerd op cultureel erfgoed in de ruimste betekenis;
- een partnerschap tussen educatie, cultureel erfgoed, cultuur en de lokale gemeenschap;
- een gelegenheid om in de schoolomgeving pedagogische successen te behalen en andere kennisvelden aan te boren;
- een aanleiding om actieve onderwijsmethodes en diverse communicatie- en expressiemiddelen te gebruiken;

- een vorm van intercultureel onderwijs die de leerlingen een betere kennis over cultureel erfgoed geeft en hen voor de bescherming ervan sensibiliseert;
- een middel dat de honger naar kennis opwekt, nieuwsgierigheid, creativiteit en kritische zin prikkelt en beroep doet op een pakket aan vaardigheden.

Schotland is in Europa een voortrekker in het buitenschools leren. Het heeft een 'Curriculum of Excellence' dat het buitenschools leren promoot. Het Curriculum besteedt er een volledig hoofdstuk aan.

"Leren doe je niet alleen in de school. Ook de omgeving van de school heeft een grote leerpotentie. Ons rijk stedelijk en landelijk patrimonium moeten we zo veel mogelijk bij de vorming van jonge mensen betrekken. ...

... Binnenschoolse activiteiten vinden een verlengstuk in buitenschoolse ervaringen. De buitenschoolse activiteiten kunnen plaatshebben op het schoolterrein, in de stad, op het platteland of in natuurgebieden. De zorgvuldig geplande en doordachte activiteiten moedigen de lerenden aan om uit te groeien tot gezonde, zelfverzekerde, ondernemende en verantwoordelijke burgers. Ze bevorderen ondernemerschap, wereldburgerschap en de gevoeligheid voor duurzame ontwikkeling. Ze prikkelen de nieuwsgierigheid, het kritisch denken en de reflectieve vaardigheden van de leerlingen om zo tegemoet te komen aan de sociale, economische en milieubewuste uitdagingen van de 21ste eeuw."

'Erfgoedonderwijs op de basisschool', Merel Thomèse, Van Gorcum, 2008

'Erfgoed Leeft! Kant-en-klare lessen over ons erfgoed voor het vijfde en zesde leerjaar', Europa Nostra Stichting

We kunnen erfgoed zowel als middel of als doel inzetten om onze omgeving te leren kennen, ze te beleven, erover te reflecteren. Erfgoededucatie vertrekt vanuit het heden, gaat over mensen, geeft antwoord op de vraag waar we vandaan komen. Ze kan een historische sensatie veroorzaken als we op zoektocht door de omgeving al onze zintuigen op het erfgoed loslaten. Zo leren we op verschillende manieren naar onze omgeving en de wereld kijken. Zijn er nog redenen 'waarom ik aan erfgoededucatie zou doen'?

Meer over erfgoededucatie:

Hereduc, Europese website over erfgoededucatie met opleidingspakketten, werkmateriaal en praktijkvoorbeelden. Je downloadt er 'Erfgoed in de klas', het handboek voor leerkrachten voor het basis- en secundair onderwijs, Veerle De Troyer en Jens Vermeersch, www.hereduc.net

Erfgoed en Onderwijs, hogeschool Vives, Tielt
www.vives.be/opleidingen/onderwijs

Aqueduct, de verwerving van Europese sleutelcompetenties via erfgoedonderwijs:
<http://the-aqueduct.eu>

['Erfgoededucatie in het Vlaamse Onderwijs. Erfgoed en onderwijs in dialoog', CANON Cultuurcel, Kunsten en Erfgoed, Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed, 2007](#)

Weerhaken aanbrenge

Waarom erfgoededucatie?

'Jongeren zijn de toekomstige aandeelhouders van wat een stad of dorp aan erfgoederen heeft. Scholen zijn de plek waar ze met die rijkdom in aanraking kunnen komen.'

(Peter Mols, cultuurondernemer constructiebureau ContraPunt, Nederland)

Erfgoededucatie komt tegemoet aan essentiële levensvragen als 'Waar kom ik vandaan en waar wil ik naartoe?' Niet mis toch in een tijd waar heel wat mensen op zoek gaan naar zingeving. Op die manier staan kinderen en jongeren met beide voeten op de grond en kweken ze weerhaken om zich in het volle leven vast te bijten.

> Wie ben ik?'

Identiteit

'Wie niet weet waar hij vandaan komt, blijft voor altijd een kind.'

(Cicero, Romeins redenaar en filosoof)

Bekend gezicht

Historische informatie plakt een gezicht op een samenleving. Door haar historische dimensie zorgt erfgoededucatie ervoor dat mensen een geheugen en een identiteit ontwikkelen. Ze geeft ons een

referentiekader waarmee we ons kunnen inleven in mensen uit andere tijden. Hoe deden zij het en hoe zouden wij dat nu aanpakken? Die confrontatie leidt tot reflectie en bestaansverheldering.

Persoonlijke zoektocht

Een samenleving die alle tradities overboord gooit, verliest haar oriëntatiepunten in de tijd. Ze maakt het haar burgers onmogelijk om zich met iets of iemand te identificeren en ontnemt hen de kansen tot zelfinzicht en identiteit.

Zonder identiteit bouw je geen gemeenschap. De waardering van erfgoed maakt deel uit van de collectieve herinnering van een groep mensen. Identiteit draagt ertoe bij dat we ons verantwoordelijk voelen voor onze omgeving en de toekomst ervan. Daardoor groeit er een samenhangsgevoel. Hoe je het draait of keert, mensen willen ergens bij horen. Ze willen een identiteit, een verhaal. Een gemeenschap kan een antwoord zijn op het ontwrichtende van de huidige mondialisering. Daarom moet erfgoededucatie meer zijn dan een opsomming van feiten.

In hun omgevingsboek leggen de leerlingen van de basisschool hun zes jaren beleving van het lokale erfgoed vast.

Identiteitsbeleving stimuleert een collectieve herinnering, maar het verwerven ervan is een persoonlijke zoektocht en vervolmaking. Door je dingen te herinneren, ze op te zoeken en in een context te plaatsen, vorm je je eigen identiteit.

Verkennen van identiteiten

In erfgoedlessen verkennen leerlingen verschillende identiteiten. Wat betekent het om in een bepaalde tijd christen, jood, Vlaming, arbeider of migrant te zijn? Door kennis, inleving en verbeelding leren leerlingen zich identificeren met personen die in een ander tijdvak leefden of met mensen met een andere sociale, culturele of etnische achtergrond. Zeker in de stad, met haar rijke geschiedenis en diverse bevolkingsgroepen, komen erfgoed en identiteit in vele vormen tot uiting. **Identiteit is er een zoektocht**, zowel voor autochtone als allochtone bewoners en zeker voor jongeren bij wie dat onderscheid vervaagt.

Verskillende perspectieven

Als leerlingen een persoonlijke betekenis aan erfgoed geven, draagt dat bij aan de vorming van hun identiteit. Je bereikt dat door met het erfgoed uit hun omgeving te werken. Op die manier worden kinderen en jongeren betrokken partij en raken ze vertrouwd met het cultureel erfgoed en zijn context. Als ze beseft hebben van hun verleden en heden zijn ze klaar om over het heden en de toekomst te denken. Ze krijgen meer inzicht in en respect voor erfgoed en maatschappij. Daarvoor moet je samen leren kijken, er samen over praten, er samen betekenis aan geven. Als je dan ook nog het 'lokale' in relatie met het 'globale' plaatst, levert erfgoededucatie een wezenlijke bijdrage aan identiteitsbegrip, zelfreflectie, **de relativisering van de eigen ideeën** en opvattingen, het inzicht dat er verschillende perspectieven zijn om de dingen te bekijken.

Multiple identities

Identiteit is een gelaagd en dynamisch begrip dat zich afzet tegen een overdreven neiging naar 'authenticiteit'. Erfgoededucatie dient niet om kritiekloos de lof van de culturele verwezenlijkingen uit het eigen verleden te zingen. Een overdreven nadruk op de eigen identiteit kan er toe leiden dat het andere als vreemd wordt beschouwd. Het verleden toonde aan dat extreme vormen van 'erfgoededucatie' tot misbruik kunnen leiden. Het kan bij mensen zowel het beste (verdraagzaamheid, gastvrijheid, onbevangenheid, integratie ...)

Leerlingen bestuderen de historische monumenten in de eigen (school)omgeving en gaan op zoek naar het verhaal achter de fabriek, het woonblok of het straatnaambord.

als het slechtste (ontkennen van de waardigheid van anderen ...) naar boven halen.

Erfgoededucatie reikt kinderen en jongeren de **competenties aan om eigen inzichten te ontwikkelen**. Ze gaat op zoek naar 'multiple identities'. De sociale en cultureel uiteenlopende achtergronden van de leerlingen moeten er een plaats in krijgen.

› Wat doet het me?'

Verwondering en emotie

'Niet het doel maar de tocht telt. Kinderen hebben dat van nature, maar we leren hen dat doeltreffend af. Dat kan niet langer, want we hebben avonturiers nodig om de samenleving vooruit te helpen.'

(Peter Mols, cultuurondernemer constructiebureau ContraPunt, Nederland)

Belevingswereld

Erfgoed kan bij leerlingen interesse opwekken, emotie oproepen, de exploratiedrang aanscherpen. Vooral wat onzichtbaar blijft, wekt verwondering op. Het element 'voelen' is hierbij belangrijk. Erfgoededucatie die aan de belevingswereld van de leerlingen raakt, wordt vanzelf interessant en geeft de leerlingen de kans om hun emoties te uiten.

Nieuwsgierigheid

Via erfgoededucatie in de schoolomgeving maak je de leerlingen nieuwsgierig voor en betrokken bij het lokale erfgoed. De leerlingen krijgen een **actieve, onderzoekende rol** in de speurtocht naar het verhaal van de eigen omgeving. Zo verbinden ze zich ook emotioneel met het thema en houdt hun engagement niet op als het onderzoek of project is afgerond. Het onderwerp moet de leerlingen 'iets doen', hun zintuigen prikkelen, 'een historische sensatie oproepen'.

Zonder emotionele binding blijven mensen onverschillig voor hetgeen rondom hen gebeurt. Voor leerlingen heeft het werken met originele documenten of voorwerpen een meerwaarde.

› 'Hoe zie ik het?'

Betekenis, zingeving, waarde

'Via erfgoed maken kinderen en jongeren kennis met de betekenissen, keuzes en oplossingen van vroegere generaties zodat ze zelf nieuwe betekenissen kunnen geven, nieuwe keuzes kunnen maken, nieuwe oplossingen kunnen bedenken.'

(Uit 'Erfgoed is overal', SLO, Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling, www.slo.nl)

Een stadswandeling over het ontstaan van de stad sluit aan bij het thema 'geschiedenis van de eigen omgeving'.

Gedragen

50,8% van de Vlamingen heeft een sterke tot zeer sterke interesse in lokale geschiedenis. Dat bleek uit het bevolkingsonderzoek 'Vlamingen en het verleden' van FARO uit 2010. Ook zij die niet of nauwelijks in erfgoed zijn geïnteresseerd, vinden het toch belangrijk dat de overheid het erfgoed beschermt.

Erfgoededucatie bevordert het **historisch besef**, omdat leerlingen verbanden leren zien tussen vroeger en nu. Via erfgoed kan je aan kinderen en jongeren tonen dat ze deel uitmaken van een lang historisch proces.

Verskillende oplossingen

Erfgoededucatie wil kinderen en jongeren mee leren nadenken over de inrichting of herinrichting van de eigen omgeving of de herbestemming van ons erfgoed, over wat we moeten behouden en waarom we dat moeten doen. Op die manier worden leerlingen **'wereldwijs'**. We laten hen ervaren dat er voor hetzelfde probleem verschillende oplossingen zijn en dat die oplossingen tijdelijk zijn, dat keuzes afhangen van je achtergrond en de ogen waarmee je naar de wereld kijkt. Via erfgoededucatie leren de leerlingen kritisch omgaan met historische bronnen.

Authentieke gesprekken

Een aanbod erfgoededucatie komt over de leergebieden of leervakken heen tegemoet aan de hernieuwde vraag naar zingeving bij jongeren.

Het is een middel om het met de leerlingen over jouw en hun waarden te hebben. Leerlingen hebben behoefte aan authentieke gesprekken en zingeving. Erfgoededucatie daagt leerkrachten en leerlingen uit het **eigen wereldbeeld** in vraag te stellen. Leerkrachten reiken leerlingen invalshoeken en sjablonen aan om de werkelijkheid te observeren. Die begeleiding is voor leerlingen cruciaal om zelf een visie te ontwikkelen en naar de toekomst te kijken.

› **Waar wacht ik op?**

Betrokkenheid en burgerschap

'Erfgoededucatie kan bijdragen tot het willen dragen van verantwoordelijkheid om de omgeving leefbaar te maken en te houden. Voor het behoud daarvan is een draagvlak nodig. Leerlingen van nu vormen het draagvlak van morgen.'

(Uit 'Het monument als geschiedenisboek' Erfgoed Actueel, 2007)

Leefbare omgeving

Erfgoededucatie leert leerlingen respect opbrengen voor erfgoed of dingen die waardevol zijn. Betrokkenheid bij de samenleving is een voorwaarde voor

burgerschap. De burger heeft recht op een leefbare omgeving, maar ook de plicht om ze leefbaar te houden. Hij heeft het recht om de eigen culturele identiteit te beleven, maar ook de plicht om andere culturen te respecteren.

Als je 'burger' door 'leerling' vervangt, kom je uit bij eindtermen of leerdoelen **als respectvol omgaan met anderen**, handelen naar algemeen aanvaarde normen en waarden, rekening houden met gevoelens en wensen van anderen.

Snijpunt

Erfgoededucatie draagt bij aan sociale integratie, omdat het de kennis van de eigen omgeving, andere gebieden en culturen vergroot. Het bevindt zich op het snijpunt van de global village en de stad, het dorp of de streek waar we leven.

Erfgoededucatie en -beleving zijn voor nieuwkomers belangrijk om zich in onze samenleving te integreren.

Meedenken

Erfgoededucatie laat kinderen en jongeren nadenken over hun eigen omgeving. 'Hoe kunnen we onze buurt leefbaarder maken?', 'Mag dit gebouw een commerciële functie krijgen of niet?', 'Wat doen we met de open ruimte?'

Het in stand houden van monumenten, landschappen, roerend en immaterieel erfgoed is een zware taak. Jongeren kunnen een actieve rol spelen om ons erfgoed van de vele bedreigingen te redden.

Mandje vol

Nieuwkomers hebben een mandje waarin ze de waarden van de nieuwe samenleving waarin ze moeten overleven toevoegen aan de waarden die ze van thuis meekregen. Het is niet de bedoeling dat ze hun culturele bagage opgeven en ze door de autochtone cultuur vervangen. Migranten zijn meestal druk bezig om zich een maatschappelijke positie te veroveren, zodat er voor hen weinig tijd overblijft voor cultuurbeleving. Pas als aan de voorwaarden om te overleven is voldaan, heb je als nieuwkomer de tijd je leven in te richten en interesse voor je omgeving te tonen. Het komt er dus op aan om nieuwkomers enthousiast te maken voor de nieuwe cultuur waar ze in terecht komen. Dat lukt pas als je ze respecteert en ze als volwaardige burgers aanvaardt. Cultuurbeleving wordt dan een opstap naar integratie.

Scholen adopteren een monument of natuurgebied uit de buurt zodat er een langdurige band tussen school en geadopteerde ontstaat.

Via historische kaarten uit verschillende tijdvakken en een wandeling in de schoolbuurt ontwerpen leerlingen een kaart van de buurt in de toekomst.

> 'Waar sta ik?'

Globalisering

'Het recht van iedere mens op cultureel erfgoed, betekent ook de plicht van elke burger om onze culturele tradities voort te zetten en ze voor de toekomst over te dragen.'

(Unesco Conventie voor het immaterieel erfgoed, 17 oktober 2003)

De façade van de global village

Verstedelijking, natuurrampen, milieuvervuiling en taalvervlakking bedreigen ons cultureel en natuurlijk erfgoed. Globalisering geeft ons kansen om de rijkdom van culturen te ervaren, aan de andere kant leidt ze tot achteruitgang, verdwijning en vernietiging van ons erfgoed. Globalisering vertroebelt bij een toenemend aantal jongeren het zicht op een eigen plaats in de samenleving.

Individualisering, informatisering, informalisering, intensivering en internationalisering (de vijf i's) geven ons meer mogelijkheden en vrijheid, maar leiden ook tot eenzaamheid, controleverlies, malaise en desintegratie.

De uitverkoop van culturele diversiteit is wereldwijd aan de gang. Globalisering reduceert zowel de variëteit als het aantal culturen in de wereld. 'Ontwikkeling' zet mensen onder druk om zich aan te passen aan een westers standaardmodel, waarmee ze niet kunnen wedijveren. Dat zorgt voor verwarring, wrok en woede: gevoelens die de basis zijn van een groot deel van het geweld en fundamentalisme in de wereld. Dat is de ontluisterende werkelijkheid achter de mooie façade van de 'global village'.

Wereldburgerschap als speeltje

Globalisering holt het belang van het eigen verleden uit. Velen ervaren het verlies van erfgoed in een geïnformateerde en multiculturele maatschappij als een gemis. Om dat verlies te compenseren, gaan zowel autochtonen als allochtonen op zoek naar wat van hen is. Dat is dan ook de reden waarom lokale culturen en identiteiten opnieuw aan belang winnen. Globalisering zorgt niet automatisch voor 'globaal denkende mensen'. Als we daar niet bij stilstaan, wordt wereldburgerschap een speeltje voor de bevoorrechten.

Erfgoededucatie kan er mee voor zorgen dat global unity en regionale verscheidenheid in evenwicht blijven. In dat geval zoeken wereldburgerschap en Europese identiteit aansluiting bij de lokale en regionale wortels. In een wereld waarin je in elke straat dezelfde winkels vindt, hechten mensen

meer en meer waarde aan de cultuurhistorische bijzonderheden van hun leefomgeving.

Leerlingen worden buurt- of stadsgidsen tijdens een cultureel evenement.

Geen nostalgie

Jongeren zijn in deze tijd van individualisering en globalisering zowel individu als wereldburger. Een van bovenaf opgelegd 'collectief geheugen' past niet meer bij deze tijd. Het leven van jonge mensen houdt niet langer op bij lokale of regionale grenzen.

Om die redenen roept erfgoededucatie bij jongeren niet onmiddellijk wilde fantasieën op. Maar 'zich thuis voelen' heeft niets te maken met het zich onttrekken aan hedendaagse invloeden. Erfgoededucatie en omgevingsonderwijs hebben niet de bedoeling om ons massaal rond de kerktoren terug te plooiën of de leefwereld van kinderen en jongeren van nu te verenigen. Ze hebben niets met nostalgie te maken. Historisch besef mag niet tot provincialisme of valse romantiek leiden.

Glokaal

Erfgoededucatie verenigt het 'globale' met het 'lokale'. Deze 'glokale' context dwingt ons tot een 'andere' omgang met ons erfgoed. Erfgoededucatie leert leerlingen denkrelaties leggen of weerhaken aanbrengen die ze later in andere omgevingen of contexten kunnen herkennen en gebruiken.

> 'Hoor ik er bij?'

Verschillen als troef

'Als we niet accepteren dat intercultureel samenleven een deel is van ons erfgoed, blijven we hangen in een versteend verleden. Daarvoor hebben we basisvertrouwen nodig dat essentieel is voor de ontmoeting met andere culturen.'

(Marc Colpaert, cultuurfilosoof)

Interesse voor elkaars verhalen

Erfgoededucatie heeft een ruime en cultureel diverse inkleuring. Ze bevordert de reflectie op de eigen cultuur en die van anderen maar speelt ook in op de cultureel diverse achtergronden van de leerlingen in de klas. Sociale diversiteit kan hier ook aan bod komen, ook al ligt dat soms heel gevoelig. Diversiteit kan een meerwaarde zijn om met erfgoed te werken. Kennis van erfgoed geeft inzicht in het heden en laat je toe om vlot met de culturele achtergronden van anderen om te gaan. Ze geeft je heel wat aanknopingspunten met het culturele erfgoed van etnische minderheidsgroepen.

Belangrijk is de wederzijdse interesse voor elkaars verhalen. Op die manier draagt erfgoed bij tot integratie. De verhalen van nieuwkomers gaan dan deel uitmaken van onze geschiedenis.

Niet krampachtig

Als je met allochtone kinderen of jongeren rond erfgoed werkt, betekent dat niet dat je kost wat kost naar elementen uit hun cultuur moet zoeken. Je bent al heel wat met de manier waarop allochtone leerlingen naar onze cultuur kijken. Het getuigt wel van respect als je elementen uit hun cultuur aan bod laat komen of de leerlingen de kans geeft om elementen uit hun cultuur aan te brengen.

Erfgoed is dynamisch en heeft in een multiculturele samenleving nood aan een permanente actualisering. Als je leerlingen over het 'eigen' erfgoed laat praten, draag je bij aan de aanvaarding van diversiteit.

Stadsklassen

Waarom is in een bepaalde periode een bepaalde stadswijk in trek, terwijl enkele tientallen jaren later iedereen er wegtrekt? Wat zijn daar de mechanismen van? Als je dat fenomeen in de eigen stad begrijpt, begrijp je dat ook voor andere steden.

Steden bieden een hele resem aan onderwijsrelevante leerkanalen voor thema's als

- ruimte: stedenbouw, architectuur, historische gebouwen, kaartvaardigheid, openbaar vervoer ...
- cultuur: diversiteit, interculturele dialoog, musea ...
- maatschappelijke thema's: sociale ongelijkheid, democratie ...

Bij de organisatie van stadsklassen heeft erfgoed haar plaats tussen de andere elementen van een stad. Daarbij komen zowel monumenten, diversiteit, het dagelijks leven in de stad, markten, landschap, stadsontwikkeling ... aan bod.

www.thuisindestad.be

Plattelandsklassen

Via plattelandsklassen maken kinderen en jongeren kennis met de oorsprong van hun voedsel en met het Vlaamse platteland. De focus ligt op land- en tuinbouw, maar de klassen besteden ook aandacht aan landschap en natuur, geschiedenis en bewoning. De beleving van het platteland is het uitgangspunt en er is volop ruimte om te horen, voelen, ruiken, zien en smaken.

www.plattelandsklassen.be

Meer over het waarom van erfgoededucatie:

Hereduc, Europese website over erfgoededucatie met opleidingspakketten, werkmateriaal en praktijkvoorbeelden. Je downloadt er 'Erfgoed in de klas', het handboek voor leerkrachten voor het basis- en secundair onderwijs. www.hereduc.net

Erfgoed en Onderwijs, hogeschool Vives, Tielt
www.vives.be/opleidingen/onderwijs

Erfgoedwijs Cultureel Erfgoed Noord-Holland
www.erfgoedwijs.nl

Een omgevingsgerichte erfgoededucatie geeft kinderen en jongeren inzichten in de mechanismen van het verleden die ze in hun eigen omgeving leren herkennen. Dat maakt hen meer betrokken bij het heden en de toekomst. Op die manier worden ze verantwoordelijke burgers die zich bewust zijn van hun eigen identiteit en die van anderen. Erfgoededucatie geeft een zinvolle betekenis aan de term wereldburgerschap. Daarvoor gaat ze uit van een aantal didactische principes.

Leren in samenhang

Erfgoeddidactiek

“U treft het als uw zoon of dochter een leraar heeft die het vertikt om slaafs het schoolboek te volgen. Die wat er gebeurt tot gespreksstof maakt, die je leert zien wat er in je omgeving gebeurt en hoe die ruimtelijk, historisch, economisch, kunstzinnig, cultureel in elkaar steekt. Iemand die je leert op onderzoek uit te gaan, op avontuur, een expeditie naar begrip en inzicht.”

(naar G. Rijlaarsdam, hoogleraar onderwijsvernieuwing Universiteit Amsterdam)

Erfgoeddidactiek geeft aan hoe je de kennis van, inzichten in en attitudes tegenover erfgoed kan bevorderen en toetsen. Ze duidt aan wat hiervoor een zinvolle opbouw of frequentie is. Het komt erop aan om de leerlingen actief bij het erfgoed te betrekken en ze er enthousiast voor te maken. Daarom zet erfgoeddidactiek aan tot actie: leerlingen doen in een authentieke context aan de hand van opdrachten zintuiglijke ervaringen op. Ze worden aangemoedigd om creatief en kritisch te denken en de samenhang tussen de verschillende elementen te ontdekken.

Daarom zoekt erfgoeddidactiek ook naar een zinvolle samenhang tussen leergebieden en leervakken. Ze geeft aan hoe leerlingen van historische verhalen kunnen leren, hoe ze kaarten van de eigen omgeving kunnen gebruiken, hoe ze naar afbeeldingen moeten kijken. Ze bekijkt wat leerlingen precies moeten leren als ze met erfgoed kennis maken, welke begrippen en inzichten er belangrijk zijn. Ze geeft leerlingen zicht op de redenen waarom je iets uit het verleden voor de volgende generaties wil bewaren, opdat ze niet alleen kennis opdoen over die eigen omgeving maar er zich ook betrokken bij voelen. Die aanpak is een opstap naar een doorleefd wereldburgerschap.

Leren, begrijpen en inzien

‘Leren’ is meer dan onthouden en het zich herinneren van feiten. Benjamin Bloom toont ons dat er verschillende (cognitieve) leerniveaus bestaan. Het verwerven van kennis is maar een eerste opstap om de top van de piramide te bereiken. Elke stap naar een hoger niveau veronderstelt een beheersing van het onderliggende niveau.

(de trappen van de piramide: van kennis naar evaluatie)

Evaluatie: beoordelen als resultaat door een zorgvuldige afweging van de feiten, begrippen en inzichten; kritisch denken

→ een eigen standpunt innemen, nieuwe standpunten innemen, andere zienswijzen begrijpen, bevindingen presenteren ...

↑

Synthese: creatief denken, verschillende oplossingen zien, op een originele wijze elementen tot een nieuw geheel synthetiseren, tot een nieuwe combinatie komen.

→ informatie volgens eigen betekenis en structuur samenbrengen ...

↑

Analyse: het geheel ontleden in zijn samenstellende delen, zichzelf vragen stellen over de inhoud, opsporen van onduidelijkheden en hiaten, dieperliggende verklaringen of oorzaken opsporen.

→ gegevens analyseren, informatie verder onderzoeken, waarnemingen verfijnen, verbanden leggen, zicht krijgen op de afzonderlijke elementen van een omgeving ...

↑

Toepassen: het geleerde (kennis en begrip) in een nieuwe situatie toepassen.

→ nieuwe vaardigheden aanwenden, onderzoeksvaardigheden verwerven, informatie en kennis in een nieuwe situatie of context gebruiken, diversiteit respecteren, zorg dragen voor ...

↑

Inzicht: met eigen woorden omschrijven, zelf een voorbeeld geven, hoofd- en bijzaken onderscheiden, relaties leggen, iets extra kunnen toevoegen, tussen de regels lezen

→ begrijpen van een betekenis of probleem en dit in eigen woorden kunnen uitleggen, verschijnselen benoemen, vergelijkingen maken, historisch besef aanscherpen, inzien van de noodzaak om te bewaren en te beschermen, het begrip burgerschap begrijpen ...

↑

Kennis van feiten, termen, uitdrukkingen, middelen, methoden, afspraken, systemen en structuren.

→ kunnen onthouden en het zich herinneren van informatie ...

Het verkeerde been

Een verrassende start van een activiteit roept bij kinderen en jongeren vragen op en daagt ze uit om meer te weten te komen. Je doet dat via technieken die de leerlingen op het verkeerde been zetten. Leerlingen houden nu eenmaal van een variatie aan werkvormen.

Duo's leerlingen adopteren een huis of een monument waar ze vroeger regelmatig onverschillig langs fietsten of liepen.

Enkele voorbeelden:

- je laat zaken met elkaar contrasteren: een goed mechanisme bij de start van een project;
- je verschuift het alledaagse perspectief: je presenteert het tegenovergestelde van wat je eigenlijk bedoelt;
- je verandert de context: in een andere omgeving wordt het veronderstelde minder vanzelfsprekend;
- je neemt de dingen letterlijk tot in het absurde;
- je mengt letterlijk en figuurlijk door elkaar;
- je doorbreekt de samenhang tussen tijd en ruimte;
- je combineert zaken die niets met elkaar te maken hebben;
- je zoekt naar analogieën;
- je maakt verrassende combinaties.

Open opdrachten

Erfgoed moet de verbeeldingskracht van de leerlingen prikkelen. Als ze zich enthousiast in een project storten, is dat voor hen een unieke ervaring. Dat lukt in een leeromgeving waarin verbazing, nieuwsgierigheid, inlevingsvermogen en fantasie ruimte krijgen. Erfgoededucatie zet emoties om in kennis over, bewustzijn van en inzicht in het erfgoed dat die sensatie oproept. **Open opdrachten** waarin de leerlingen op een eigen manier en samen met anderen hun creatieve mogelijkheden kunnen aftasten, komen hieraan tegemoet: interviews met (buurt) bewoners, op onderzoek uittrekken, de presentatie van hun resultaten op een tentoonstelling of een aantrekkelijke website.

Historische bronnen en voorwerpen

Leerlingen voelen zich betrokken als ze historische bronnen en voorwerpen zelf kunnen ervaren en onderzoeken. Zonder tastbaar materiaal betekent een plaats weinig voor hen. Verhalen, foto's, film, een historische kaart of herkenningspunten in straat of landschap verbinden de plaats met het verleden.

De belevingswereld van de leerling is het didactisch uitgangspunt om leerlingen te motiveren. Op het eerste gezicht is het niet gemakkelijk om die belevingswereld te laten aansluiten bij een op het eerste gezicht 'stoffig' onderwerp als erfgoed. Toch kan het als je kiest voor concrete voorwerpen, verhalen en thema's die vandaag nog betekenis hebben.

Actieve werkvormen

Erfgoedprojecten vragen om een ervaringsgerichte aanpak met actieve werkvormen. Materialen en middelen betrekken verstand, gevoelens en zintuigen bij het leerproces. Hierbij is

- de ervaring de kern en de stimulans voor het leren;
- de leerling actief betrokken bij het eigen leerproces;
- leren een totaalproces;
- leren een sociaal proces;
- leren afhankelijk van de sociaal-emotionele context.

Onderzoek van de werkelijkheid

Waarnemen en beleven is de basis van leren. Als je meer wil weten, moet je goed waarnemen. Als leerkracht moet je de leerlingen daarin begeleiden, hun nieuwsgierigheid naar een onderzoekgerichte houding vertalen. Als leerlingen hun directe omgeving onderzoeken, krijgen ze meer **greep op de werkelijkheid** om hen heen.

Het onderzoek van de eigen straat, wijk of stad of het eigen dorp zorgt ervoor dat leerlingen de dingen die ze ontdekken, makkelijker onthouden. Ze leren gericht naar iets kijken, er zich de juiste vragen over stellen en er een gedetailleerde beschrijving van geven. Naast kennis en vaardigheden leren ze er een houding tegenover aannemen.

De kunst van het vragen

Betekenisvolle vragen versterken en verruimen de aanwezige kennis van de leerlingen.

Ze leren de leerlingen:

- doelgericht zoeken;
- structuur in de informatie aanbrengen;
- tekorten in de informatie ontdekken;
- verbanden leggen;
- ontdekken of ze de informatie beheersen;
- conclusies trekken;
- de voortgang van het eigen leerproces bewaken.

■ Leerlingen maken omgevingskaarten waarop ze het erfgoed in de buurt van de school aanduiden.

■ Leerlingen gaan op zoek naar de betekenis van hun naam.

Beschrijvende, verklarende en meningvormende vragen zorgen ervoor dat hun kennis over het erfgoed toeneemt, zich verdiept en tot inzichten leidt. Erfgoed krijgt pas betekenis als een leerling zich vragen stelt als:

- Waarom zijn er hier resten van een burcht?
- Welke versieringen zie ik aan dit monument?
- Waar komt die oude bomenrij naast onze school vandaan? Is die er altijd geweest?
- Welke wijzigingen heeft het landschap ondergaan?
- Wat betekent het gevelopschrift aan dat huis?
- Waarom zou ik in een stad of op het platteland willen wonen?

Complexiteit

Via erfgoededucatie zien leerlingen in dat de wereld complex is. Het heeft geen zin om voor hen die complexiteit te vereenvoudigen, wel om hen verbanden te leren zien en hen met die complexiteit te leren omgaan.

Erfgoededucatie leert kinderen en jongeren om via de wereld van toen naar de wereld van nu en morgen te kijken, of omgekeerd. Daarom doet erfgoededucatie een beroep op werkvormen of hulpmiddelen om die complexiteit te leren begrijpen: de kracht van het verhaal, verhalend ontwerpen, kritisch en creatief denken, systeemdenken, ervaringsgericht werken, intercultureel denken, kunstinitiatie, de mogelijkheden van nieuwe media ...

De omgeving doen spreken

Erfgoededucatie zweert niet bij één bepaalde didactische aanpak, maar bij een combinatie van methodieken die ervan uitgaan dat nieuwe leerervaringen bij de al bestaande kennis en ervaringen aansluiten. De combinatie van verschillende didactische methodieken beantwoordt aan de visie dat leren een samenhangend proces is.

Uiteindelijk kan je op verschillende manieren naar erfgoed kijken: filosofisch, kunstzinnig, taalkundig, geschiedkundig, intercultureel ... Elke methode kan ertoe bijdragen om het verhaal van de omgeving te ontdekken.

Expressief bevallen

Een project omvat steeds een cognitieve leerfase, een cultureel beleefmoment en een creatieve verwerking. Erfgoed heeft voldoende potentieel om deze drie fasen te doorlopen.

Een goed erfgoedproject evolueert van impressie naar expressie. Dat kan via een individueel of gezamenlijk kunstproject, het schrijven van een tekst, een discussie, debat of filosofisch gesprek, een presentatie, het ontwerp van een nieuw voorwerp of werktuig, de organisatie van een tentoonstelling of evenement, beheerwerken in een natuurgebied ... Verbeelding en inleving prikkel je door het gebruik van ICT-toepassingen, drama, verhalen, afbeeldingen, film, simulaties of evocaties.

Leerlingen maken een tocht door een open gebied en bespreken wat ze waardevol vinden en hoe dat het beste voor de toekomst kan worden bewaard.

Meerslimmig

Meervoudige intelligentie

'Leren is niet afdwingbaar, leren ontstaat.'

(Tijl Bossuyt, De Veerman)

Erfgoededucatie spreekt ook andere soorten van intelligentie aan die in sommige leergebieden of leervakken minder of nauwelijks aan bod komen. Nochtans maken die 'andere' vormen van intelligentie even goed deel uit van het 'mens worden'. Naast de taalkundige en wiskundige intelligentie die in de school ruim aan bod komen, heeft een mens volgens de Amerikaanse psychiater Howard Gardner ook een ruimtelijke, intuïtieve, sociale, emotionele, lichamelijke, muzikale en natuurgerichte intelligentie die net zo goed moeten worden ontwikkeld.

Eigen stijl

Een nadrukkelijke keuze voor een brede ontwikkeling van kinderen en jongeren geeft hun vragen, betekenissen en nieuwsgierigheid meer kansen. Als we hen uitnodigen om de wereld om hen te 'grijpen', moeten we rekening houden met hun verschillen in leerstijl, voorkeur, achtergrond, tempo en vaardigheden.

Leerlingen moeten zelf kunnen uitzoeken welke **'intelligentie' hen het beste ligt**. Dat kan via actieve waarneming, gerichte creatieve opdrachten en kritische reflectie die bij hun leefwereld aansluiten. Elke pedagogische methodiek heeft zijn voor- en nadelen. Als begeleider ga je op zoek naar de leerstijl die het beste bij een kind of jongere past. Bij de ene werkt informatieoverdracht, bij de andere niet. Hetzelfde geldt voor ervaringsgericht leren, kunstinitiatie en filosoferen. **Eén benadering volstaat niet** om alle leerlingen mee te krijgen. Via erfgoededucatie kan je de vaardigheden **waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren** aanspreken. Kinderen en jongeren kunnen dan uitzoeken welke van de vier hen het beste ligt.

Doeners, dromers, denkers en beslissers

Een optimaal leerproces doorloopt vier fasen: concreet ervaren, overdenken, het zich eigen maken van het geleerde door analyse en actief experimenteren. Deze vier fasen komen niet altijd in dezelfde volgorde voor. Iedereen heeft een voorkeur voor een van de vier fasen uit de leercyclus. Op grond van die voorkeuren onderscheidt de Amerikaanse leerpsycholoog David A. Kolb vier gedragingen met elk zijn eigen leerstijl: doeners, dromers, denkers en beslissers.

Boek dicht en klas uit

Het nieuwe leren

'Opvoeden doet een ander, leren doe je zelf.'

(Jenaplan)

Het nieuwe leren betekent behouden wat goed is en dat aanvullen met nieuwe inzichten en de kennis en vaardigheden die de maatschappij nodig heeft. De leerprocessen van kinderen zijn hierbij het uitgangspunt.

Volgens het nieuwe leren leer je door samen met anderen actief te handelen in de eigen omgeving. Onderzoekend, authentiek leren en game-based leren zijn er elementen van. Het nieuwe leren houdt rekening met verschillende leerstijlen en meervoudige intelligentie, omdat erfgoededucatie zich niet alleen op het cognitieve richt.

Het oude leren

Om de kracht van het 'nieuwe leren' te ontdekken, moeten we weten waar het 'het oude leren' tekortschiet. Het oude leren is vooral een activiteit van de school: de leerplannen zitten overvol waardoor we vooral op zwakten in plaats van op sterkten beoordelen. Die aanpak levert geen talentvolle en geëngageerde leerlingen op. Leerlingen verwerven zo vooral een gefragmenteerde kennis die nog amper bij de werkelijkheid aansluit. Ze **leren dan vooral voor een proefwerk, een toets, een diploma, de gunst van de leraar of de waardering van de ouders, niet voor zichzelf**.

Externe experts

Voor erfgoededucatie betekent het nieuwe leren 'boek dicht en klas uit': een resolute keuze voor het ervaringsgericht leren in de omgeving van de school. Dat lukt niet zonder een zorgvuldige coaching van de leerlingen, voorbereiding in de klas en reflectie op het afgelegde traject. Maar het mag ook niet bij beleven blijven; beleving leidt onherroepelijk naar **leren, kennis en inzicht**.

Terwijl in de klas de leerkracht de expert is, is bij erfgoededucatie de inbreng van externe experts of organisaties belangrijk: medewerkers van musea, archeologen, mensen die een ambacht uitoefenen of medewerkers van heemkundige kringen, erfgoedcellen of regionale landschappen. Ze zijn uitermate geschikt om leerlingen voor uitdagende en gelaagde opdrachten te plaatsen.

Eigen leerpad

Het nieuwe leren situeert zich in een stimulerende leeromgeving met betekenisvolle en authentieke contexten, waarbij zowel zelfstandig als in groep kan worden geleerd. ICT-vaardigheden en -toepassingen worden geïntegreerd, niet als doel op zich, wel als middel om deze uitgangspunten te ondersteunen. Onderwijsvormen die hieraan voldoen, leiden tot dieper leren, betere leerprestaties, sterker gemotiveerde leerlingen en aantrekkelijker onderwijs. Motiverende leermomenten, flexibiliteit in leerprocessen, actief en zelfstandig leren, coöperatief leren, **meer verantwoordelijkheid van de leerling** voor het eigen leerproces en aandacht voor de verschillen tussen leerlingen leiden tot betere leerresultaten. De regie van het leerproces ligt bij de lerende zelf, zodat die door motivatie en emotionele betrokkenheid zelf zijn of haar doelen en leerpad kan bepalen.

Alfabet contra computerscherm

De school van nu is voor leerlingen eerder een plek om anderen te ontmoeten dan een plek om te leren. Schijnbaar heeft de mediageneratie geen leerkrachten meer nodig om nieuwe kennis op te doen. Volgens heel wat leerkrachten zijn jongeren niet langer in staat om zich voor een langere tijd te concentreren, omdat ze 'hyperactief, niet gedisciplineerd en respectloos zijn'. De nieuwe technologieën maken de klassieke onderwijsvormen nog minder vanzelfsprekend. Internet is voor de huidige generatie **geen digitale bibliotheek**, maar een gemeenschap waarmee je met anderen communiceert. Internetgebruik kan kinderen en jongeren helpen om op een andere manier waarden te ontwikkelen, te oordelen, analyseren, evalueren, kritiseren en anderen te helpen.

De ontwikkelingen in onze samenleving van verticale naar horizontale verhoudingen en de veranderde houding van de leerlingen, vragen om een heroriëntering van het onderwijs, willen we vermijden dat het onderwijs op termijn aan belang inboet. **Inhoud is niet langer de kern van het leren**, toepassing van kennis wordt belangrijker dan de kennis zelf. Het sinds eeuwen dominante alfabet botst met het computerscherm.

Om op de snelle technologische ontwikkelingen en de eisen van de kenniseconomie in te spelen, moet het onderwijs jongeren voorbereiden op een toekomst die er al is: een mondiale economie met kennis als productiefactor, lerende organisaties, duurzame ontwikkeling en directere vormen van democratie.

Children of Chaos

De maatschappelijke ontwikkelingen die tot een behoefte aan nieuwe leerresultaten, leerprocessen en instructie- en onderwijsvormen hebben geleid zijn:

- de kenniseconomie met sleutelbegrippen als creativiteit, innovatief vermogen, technologische kennis;
- de maatschappelijke onvrede met de bestaande onderwijsmodellen: onvoldoende aandacht voor individuele verschillen, eigen initiatieven, behoeften en leermogelijkheden;
- de veranderende leerlingenpopulatie: nieuwtijdskinderen met allerlei nieuwe eigenschappen en dysfuncties: 'children of chaos', multi-tasking, netwerkgeneratie en nieuwe geletterdheid.

Als deze kinderen afstuderen in het hoger onderwijs verwacht men van hen dat ze de volgende competenties hebben:

- nieuwsgierigheid;
- creativiteit;
- de houding om het status quo ter discussie te stellen;
- het inzicht dat verandering geen bedreiging maar een uitdaging is;
- leiderschapsvaardigheden;
- een internationale oriëntatie.

Erfoegededucatie en de Europese sleutelcompetenties

Een internationaal team ontwikkelde voor het Comeniusproject 'Aqueduct' een methode om via erfgoededucatie aan de 'transversale' Europese sleutelcompetenties te werken. Dat zijn de competenties **leren leren, cultureel bewustzijn, ondernemerszin, burgerschap en sociale competenties**. De methodiek richt zich tot leerlingen van 6 tot 14 jaar en integreert technieken uit verhalend ontwerpen, projectonderwijs en probleemoplossend denken in erfgoededucatie.

EU 2020: de 8 sleutelcompetenties

1. Communicatie in de moedertaal
2. Communicatie in vreemde talen
3. Wiskundige competentie en basiscompetenties voor exacte wetenschappen en technologie
4. Digitale competentie
5. Leercompetentie
6. Sociale en burgerschapscompetentie w.o. participatie, duurzame ontwikkeling, respect voor de waarden en de privésfeer van anderen
7. Ontwikkeling van initiatief en ondernemerszin
8. Cultureel bewustzijn en culturele expressie w.o. bewustzijn van het lokale, nationale en Europese erfgoed

Kritisch denken, creativiteit, initiatief, probleemoplossing, risicobeoordeling, het nemen van beslissingen, constructief management en reflectie spelen een rol in de acht sleutelcompetenties.

'De benadering is ontdekkingsgericht, experimenteel, maakt gebruik van de eigen omgeving, kiest voor sociale onderwerpen, maakt gebruik van expressieve kunsten en taal om te discussiëren, beschrijven en uit te leggen, moedigt onderzoek aan, verbreedt de referentievaardigheden van de leerlingen die via het raadplegen van verschillende bronnen naar antwoorden en informatie zoeken. Die bronnen zijn mondelinge verhalen, audiovisuele media, gegevensbestanden, boeken, posters en foto's. Ze noteren hun eigen ideeën, meningen en antwoorden in geschreven taal en beelden.'

<http://the-aqueduct.eu>

Aspecten van het nieuwe leren

- Het onderwijs sluit aan bij de ontwikkeling, belevingswereld, belangstelling en motivatie van de leerling.
- Het onderwijsaanbod richt zich niet alleen op het cognitieve maar ook op het sociaal-emotionele, fysieke en creatieve.
- De focus verschuift van leerinhouden, kennisoverdracht en kennisverwerving naar het verwerven van competenties en de ontwikkeling van leerstrategieën.
- Realistische en globale leerervaringen zijn nodig voor de ontwikkeling van de hersenen en stimuleren het leren en denken.
- Het schoolse en buitenschoolse leren vullen elkaar aan.
- Sociale interactie en samenwerkend leren zijn noodzakelijk, waarbij groepsopdrachten alleen tot betere resultaten leiden als de leerlingen van elkaar afhankelijk zijn.
- De leerling neemt zijn of haar leerproces zelf in handen.
- Unieke menselijke kwaliteiten als zorg, dienstverlening, interpretatie en creatie worden belangrijker

Meer over het nieuwe leren:

'Het nieuwe leren in het basisonderwijs. Een begripanalyse en een verkenning van de schoolpraktijk', Blok, Oostdam en Peetsma, SCO-Kohnstamm Instituut
 'Talenten transformeren. Over het nieuwe leren en nieuwe leerarrangementen', Jozef J. M. Kok, Uitg. Garant

Erfgoeddidactiek brengt de schoolomgeving tot spreken. Via open opdrachten en actieve werkvormen onderzoeken de leerlingen de complexe werkelijkheid van de eigen buurt. Hedendaagse inzichten over meervoudige intelligentie en het nieuwe leren komen hierbij aan bod. Op die manier leren kinderen en jongeren anders naar hun omgeving kijken en vormen ze zich er een mening over. Die aanpak sluit dan weer aan bij educatie voor duurzame ontwikkeling.

Meer over erfgoeddidactiek:

Hereduc, Europese website over erfgoededucatie met opleidingspakketten, werkmateriaal en praktijkvoorbeelden. Je downloadt er 'Erfgoed in de klas', het handboek voor leerkrachten voor het basis- en secundair onderwijs. www.hereduc.net
 'Methodiek kunst- en erfgoededucatie, theorie en praktijk'; Vandelacluze, Van Esch en Waerts; Mooss; 2009

Meer over meervoudige intelligentie:

www.migent.be
www.diversiteitinactie.be
www.educatief.diekeure.be/gatindehaag
www.socius.be → meervoudige intelligentie en educatie

'Het gaat steeds beter! Activerende werkvormen voor de opleidingspraktijk', Bijkerk en Van der Heide, Uitg. Bohn Stafleu van Loghum
 'Soorten intelligentie. Meervoudige intelligentie van de 21ste eeuw', Howard Gardner, Uitg. Nieuwezijds B.V.

Dieper dan Shakespeare, hoger dan de kathedraal

Think globally, act locally

Erfgoededucatie en duurzame ontwikkeling

'We erven de wereld niet van onze ouders, we lenen hem van onze kinderen.'

(Indiaans gezegde)

Welk gevoel krijgen we bij de kennismaking met erfgoed en welke waarde willen we eraan hechten? Waarom is het behoud van ons erfgoed belangrijk? Wat betekent dat erfgoed voor ons, voor de mensen die na ons komen, voor de wereld? Wat vinden we waardevol? Wat willen we zeker niet verloren laten gaan? Met deze vragen begeeft erfgoededucatie zich op het terrein van duurzame ontwikkeling.

Hier en elders, nu en morgen

Duurzame ontwikkeling betekent kiezen voor rechtvaardigheid, respect voor de draagkracht van de aarde, een wereld waarin de stem van iedereen wordt gehoord en de behoeftes van iedereen worden bevredigd, hier en elders, nu en morgen.

Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO) is een verbindend concept waaraan je vanuit verschillende invalshoeken kan werken. Zowel erfgoededucatie, milieueducatie, vredeseducatie, gezondheidseducatie, burgerschapsvorming en mondiale vorming maken er deel van uit. EDO is een kader voor alle andere educaties. Elke educatie draagt bij tot educatie voor duurzame ontwikkeling. Een gedeeld principe van duurzame ontwikkeling en een gedeeld principe van al die educaties is (voor)zorg.

Hart, hoofd en handen

-Erfgoededucatie past binnen de idee van duurzame ontwikkeling, vooral via de invalshoeken burgerzin, verantwoordelijkheid, dialoog of ontmoeting tussen de generaties, ethiek, plattelands- en stadsontwikkeling, productie- en consumptiepatronen, beheer van de natuurlijke rijkdommen, biologische en landschapsdiversiteit.

-Duurzame ontwikkeling heeft het net als erfgoededucatie over waarden, zingeving,

betrokkenheid, complexiteit, reflectie, identiteit, globalisering, verschillen ...

-De aandacht voor erfgoed is zinvol om na te denken over en te leren werken aan een duurzame toekomst.

-Net als bij erfgoededucatie zijn de aspecten tijd en ruimte belangrijk: wat we nu doen heeft gevolgen voor later, wat we hier doen heeft gevolgen voor elders.

-Duurzame ontwikkeling steunt op drie pijlers: een ecologische, een economische en een sociale.

-De slogan 'Think globally, act locally' van duurzame ontwikkeling gaat ook op voor omgevingsgebonden erfgoededucatie.

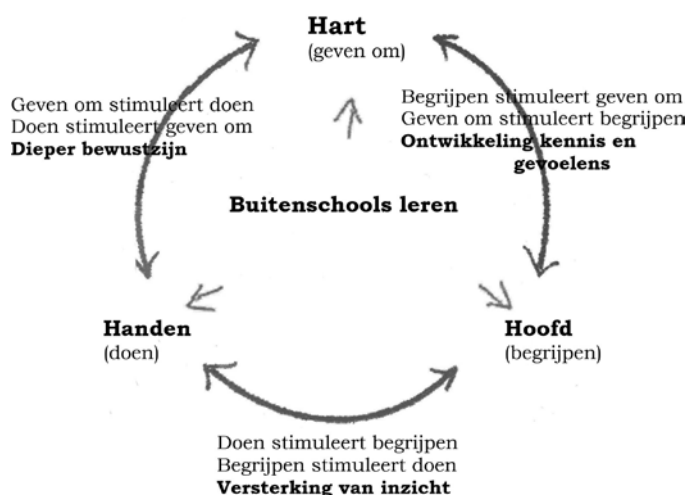
Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO) heeft aandacht voor hart, hoofd en handen:

EDO is gericht op waardeontwikkeling en de omgang met emoties (Hart).

EDO probeert de complexiteit van de dingen te begrijpen door het verwerven van kennis en het herkennen van relaties (Hoofd).

EDO is actiegericht (Handen).

Voor een succesvolle erfgoededucatie moeten de 3 H's evenwaardig aan bod komen: het hart (geven om), het hoofd (begrijpen) en de handen (doen!).

Op vraag van een heemkundige kring verzamelen leerlingen gegevens over de winkelstraat tussen de twee wereldoorlogen. De resultaten van hun onderzoek plaatsen ze op een website en ze maken er een publieke tentoonstelling over.

Leren voor duurzaamheid

Leren voor duurzaamheid gaat vooral over ruimte en mogelijkheden. Het zoekt naar oplossingen die verder gaan dan de denkpatronen die de huidige wereldproblemen in stand houden. Voor erfgoededucatie betekent dat het uitzoeken hoe culturen, gebruiken, monumenten, landschappen en natuur voor toekomstige generaties behouden kunnen blijven.

15 graadmeters voor een duurzame school

De internationale organisatie ENSI geeft 15 kwaliteitsindicatoren die in de scholen het 'leren voor een duurzame ontwikkeling' stimuleren. Die indicatoren zijn gegroepeerd rond drie kerngebieden:

- de kwaliteit van het onderwijs;
- het schoolbeleid en de schoolorganisatie;
- de externe betrekkingen van de school.

Kwaliteit van het onderwijs

1. de leerprocessen
2. eindtermen en vakinhouden
3. zichtbare resultaten in de school en de lokale gemeenschap
4. kritisch leren denken en denken in kansen en mogelijkheden
5. omgaan met complexiteit
6. een toekomstgerichte dimensie
7. waardenverheldering- en ontwikkeling
8. actief leren
9. participatie

Schoolorganisatie

10. schoolbeleid en planning
11. schoolklimaat
12. schoolmanagement
13. reflectie en evaluatie van initiatieven rond duurzame ontwikkeling in de school

Externe relaties

14. samenwerking met de (lokale) gemeenschap
15. netwerken en partnerschappen

www.ensi.org

Meer over (educatie voor) duurzame ontwikkeling:

Portaalsite duurzame ontwikkeling

www.lne.be/themas/natuur-en-milieueducatie/algemeen/edo

'Duurzame ontwikkeling voor dummies', Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling,
www.espertisepunt.be/tool/353

'Educatie voor duurzame ontwikkeling. De vlag en de lading', Ministerie Vlaamse Gemeenschap, departement Leefmilieu, Natuur en Energie

'Educatie voor duurzame ontwikkeling. Leren voor een volhoudbare ontwikkeling',
www.ond.vlaanderen.be/dvo

Met erfgoededucatie denken kinderen en jongeren na over hoe zij de toekomst van hun eigen omgeving willen vormgeven. Hiermee sluit erfgoededucatie, net als andere educaties, aan bij het concept van educatie voor duurzame ontwikkeling, dat sterk de nadruk legt op zorg. Zorg dragen doe je met je hart, je hoofd en je handen. Naast de verwantschap met educatie voor duurzame ontwikkeling is erfgoededucatie een element van cultuureducatie.

De familie Cultuur

Erfgoed-, cultuur- en kunsteducatie

'Cultuur is wat er overblijft als je alles vergeten bent wat je hebt geleerd'.

(Selma Lagerlöf, Zweeds schrijfster).

Cultuureducatie in het algemeen geeft de verschillende soorten 'intelligenties' en vaardigheden van het kind of de jongere de kans om te rijpen. Erfgoededucatie en kunsteducatie maken er deel van uit. Het onderscheid tussen deze beide educaties is niet altijd duidelijk. Als leden van dezelfde familie zijn ze erg verwant, toch zijn er ook verschillen tussen beide.

Cultuureducatie is geen apart schoolvak, maar een aandachtsveld. Kunst- en erfgoededucatie zijn beide belangrijke spelers bij de ontwikkeling van een identiteit.

Ieder zijn magie

De termen cultuur- en kunsteducatie worden dikwijls door elkaar gebruikt. Dat geeft de indruk dat cultuureducatie hetzelfde is als kunsteducatie, waarschijnlijk omdat de aandacht voor erfgoededucatie veel recenter is dan die voor kunsteducatie.

Die gelijkschakeling doet onrecht aan de eigenheid van erfgoededucatie. Het aanbod voor kunsteducatie is niet altijd relevant voor erfgoededucatie. Kunsteducatie of de kunstzinnige verwerking van een erfgoedervaring mag niet bij interpretatie of persoonlijke indrukken blijven steken. Erfgoed dat enkel als opstapje wordt gebruikt, blijft hierdoor ondergewaardeerd. Hetzelfde doet zich voor bij projecten over jeugd literatuur. Leuke kinderboekjes zijn meer dan een aanleiding om te knutselen, te dansen of een musical te maken. Ze dienen om de literatuur te ontdekken, om de leescultuur en leesattitude bij kinderen te bevorderen en jongeren de wondere wereld van de literatuur te laten proeven. De magie zitten in het boek en het erfgoed zelf, niet enkel in de expressieve verwerking ervan.

Twee-eiige tweeling

Meer dan bij kunsteducatie is bij erfgoededucatie de **historische component** belangrijk. Kunsteducatie ontsluit voor de leerlingen de uiteenlopende uitingen van kunst vanuit een esthetische, kunstbeschouwelijke invalshoek.

Erfgoededucatie plaatst het erfgoed in de ruimere context van de culturele en historische ontwikkeling.

Kunsteducatie legt het accent op wat mensen van elkaar onderscheidt, erfgoededucatie gaat eerder in op wat hen bindt.

Producten van kunsteducatie, zoals theatervoorstellingen of tentoonstellingen, zijn niet altijd plaatsgebonden. Erfgoededucatie heeft het vooral over het erfgoed in de onmiddellijke omgeving van de school en is dus wel degelijk plaatsgebonden. Hierbij is kennis van de specifieke historische context noodzakelijk.

Bij erfgoededucatie is het verhaal achter het erfgoed belangrijk. Kennisoverdracht is er een element van. Kunsteducatie legt meer nadruk op persoonlijke ontwikkelingsdoelen, terwijl bij erfgoededucatie ook de cognitieve doelen belangrijk zijn. In de kunsteducatie worden kenniselementen nogal eens als ballast beschouwd. Bij erfgoedonderwijs is die kennis een ingrediënt om tot betrokkenheid te komen. Als je weet wat je ziet, de betekenis ervan begrijpt en er je een eigen voorstelling van kan maken, ervaar je pas de waarde van een plek, van je omgeving. Kennis fungeert hier als voorwaarde voor betekenisgeving. Voeg je een laag kennis toe aan wat je ziet, dan opent dat een nieuwe werkelijkheid. Als je weet dat er op de plek waar je dagelijks langsfietsst zich ooit een bijzondere gebeurtenis heeft afgespeeld, krijgt die plek een andere betekenis.

Erfgoededucatie beoogt dus ook andere doelstellingen, richt zich ook op andere leervakken of -gebieden en spreekt hiervoor andere partners aan. Aan de andere kant is erfgoededucatie bijna ondenkbaar zonder kunstzinnige vakken, alleen al omdat veel van het erfgoed net kunstvoorwerpen zijn: architectuur, beelden, schilderijen, muziek, literatuur ... Bovendien is kunstexpressie een belangrijk kanaal om persoonlijke indrukken weer te geven.

Enkele musea en verenigingen werken samen met TSO en BSO-scholen aan een restauratieproject.

Kunst- versus erfgoededucatie

	Kunsteducatie	Erfgoededucatie
Doelstelling	Ontsluiting van uiteenlopende uitingen van kunst vanuit een esthetische, kunstbeschouwelijke invalshoek	Identificatie, studie en interpretatie van erfgoed in de omgeving in een ruimere context van cultuur en historische ontwikkeling
Leervakken of -gebieden	Kunstvakken	Mens- en maatschappijvakken
Locatie	Niet plaatsgebonden	Plaatsgebonden
Lokale of regionale partners	Muziekscholen, kunst- en creativiteitscentra, filmhuizen, theaters, amateurgezelschappen ...	Archieven, musea, bibliotheken, heemkundige kringen, historische verenigingen, gemeentelijke diensten, erfgoedcellen, regionale landschappen, natuurverenigingen ...

Cultuur in de Spiegel

Waarom vindt de ene persoon een kunstwerk aangrijpend en de andere niet? Het antwoord op deze vraag heeft vooral te maken met het verschil in verbeelding, persoonlijke visie, referentiekader, kennis en persoonlijke ervaringen. Cultuur is een proces van omgaan met en interpreteren van de omliggende wereld. Hoe iemand dat doet, zegt iets over de persoon. Cultuur is een spiegel van ons denken. In wetenschappelijke termen heet dit het vermogen tot bewustzijn. Cultuureducatie helpt dat vermogen aan te scherpen via de vier culturele vaardigheden **waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren**.

Het onderzoek 'Cultuur in de Spiegel' onderzoekt de inhoud, functies en doelen van cultuureducatie. Voorbeelden:

- Welke relatie bestaat er tussen leren over en met kunst, leren over en met erfgoed, media-educatie en literatuuronderwijs?
- Wat past er onder de noemer van cultuureducatie?
- Welke inzichten, vaardigheden en attitudes zijn waardevol om via cultuureducatie na te streven bij kinderen en jongeren?
- Hoe doen leerkrachten dat en hoe kunnen ze dat doen?

'Cultuur in de Spiegel' is een onderzoek van CANON Cultuurcel i.s.m. HIVA-KULeuven & VUB Vakgroep Educatiewetenschappen.

www.cultuurindespiegel.be

Meer over cultuureducatie en de band tussen cultuur-, kunst- en erfgoededucatie:

Cultuur, kunst en erfgoed

www.canoncultuurcel.be

www.cultuurindespiegel.be

Onderzoek stand van zaken cultuureducatie in Vlaanderen

<http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/kwaliteit-en-consistentie-kunst-en-cultuureducatie-in-vlaanderen>

Aanbevelingen Commissie Cultuur en Onderwijs

<http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/gedeeld-verbeeld-eindrapport-van-de-commissie-onderwijs-en-cultuur>

Veldtekening van het cultuureducatieve landschap in Vlaanderen

<http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/veldtekening-cultuureducatie-beschrijvende-studie-met-evaluatieve-swot-analyse>

Erfgoed- en kunsteducatie behoren tot de familie van cultuureducatie. Beide dragen bij tot de ontwikkeling van een identiteit. Toch zijn er tussen die twee ook verschillen. Erfgoededucatie heeft raakvlakken met heel wat leergebieden en leervakken uit het curriculum, in de eerste plaats met **geschiedenisonderwijs**.

De werkelijkheid kent geen

vakjes

Erfgoededucatie, de leergebieden en leervakken

'Een kind maakt geen onderscheid tussen leertijd en speeltijd. Spelen is leren, leren is spelen.'

(Hiëronymus van Alphen (1746-1803, schrijver van o.a. 'Jantje zag eens pruimen hangen')

Met erfgoed als invalshoek kan je de schoolvakken of leergebieden contextgebonden aanbieden. Vanuit erfgoed stap je gemakkelijk over naar duurzame ontwikkeling, milieu, cultuur, gezondheids- en verkeerseducatie en mondiale vorming. De doelstellingen van erfgoededucatie passen naadloos in die van de leergebied- of vakoverschrijdende eindtermen.

Erfgoed en de leergebieden

Basisschool

Omgevingsgebonden erfgoededucatie sluit aan bij de leergebieden wereldoriëntatie, Nederlands, wiskunde, muzische vorming, lichamelijke opvoeding en levensbeschouwing. Ook bij de leergebiedoverschrijdende eindtermen sociale vaardigheden, leren leren en ICT.

- wereldoriëntatie: natuur, techniek, mens, maatschappij, tijd, ruimte ...
- Nederlands: dialecten, namen, verhalen ...
- wiskunde: afstanden en oppervlakten, cijfermateriaal
- muzische vorming: musea en tentoonstellingen, verhalen, zelfexpressie, verwerking van indrukken ...
- lichamelijke opvoeding: wandel- en fietsroutes ...
- levensbeschouwing: heiligen, kerken en kapelletjes, symbolen, waarden, verhalen, getuigenissen ...
- sociale vaardigheden: contacten leggen, overleggen, samenwerken ...
- leren leren: ervaringsleren, kennis toepassen, verwerven van vaardigheden ...
- ICT: bronnen raadplegen, verwerken van gegevens, samenstellen van een presentatie, opmaak van een portfolio of omgevingsboek ...

Erfgoed en de leervakken

Secundair

Erfgoededucatie in het secundair onderwijs sluit vooral aan bij mens- en maatschappijvakken als geschiedenis en aardrijkskunde. Ook leerkrachten taal, economie, maatschappelijke vorming en kunstvakken hebben voldoende mogelijkheden om erfgoed in hun vakken te integreren. In het technisch en beroepsonderwijs kunnen de leerlingen (opnieuw) kennis maken met basis- en ambachtelijke technieken.

- **geschiedenis en maatschappelijke vorming:** bouwkunde, cultuurhistorisch erfgoed, volkskunde, heemkunde, archeologie, militaire geschiedenis, varend erfgoed ...
- **aardrijkskunde:** landschap, milieu, ruimtelijke ordening, migraties, industriële archeologie ...
- **Nederlands:** mondelinge geschiedenis, sagen en legenden, dialecten, plaats- en familienamen ...
- **economie:** industriële ontwikkeling, handel, nijverheid, ambachten, landbouw en veeteelt ...
- **cultuurvakken:** architectuur, kunst ...
- **levensbeschouwelijke vakken:** waarden, verdraagzaamheid, engagement, verschillende culturen ...
- **biologie:** biotopen in de omgeving ...
- **praktijkvakken:** ambachtelijke technieken, realisaties in of voor de buurt ...
- **ICT:** raadplegen van bronnen, rapporteren, presentatie verzorgen ...
- **leren leren:** communicatief vermogen, creativiteit, doorzettingsvermogen, inlevingsvermogen, esthetische bekwaamheid, exploreren, kritisch denken, mediawijsheid, open geest, constructieve houding, respect, samenwerken, verantwoordelijkheid, zelfbeeld, zelfredzaamheid, zorgvuldigheid, zorgzaamheid ...
- **contexten:** sociaalrelationele ontwikkeling, omgeving en duurzame ontwikkeling, sociaaleconomische samenleving, sociaal-culturele samenleving.

Leerlingen zoeken in het archief van de gemeente naar de geschiedenis van de eigen straat.

Heden contra verleden

Erfgoededucatie en geschiedenisonderwijs

'Geschiedenis die tot leven wordt gebracht, voedt onze verwondering in het heden.'

(Uitspraak tijdens een van de voorbereidende gesprekstafels)

Als we het verleden van dichtbij bekijken, gaan we op zoek naar hoe onze voorouders leefden, hoe ze dachten, wat ze beleefden en uitvonden en hoe dat heeft geleid tot het hier en nu. Erfgoededucatie toont die feiten, gebeurtenissen en verwezenlijkingen in de onmiddellijke schoolbuurt. Op die manier ontmoeten geschiedenis en erfgoededucatie elkaar.

Oppervlakkig beschouwd sluit erfgoededucatie in het secundair onderwijs aan bij het leervak geschiedenis, in de basisschool bij wereldoriëntatie. Toch zijn er **wezenlijke verschillen** tussen erfgoed- en geschiedenisonderwijs voor wat betreft doel, thematiek en didactiek.

Binnen en buiten

Waar erfgoededucatie het verleden dicht bij de leerlingen brengt, leert geschiedenisonderwijs leerlingen om objectief en met enige afstand naar het verleden te kijken.

Geschiedenisonderwijs vertrekt vanuit het verleden. Historische gebeurtenissen of ontwikkelingen worden er beoordeeld naar de normen van toen. Het beoogt vooral de overdracht van historische kennis en vaardigheden via klassikale lessen, groepswork en werkstukken. Geschiedenis heeft een wetenschappelijke methodologie en hanteert een kritische analyse van de bronnen om het verleden te begrijpen. In de geschiedenisles zijn de leerkracht en het handboek de belangrijkste informatiedragers.

Erfgoededucatie vertrekt vanuit **het heden**. Thema's worden gekozen en beoordeeld op basis van de huidige normen en waarden. Ze draagt bij aan de instandhouding van een collectieve herinnering of goed waardoor het de identiteit van een gemeenschap versterkt. Daarvoor moeten leerlingen in contact komen met, betrokken raken bij en enthousiast worden voor het erfgoed in hun nabije omgeving. Erfgoededucatie speelt zich voor een belangrijk deel **buiten de school** af, gebruikt activerende werkvormen en vraagt om een vakoverstijgende aanpak. Het erfgoed zelf is het lesmateriaal of de leerling gaat zelf op zoek naar de bronnen. Culturele

elementen, zoals sprookjes, mythen en legenden, spelen hier een belangrijke rol, omdat ze ons op een eigen manier vertellen hoe een individu of een groep mensen een bepaalde periode beleefden.

In het geschiedenisonderwijs ligt de klemtoon op het conceptualiseren en analyseren, bij erfgoededucatie gaat het eerder om waarnemen (zien, ruiken, voelen en aanraken...) en verbeelden.

Bondgenoten

Erfgoededucatie verbindt het kleine verhaal van dichtbij met de grote, algemene geschiedenis. Ondanks de verschillen hebben de geschiedenis- en erfgoedinvloeg dezelfde grond. Ze vertrekken vanuit hetzelfde respect voor feiten en opvattingen, zodat de collectieve herinnering geen valse of vertekende voorstelling van zaken wordt.

Erfgoed kan voor de geschiedenisleraar een aanleiding zijn om de omgeving bij de lessen te betrekken en zo bij te dragen aan een grotere identificatie van kinderen met de geschiedenis. Daarom kan erfgoed voor de geschiedenisleraar aanleiding zijn om het onderwijs naar buiten te brengen. Vooral voor jonge kinderen is geschiedenisonderwijs zinvol als je het aan de waarde en betekenis van het lokale onroerende, roerende, immateriële en natuurlijke erfgoed koppelt. Erfgoededucatie is dus bij uitstek multidisciplinair. Ze legt de relatie met geschiedenis, cultuur, taal, omgeving en maatschappij.

Mondelinge geschiedenis

Hoe beleefden de mensen zelf de in de les aangebrachte feiten of gebeurtenissen? 'Mondelinge geschiedenis' of 'Oral history' gaat op zoek naar de beleving van het verleden van individuen, de anekdotes, de menselijke kanten. Naast de 'officiële' geschiedenis die zich vooral op schriftelijke bronnen baseert, gaat de mondelinge geschiedenis op zoek naar het verhaal van de mensen die de gebeurtenissen beleefden. De toenemende diversiteit in onze samenleving verbergt een brede waaier aan 'geschiedenissen' die via mondelinge geschiedenis aan het licht kan worden gebracht. Oral history is de perfecte symbiose van de grote geschiedenis met de kleine, lokale erfgoededucatie.

Bij 'mondelinge geschiedenis' of 'oral history' leggen de leerlingen via vraaggesprekken vast hoe mensen op hun belevenissen terugkijken. Het is een onderzoeksmethode met het interview als kern en ze omvat het hele proces van voorbereiden, afnemen en verwerken van het interview tot de presentatie van de verkregen informatie. Leerlingen kunnen zich via deze methode inleven in de wereld van de oudere generatie of andere sociaaleconomische of sociaal-culturele milieus.

Oral history ontwikkelde zich de laatste jaren tot een aparte discipline. Ook oral history-onderzoekers vertrekken bij hun onderzoek vanuit schriftelijke bronnen maar toetsen die aan de ervaringen van de geïnterviewden. De resultaten van de interviews komen terecht in een publicatie of dienen als materiaal voor een film, een tentoonstelling of een toneelstuk. Uiteraard is die beleving subjectief, want **'de' waarheid' bestaat niet**. Die haal je ook niet altijd uit historische bronnen.

Mondelinge geschiedenis toetst het beeld van het verleden dat leerlingen vinden in krantenartikelen, historische publicaties of weten 'van horen zeggen'. Veralgemeningen en clichés leren ze nuanceren, hiaten kunnen ze aanvullen. Deze methode zet leerlingen aan tot kritisch nadenken, leert ze verbanden leggen en inzicht verwerven in het verleden en het heden.

Wat is het verschil tussen erfgoededucatie en geschiedenis?

geschiedenisonderwijs	erfgoededucatie
vertrekt vanuit het verleden	vertrekt vanuit het heden
studie van de feiten	instandhouding van een collectieve herinnering of collectief goed
beschouwt de feiten van op een afstand	culturele (subjectieve) elementen spelen een rol: legendes, verhalen, meningen ...
wetenschappelijke methodologie	meer aandacht voor beleving en ervaring
geselecteerd bronnenmateriaal	zelf op zoek naar bronnen in de omgeving
in de school	buiten de school
klassikale lessen	activerende werkvormen
specifiek schoolvak	multidisciplinaire of vakoverschrijdende aanpak

Meer over (de relatie tussen) erfgoededucatie en geschiedenisonderwijs:

www.cultuurplein.nl
www.herinneringseducatie.be
www.klascement.be/herinneringseducatie
www.archief-democratie.be
<http://historiana.eu>
wegwijzerwoi.be
www.familiegeschiedenis.be

Meer over mondelinge geschiedenis:

www.faronet.be/dossier/wat-mondelinge-geschiedenis
<http://eustory.belvue.be/>
<http://eustory.org/>
www.le.ac.uk/emoha/training/no9.pdf
www.bl.uk/reshelp/findhelprestype/sound/ohist/oralhistory.html
www.besthistorysites.net/index.php/oral-history
www.erfgoedcelwaasland.be
www.erfgoedcelco7.be
www.erfgoedcelviersprong.be
www.egclandvandendermonde.be
www.bieterf.be
www.amsab.be

'Wat is mondelinge geschiedenis?', Bleyen en Van Molle, uitg. Acco

'Leren van horen zeggen. Draaiboek voor een vakoverschrijdend project mondelinge geschiedenis in het secundair onderwijs'; De Witte, Simons, De Meester en Van Heddegem; Erfgoedcel Waasland, Erfgoedcel Mechelen, FARO en Lessius Mechelen.

Erfgoededucatie past bij heel wat leervakken en leergebieden en is sterk verwant met geschiedenisonderwijs, al legt elk zijn eigen accent. Oral history is de perfecte brug tussen beide. Erfgoededucatie en oral history gaan op zoek naar het verhaal achter de feiten of gebeurtenissen. Een verhaal stemt de feiten op elkaar af en geeft daardoor betekenis en inzicht.

Terugkeer van een oervaarigheid

Het verhaal als bindmiddel

“De verhalen die op zomeravonden door mijn openstaande raam naar binnen dwarrelden, dat is een kapitaal waar ik mijn hele leven op heb geteerd.”

(Hugo Camps in Humo 6 november 2012)

Erfgoededucatie gaat op zoek naar het verhaal achter het gebouw, landschap, voorwerp of volksfeest. Een verhaal leert ons ‘terugdenken’ of ‘na-denken in de tijd’. Daaruit ontstaan boeiende opdrachten waarbij kinderen en jongeren heel wat opsteken. Een verhaal houdt de verschillende elementen samen. Het zorgt voor een context en geeft er betekenis aan. Leerlingen kunnen die context opnieuw samenstellen.

Via verhalen komen we als kind de wereld binnen. Volgens de Ierse filosoof Richard Kearny betekent het digitale tijdperk helemaal niet het einde van de verhalen, integendeel, het kan er een nieuwe bijdrage aan leveren.

Verhalen structureren onze wereld. Ze geven aan wat we de moeite waard vinden om door te geven. Ethiek en moraal zijn niet louter abstracte begrippen, ze worden doorgegeven in de vorm van verhalen die ons iets bijbrengen.

Verhalen kunnen, meer dan handboeken, invulbladen, bordschema's of powerpointpresentaties, sterke leereffecten veroorzaken. De leraar die je je het beste herinnert is hij of zij die boeiende verhalen of anekdotes kon vertellen.

Aan de lippen hangen

Een goede leraar is niet iemand die de leerstof erdoor draait of de eindtermen haalt, maar iemand die enthousiasme overbrengt. Iemand die daarin slaagt is meestal ook een goede verteller. Spijtig genoeg zijn er hoe langer hoe minder leerkrachten die kunnen of durven vertellen. Ondanks alle moderne hulpmiddelen is een leerkracht bij wie ‘de leerlingen aan de lippen hangen’, het beste wat hen kan overkomen. Leerlingen willen voorbeelden zien ‘met een verhaal’. Vertellen is een oervaarigheid, ‘de simpelste der expressiekunsten’. Externe middelen heb je er amper voor nodig.

Remedie tegen versnippering

Een verhaal verbindt de verschillende generaties en culturen met elkaar. Je bereikt er alle doelgroepen mee omdat bijna iedereen van een goed verhaal houdt. Verteltechnieken laten je toe de meest uiteenlopende zaken met elkaar te verbinden of verschillende elementen in een zinvolle samenhang aan te bieden. Vertellen is een remedie tegen de versnippering in bits en bites, clips en units van de gigantische informatiestroom die ons overspoelt. Het maakt het ons mogelijk om zin te geven aan de wereld om ons heen.

Vertellen is niet oubollig, enkel voor kinderen of een gezellige avond aan de haard. De vertelkunst is een belangrijk instrument om onze **verbeeldingskracht te herontdekken**. Via een goed verhaal kunnen leerlingen zich het erfgoed eigen maken, omdat er in hun hoofden een nieuw verhaal of een nieuwe context ontstaat.

De tijd is rijp om mensen opnieuw naar een verhaal te doen luisteren. Dat kan op een eigentijdse manier. Digitale hulpmiddelen of games kan je zonder probleem in een verhaal integreren.

Weg van hier en nu

Verhalen ontspringen vanuit een van de drie ‘hoofdbronnen’: de traditie (zoals sprookjes), het eigen leven of de fantasie. Ze zijn een **prima opstap** om kinderen, jongeren en volwassenen voor erfgoed warm te maken. In volksverhalen vind je heel wat wetenswaardigheden over dorp, stad, streek of landschap terug. In erfgoededucatie maken verhalen zelf deel uit van ons immaterieel erfgoed. Ze zijn geschikt om zowel het materieel als immaterieel erfgoed voor een breed publiek toegankelijk te maken.

Goede educatieprojecten bestaan uit drie fasen: het activeren van de voorkennis (de voorbereidingsfunctie), het beleven (de verwerkende functie) en de reflectie (de beschouwende functie). In deze drie elementen kunnen verhalen het leerproces sturen.

> Het verhaal en de voorkennis

Nieuwe kennis neem je beter op naarmate ze aansluit bij bestaande kennis. Betekenisvol leren relateert aan hetgeen je al weet. Een tentoonstelling vertelt je meer als je de nodige voorkennis hebt. Een goed verhaal kan die voorkennis activeren.

> Het verhaal als beleving

Een sterk verhaal maakt bij leerlingen emoties, verwondering en vragen los. Het doet een beroep op

verbeeldingskracht en inlevingsvermogen. Het trekt je mee, weg van het hier en nu.

Een verhaal is meer dan een verzameling van feiten. Het toont de keuzes waar de personages voor staan en hoe ze zich daarbij voelen. Leerlingen stellen zich vragen alsof ze oog in oog met de personages uit het verhaal staan. Zo doen ze ook heel wat leerervaringen op.

› Het verhaal als reflectie

Aan de hand van een verhaal kijken leerlingen terug op en verwerken hetgeen ze hebben geleerd of beleefd. Reflectie is een wezenlijk deel van erfgoededucatie. Zo kunnen leerlingen zelf een verhaal schrijven waarin ze hun eigen denk- en leerproces weergeven. Ze kunnen een vervolg of een alternatief slot bedenken.

Context als vertrekpunt

Erfgoededucatie is een totaalpakket, meer dan de aanduiding van afzonderlijke elementen. Je vertrekt vanuit een totaalvisie, een compact verhaal. De naam van een plant of een voorwerp blijft langer hangen als je vertrekt van het volledige landschap of de context waar die plant of dat voorwerp deel van uitmaakt.

Via trage wegen naar en van school maken leerlingen kennis met natuur, erfgoed, geschiedenis, bedreigingen en kansen.

Leerlingen brengen hun lievelingsvoorwerp mee en hangen er een kaartje aan met informatie hoe ze aan dat voorwerp zijn gekomen, wat er hun dierbaarste herinnering aan is, wat er met het voorwerp moet gebeuren als ze er niet meer zijn, welke tekst ze bij het voorwerp zouden leggen als het in een museum zou terechtkomen.

Verhalend ontwerpen

'Feiten zonder verhaal hebben geen betekenis.'

(Verhaaldeskundige Jac Vroemen)

Kinderen of jongeren organiseren een feest, runnen een ziekenhuis of starten een afvalverwerkingsbedrijf. Ze worden de hoofdpersonages van een sprookje, een reis- of detectiveverhaal. Ze raken verzeild in door de leerkracht(en) én henzelf verzonden gebeurtenissen, lopen in de schoenen van zelfgecreëerde karakters en kijken door hún ogen. Leerkrachten leiden het verhaal in goede banen dankzij de uitgewerkte structuur van het verhalend ontwerp.

Verhalend ontwerpen of 'storyline approach' is een krachtige techniek om met de leerlingen aan een klas- of schoolproject te werken. Het levert je aantrekkelijk en kwaliteitsvol onderwijs op, zo spannend als een sterk verhaal. De didactiek wordt toegepast van kleuter- tot hoger onderwijs als in trainingen voor het bedrijfsleven.

De leerkrachten bedenken een plot en gieten die in een verhaallijn. Die wordt verdeeld in maximum vijf episodes. Bij elke episode horen sleutelvragen die de leerlingen tot leeractiviteiten aanzetten. Goede sleutelvragen spelen een essentiële rol. Ze leiden een volgende episode in, zetten de leerlingen aan tot actie. Ze plaatsen de leerlingen in een verzonden maar geloofwaardige encenering, zodat ze zich kunnen inleven in of identificeren met culturen van vroeger of verrassende situaties. De structuur van het verhaal is de kapstok voor de leeractiviteiten. Zo ontstaat er een zinvolle thematische samenhang tussen de verschillende leeractiviteiten, waarbij aspecten van meervoudige intelligentie aan bod kunnen komen. Bij de uitvoering van de verhaallijn leren de leerlingen van elkaar, van de leerkrachten en van de externe experts.

In een verhalend ontwerp worden leerlingen uitgedaagd in plaats van louter onderwezen. Via het verhaal krijgen ze meer inzicht in het thema en hun omgeving. De voortgang van de verhaallijn geven ze weer op een chronologisch opgebouwde wandfries. Het verhaal eindigt met een happy end of een open einde.

Het verhalend ontwerp of de 'storyline approach':

- wordt gepland en geleid door de leerkracht;
- wordt verrijkt met de interesse, creativiteit en verbeelding van de leerlingen;
- bouwt verder op de al verworven kennis van de leerlingen;
- geeft de leerlingen kansen om initiatieven te nemen;
- prikkelt de onderzoekvaardigheden van de leerlingen;
- laat de leerlingen zelf het materiaal creëren waar ze mee leren;
- loopt door de leergebieden of -vakken heen;
- biedt een doelgerichte context om verschillende competenties te verwerven;
- doet een beroep op allerlei leerstijlen, leerattitudes en competenties;
- draagt bij aan de sociale ontwikkeling en burgerzin van de leerlingen.

Digital Storytelling

Via een montage van filmpjes, foto's, geluiden, muziek, tussentitels of je eigen stem vertel je een persoonlijk verhaal of geef je jouw persoonlijke kijk op een onderwerp. Digital storytelling is een eenvoudige en toegankelijke manier om je verhaal te vertellen zonder dat je daar uitgebreide technische kennis en vaardigheden voor moet hebben. Iemand die amper kan lezen of schrijven kan via een digital story vertellen.

De techniek is bruikbaar voor allerlei thema's en verhalen:

- je eigen levensverhaal;
- verhalen van andere mensen: familie, vrienden, onbekenden ... Ze is erg geschikt voor intergenerationele en interculturele projecten en migratieverhalen;
- een boek- of reisverslag;
- een filmpje over een specifiek thema: bijvoorbeeld erfgoed in de schoolomgeving.

Digital storytelling is erg geschikt voor het 'empoweren' van deelnemers, het stimuleren van participatie, het 'leren leren' en het vergroten van digitale, creatieve en sociale vaardigheden.

De zes componenten van een verhalend ontwerp:

- Er is altijd een 'intrige': een probleem dat moet worden opgelost of een uitdaging die een klasgroep aangaat.
- Die intrige wordt uitgezet in een verhaallijn.
- De verhaallijn bestaat uit verschillende episodes.
- Een episode begint met een 'incident': een onverwachte gebeurtenis die een nieuwe wending aan het verhaal geeft.
- Sleutelvragen of 'rijke', open vragen motiveren, stimuleren en activeren de leerlingen en zetten aan tot denken om een antwoord op de uitdaging te vinden.
- Een wandfries geeft een chronologisch, visueel overzicht van het verloop van het project.

Meer over verhalen:

www.vanstoeltotstoel.be
www.faronet.be/node/1647

'Ode aan de olifant. Vertellen als levenskunst', Jac Vroemen, A3 boeken, 2006

Meer over verhalend ontwerpen:

www.storylinegent.be
www.verhalendontwerpen.nl

www.storyline-scotland.com
www.storyline.org

'Storyline. Creative learning across the curriculum', UKLA c/o University of Leicester

Meer over digital storytelling:

<http://storycenter.org>
www.faronet.be
<http://mediawijs/dossiers/dossier-praktijken/praktijkfiche-vertel-je-eigen-verhaal-met-digital-stories>

Een verhaal prikkelt de fantasie en zorgt voor samenhang. Het kan in de loop van een project verschillende functies hebben. Verhalend ontwerpen en digital storytelling zijn uitdagende technieken om een erfgoedproject aan op te hangen, de onderzoekvaardigheden van de leerlingen aan te scherpen en hen kritisch te leren denken.

De kunst van het vragen

Denken in samenhang

'Een nomadisch samen optrekken in de ontdekking van de wereld waarin je leeft, vanuit het perspectief van kinderen en jongeren. Daar zou erfgoededucatie over moeten gaan.'

(Luc Depondt, Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs)

Via erfgoededucatie leren leerlingen nadenken over vragen als: **Waarom moeten we erfgoed behouden? Waarom is het waardevol? Wat willen we ermee? Wat heb ik eraan?** Erfgoededucatie daagt leerlingen uit om kritisch om zich heen te kijken, de omgeving te interpreteren, zich vragen te stellen, naar oplossingen te zoeken en die door eigen onderzoek te vinden. Het gaat hier om het inoefenen van denk- en redeneerwijzen die leerlingen ook op andere terreinen en in andere omgevingen kunnen toepassen. Vragen moeten hun kijken sturen en hen tot nieuwe vragen aanzetten.

Patronen en processen

Systemendenken

'De wereld is een spiegel die uit de hemel viel. Hij brak in duizenden stukken. Elke persoon bezit een stukje, maar denkt dat hij de hele waarheid bezit.'

(Marc Colpaert, cultuurfilosoof)

Systemendenken draait om het besef dat alles met alles samenhangt. Het leert ons oog te hebben voor onze eigen rol binnen een systeem en voor het feit dat ons gedrag afhangt van onze plaats in dat systeem of van hoe we tegen het systeem of de wereld om ons heen aankijken. Het is een manier om de complexe werkelijkheid te begrijpen en ermee om te gaan. Systemendenken onderzoekt patronen, verbanden en relaties tussen de verschillende elementen.

Het helpt overzicht op het geheel te houden, in plaats van je blind te staren op de afzonderlijke delen. Op die manier maakt het duidelijk dat je niet alle problemen in stukjes kan hakken, je niet alles oplost als je de deelproblemen aanpakt. Het brengt je ook tot het inzicht dat er meer dan één waarheid bestaat.

Systemendenken gaat in tegen de manier waarop we als volwassenen de wereld en het schoolstelsel hebben ingedeeld. Alles is opgedeeld in vakjes, die van elkaar zijn afgeschermd. In dat gedachtenpatroon heeft fysica niets met wiskunde te maken, of geschiedenis niets met taal. De samenhang is volledig verdwenen. Door het leervak- of leergebiedgerichte aanbod lijkt het erop of we op school alle moeite doen om aan het zien en begrijpen van die samenhang een einde te maken. Nochtans zijn kinderen van nature systemdenkers, want ze zoeken altijd naar samenhang.

Vanuit de pedagogiek komt er steeds meer reactie tegen het vakjesdenken. Ze stimuleert de verschillende vakgebieden om beter met elkaar te communiceren. Systemdenken is dan een reactie op het onvermogen van de toenemende specialisaties om met elkaar te communiceren. Het tot zinvolle gehelen samenbrengen van vakgebonden en/of vakoverschrijdende eindtermen zijn een aanzet tot systemdenken.

Via systemdenken in de klas leren leerlingen:

- onderlinge verbanden zien die hen duidelijk maken waarom ze iets leren;
- integreren ze makkelijker nieuwe dingen in de bestaande kennis;
- begrijpen ze vlugger complexe situaties en problemen;
- ervaren ze dat hun mening slechts één van de vele is.

Systemdenken zet relaties om in visuele instrumenten als woordspin, cluster, mindmap, stappenschema, beslissingsboom, gedragspatroongrafiek, relatiecirkel, oorzakelijke lus, archetype, ijsberg, voorraad- en stroomdiagram en computersimulatie.

Leerlingen maken in groepjes filmpjes van hun leefomgeving. Ze plaatsen ze op een speciaal daarvoor aangemaakt YouTube-kanaal.

Visuele middelen van systeemdenken:

- zijn een vertaling in beelden van elementen uit spreek- en schrijftaal;
- helpen om feiten en kennis te structureren;
- leggen patronen en processen bloot;
- maken dynamische relaties en onderlinge verbanden zichtbaar;
- leggen verdoken relaties bloot;
- maken duidelijk dat de verandering van een deelaspect het hele systeem beïnvloedt;
- maken duidelijk dat de wereld niet eenvoudig maar complex is;
- geven inzicht in de complexiteit van de werkelijkheid;
- maken het complexe overzichtelijker;
- ondersteunen leren en inzicht;
- brengen communicatie op gang;
- stimuleren zelfreflectie;
- bieden ruime mogelijkheden voor ICT-toepassingen.

Wat als?

Kritisch denken

'Van mensen wordt niet langer verwacht dat ze hun plaats weten, wel dat ze hun plaats bepalen'.
(Uitspraak tijdens een van de gesprekstafels)

Bij 'lagere denkvaardigheden' ligt het accent op kennis, begrip en toepassing. Bij een hogere denkvaardigheid als kritisch denken ligt de focus op **analyse**, **synthese** en **evaluatie**: verbaal redeneren, denken in termen van veronderstellingen, waarschijnlijkheden en onzekerheden, vaardigheden in probleemoplossing en besluitvorming.

Kritisch denken gaat verder dan logisch denken, omdat het andere bewijsbronnen en vormen van toetsing als **ervaring**, **gevoel** en **emotie** in het denkproces betreft.

In verschillende leervakken of via verschillende onderwerpen kan je kritisch denken bij de leerlingen aanmoedigen. Je leert dan om met een historische of kritische blik naar verhalen uit of over de eigen woonbuurt, etnische groep of sekse te kijken. Of met een ecologische bril naar je eigen omgang met afval. Zo leren leerlingen medeverantwoordelijkheid dragen voor de inrichting van de eigen omgeving: **Welke keuzes kunnen we maken?**, **Welke belangen spelen er mee?**, **Welke uiteenlopende behoeften en wensen hebben (de verschillende groepen) buurtbewoners?** Het gaat hier om vaardigheden als 'vanuit verschillende invalshoeken naar een probleem kijken', 'hoofdzaken en vooroordelen in een discussie of argument herkennen', 'een vraagstuk toetsen aan de eigen waarden en normen of aan algemene principes als sociale gerechtigheid, gelijkheid, respect en zorgzaamheid', 'openstaan voor en rekening houden met andere mensen', 'een afwijkende mening durven hebben'.

In het kader van democratische burgerschapsvorming kan je in verschillende leervakken of via verschillende onderwerpen kritisch denken aanmoedigen.

Met de leerlingen kan je overheersende **waarheden of vooroordelen** 'deconstrueren' door samen naar hun bron te zoeken. Kritisch denken is 'de kunst van het oordelen' of het uitstellen van oordeel. Je analyseert en beoordeelt informatie onafhankelijk van anderen.

Kritisch denken leert je:

- het onderscheid maken tussen belangrijke en onbelangrijke dingen;
- het onderscheid maken tussen feiten en meningen;
- op zoek gaan naar de bron van een bewering en alternatieve bronnen te raadplegen;
- criteria hanteren bij het beoordelen van informatie;
- tegenstellingen zien;
- vooroordelen en subjectieve informatie herkennen;
- onderzoeken of een stelling neutraal of emotioneel geladen is;
- analyseren of een gehanteerde argumentatie steek houdt;
- naar bewijzen of tegenargumenten voor een bewering zoeken;
- alternatieven onderzoeken;
- jezelf vragen stellen over beweringen, besluiten, definities, bewijzen, meningen ...;
- informatie verzamelen en kennis verwerven vooraleer je zelf een oordeel velt;
- bereid zijn om je eigen standpunten en opvattingen uit te leggen, te verdedigen, aan te passen;
- bereid zijn om door argumenten of bewijzen van mening te veranderen.

Klopt dat?

Filosoferen

'Ik kan niemand leren wat ze moeten denken, maar wel dat ze moeten denken'.

(Socrates, Grieks filosoof 469-399 vC)

Een duurzame samenleving heeft mensen met visie nodig. Door met kinderen en jongeren te filosoferen, leer je ze kritisch over de eigen waarden en oordelen na te denken. Het is een krachtige techniek om het met leerlingen over de waarde van erfgoed te hebben. De schoolbuurt is een vat vol mogelijkheden om erfgoed te ontdekken en er een filosofisch gesprek aan vast te knopen.

De Griekse filosoof Socrates was ervan overtuigd dat wijsheid in onze eigen ervaringen verborgen ligt en dat je die kan ontdekken door je verstand te gebruiken. Hij ontwikkelde een methode waarmee je kan uitzoeken of een bewering juist is. De kern van de socratische methode is: kritische vragen stellen.

Socrates gebruikte de methode om een opponent vragenderwijs tegenstrijdige uitspraken te ontlokken, waarna het voor hem duidelijk was dat diens opvattingen geen stand hielden.

Je kan de socratische methode gebruiken om:

- jezelf of iemand tot nadenken te prikkelen
- tot nieuwe denkbeelden en inzichten over een bepaald onderwerp te komen
- aan te tonen dat je eigen opvattingen of die van iemand anders niet deugen.

Als kinderen of jongeren filosoferen, leren ze in een gemeenschappelijke dialoog een eigen gedachtegang ontwikkelen die tot een **persoonlijke opinie** kan leiden. Je gebruikt ideeën van anderen om zelf tot nieuwe, soms verrassende gedachten te komen. Kinderen en jongeren krijgen zo de kans om zich een persoonlijk wereldbeeld te vormen, zodat ze klaar zijn om in een democratische samenleving mee te draaien.

Verloop van een socratisch gesprek

- Je begint met een stelling die op het eerste gezicht zinnig lijkt. vb. Je moet altijd de waarheid spreken
- Je vraagt naar de betekenis van die bewering. vb. Wat is waarheid? Wat is altijd?
- Kun je een situatie bedenken waarin die stelling niet opgaat? vb. Wat als je door te liegen iemands leven kan redden?
- Zo ja, dan moet de stelling onjuist of onnauwkeurig zijn. Waarom? vb. Het leven is van grotere waarde dan de waarheid
- De stelling moet worden aangepast zodat de uitzondering erin past. vb. Je moet de waarheid spreken, tenzij er belangrijke redenen zijn om het niet te doen.
- Je herhaalt dit proces voor de aangepaste stelling.

Meer weten over systeemdenken:

www.systeemdenkenindepraktijk.nl
www.zeronaut.be/systeemdenken-in-de-klas

'Systeemdenken in een lerende school', Peter Senge, uitg. Natuurlijk leren

'Systeemdenken in de klas. Praktische uitwerking voor het werken met de vijfde discipline, Jan Jutten, Stichting Duurzaam Leren

Meer over kritisch denken:

www.kritischdenken.nl
www.kennisnet.nl
www.carrieretijger.nl

'Kritisch denken. Redeneren en betogen met Rationale', boek en software, Ter Berg en Van Gelder, uitg. Pearson Benelux

'Kritisch denken' e-book, Kritischehouding.nl

Meer over filosoferen:

www.socratischgesprek.be
www.lerenfilosoferen.nl

'Het filosofisch café in acht vragen', Sandra Aerts, uitg. Cyclus

'Socrates op de speelplaats. Filosoferen met kinderen in de praktijk', Anthone & Mortier, uitg. Acco

'Filosoferen met jongeren. Handboek leerlingenbegeleiding', Poppelmonde, Van Rossem, De Swaef, Fransoo; uitg. Kluwer

'Klassevol filosoferen. Handboek voor leerkrachten', Plantijn

Een monument of natuurgebied staat in de weg van nieuwe bouwplannen. Wie is voor en wie is tegen de bouwplannen? Waarom?'

Door zichzelf en anderen vragen te stellen leren kinderen en jongeren de samenhang tussen elementen zien, waarheden of vooroordelen deconstrueren, nagaan of een bepaalde bewering wel klopt. Dat draagt bij tot eigen inzichten en de vorming van een eigen mening. ICT- vaardigheden zijn een flinke hulp op die zoektocht.

Van Newtons naar Einsteins

Erfgoed en ICT

'In 2020 kan je niet meer met jongeren praten zonder de virtuele wereld te kennen. Probleem is dat volwassenen die wereld niet volgen.

(Uit 'Ze krijgen er niet genoeg van. Jongeren en gaming, een overzichtsstudie', KATHO-IPSOC)

Hoe kunnen we onze traditie, die tot voor kort uitsluitend geschreven of literair was, meenemen in een multiculturele toekomst? Als we daar niet in slagen, dreigen we onze culturele wortels te verliezen en verloren te lopen in de grote, complexe en digitale wereld van morgen. We moeten dus met zijn allen mediawijs worden.

ICT- toepassingen zijn essentieel voor de verdere ontwikkeling van erfgoededucatie. Via ICT kan je, los van allerlei organisaties, kinderen en jongeren met erfgoed in contact brengen. Games als Super Mario, Tetris of World of Warcraft komen rechtstreeks uit hun leefwereld. Ze kunnen kinderen en jongeren op een eigentijdse manier erfgoed laten ontdekken.

De laatste jaren ontstaat er steeds meer digitaal erfgoed. Virtuele catalogi maken de gegevens voor iedereen toegankelijk en allerlei bestanden worden met elkaar verbonden. Een educatief erfgoedproject heeft baat bij een vlotte toegankelijkheid van de bestaande erfgoeddatabanken voor het onderwijs, zodat leerlingen online bronnen snel een eenvoudig kunnen raadplegen.

Er zijn drie soorten elektronisch erfgoed:

- gedigitaliseerd erfgoed: digitale kopieën van originelen;
- digitale informatie over erfgoed: in databanken opgeslagen informatie over erfgoed;
- digitaal erfgoed: digitale originelen.

Doen om te leren

Mediawijs

Naast boeken-, media- en audiovisuele geletterdheid bestaat er ook zoiets als de digitale geletterdheid. Kinderen en jongeren verwerken informatie uit verschillende bronnen door op links te klikken in plaats van een geschreven richtlijn te volgen. Ze gaan op beelden af, minder op tekst. Ze zijn vertrouwd

met virtuele netwerken en communicatie, gaan speels met de computer en de wereld van de fantasie om en 'doen' liever om te 'leren' dan dat ze 'leren' om te 'doen'. Klassieke websites zijn voor hen minder relevant, sociale media des te meer. Die andere benadering zorgt voor een digitale kloof op school. Of zoals mediafilosoof Paul Bottelberghs het verwoordt: "De blik van onze media en jongeren is de blik van Einstein, en we zitten met leraren die op zijn Newtoniaans naar de wereld kijken."

Nerd versus schoolvos?

Doorgeven van traditie

We zitten met een gevaarlijk dilemma. Diegenen die het belang van traditie hoog inschatten zijn soms bang dat die door de moderne media verloren gaat, terwijl zij die de mogelijkheden van de nieuwe media in de vingers hebben, zich nauwelijks om erfgoed bekommeren. Dat probleem kunnen we tot een uitdaging omvormen, omdat we nu meer dan ooit onze traditie ook op andere manieren dan de literaire aan andere doelgroepen kunnen doorgeven. Nooit eerder kreeg erfgoed zoveel kansen.

Een klas neemt de straatnamen als uitgangspunt voor een onderzoek in de schoolbuurt. De leerlingen zoeken uit waar de straatnamen vandaan komen. Wie heeft er gewoond? Wat heeft zich in een bepaalde straat afgespeeld? Wat zijn bijzondere kenmerken van de straat? Ze verwerken de gegevens in een levensgroot ganzenbord over de geschiedenis van de buurt.

Videogames

'Gamende jongeren zijn getrainde zwemmers in een wereld die steeds vloeibaarder wordt.'

(Uit 'Ze krijgen er niet genoeg van. Jongeren en gaming, een overzichtsstudie, Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk Aspectenonderzoek)

Games zijn een combinatie van plezier, uitdaging, interactieve sociale ervaring, nieuwsgierigheid, entertainment en betrokkenheid. Ze zijn niet één medium maar verschillende media. Dat maakt ze fundamenteel anders dan literatuur, theater of film waarbij de dominante functie voor de gebruiker de 'interpretatie' is. Bij games is dat 'configuratie' of 'context'. Bij traditionele media is het publiek een 'imaginaire community'. Bij games is er echte interactie tussen de spelers.

Via games leren kinderen omgaan met data en cijfers. Ze leren overleggen, samenwerken, plannen, strategisch, vernieuwend en creatief denken, onderhandelen, communiceren en gezamenlijke beslissingen nemen. Games leren kinderen en jongeren zelfstandig

problemen oplossen. De spelers experimenteren met gedrag, zonder dat het grote, sociale gevolgen heeft.

Digitale games vervangen de traditionele pedagogische leermethodes niet, ze vullen ze aan. Goede games kunnen de bewustwording van maatschappelijke problemen doen toenemen en jonge mensen met nieuwe technologieën vertrouwd maken. Ze trainen motorische vaardigheden, de hersenen, het ruimtelijk inzicht en de taalvaardigheid. Omdat ze uitdagend en complex zijn, stellen onderzoekers bij leerlingen soms betere schoolresultaten vast voor kennisoverdracht, spelling en getallenkennis.

Aan de andere kant zijn ze niet hét wondermiddel dat iedereen aan het leren krijgt. Voor de ene leerling zijn games geschikter dan voor de andere. Ze zorgen niet altijd voor meer kennis, wel voor een beter inzicht in complexe begrippen en situaties. Maar ook bij games blijven leerkrachten onmisbaar. Ze bewaken het evenwicht tussen spelen en leren, presenteren het kader van het leren en zorgen voor transfer en reflectie. Leerlingen zien gamen wel als een element van hun jeugdcultuur. De vraag is in hoeverre de school daarmee aan de haal kan gaan?

Geocaching

Een GPS-ontvanger en honger naar avontuur is alles wat je nodig hebt voor een high-tech schattenjacht. Iemand verstopt ergens een waterdichte doos, met daarin een logboek en een aantal voorwerpen. Met een hand-GPS bepaalt hij de precieze coördinaten van de schuilplaats. Vervolgens publiceert hij die op het internet: www.geocaching.com

Andere mensen lezen op de Geocache-website die coördinaten en kunnen dan op zoek gaan naar de 'cache' (schat). Vinden ze hem, dan schrijven ze hun bevindingen over de tocht neer in het logboek en mogen ze uit de doos een voorwerp nemen, maar ze moeten er ook weer één instoppen. Zo verandert de inhoud van de schat voortdurend.

Het plezierige aan Geocaching is dat diegene die de schat verstopte je laat kennis maken met mooie plaatsen: natuurgebieden, bezienswaardigheden of plekjes die je anders nooit zou ontdekken.

Lomap

Wat vinden kinderen of jongeren van het nieuwe plein in de buurt, van de wijk rond de school? LOMAP is een smartphone-app en fotografietaal waarmee kinderen en jongeren op een leuke en intuïtieve manier, door het toevoegen van kleurcodes en icoontjes, hun mening kunnen geven over een buurt, het dorp of de stad. Via deze fotoapplicatie geven ze in woord en vooral in beeld hun visie op wat zij goed vinden aan hun omgeving, maar ook wat zij als pijnpunten of problemen ervaren. Deze gratis app is een intuïtief instrument waarmee je met een groep kinderen of jongeren op onderzoek kan gaan. Op de website www.lomap.be log je in met je eigen account. Je krijgt dan toegang tot je persoonlijke lomokaart en -muur.

LOMAP werd ontwikkeld door het stadslabo Jeugd en Stad.

Meer over digitaal erfgoed:

www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be
www.faronet.be/expert-in-de-klas
www.faronet.be/web-links/beeldbanken
www.faronet.be/web-links/verhalenbanken

Meer over erfgoedgames:

www.faronet.be/kalender/conferentie-erfgoed-games-level-2
www.not-for-profit.nl
www.iminds.be
www.eyefilm.nl
www.lamoscagames.be/
www.outoftheboxproductions.be
 Wireless Puppetry: www.hetfirmament.be/content/view/316/297
 De Leguanen <http://www.lumineus.nl>
www.inhetwielvanodiel.be
 Het Limburgse Mijnerfgoed: www.phl.be/eCache/DEF/8/297.html
www.vooruit.be
www.opencultuurdata.be
www.deynse1783.be
www.idiscover.be

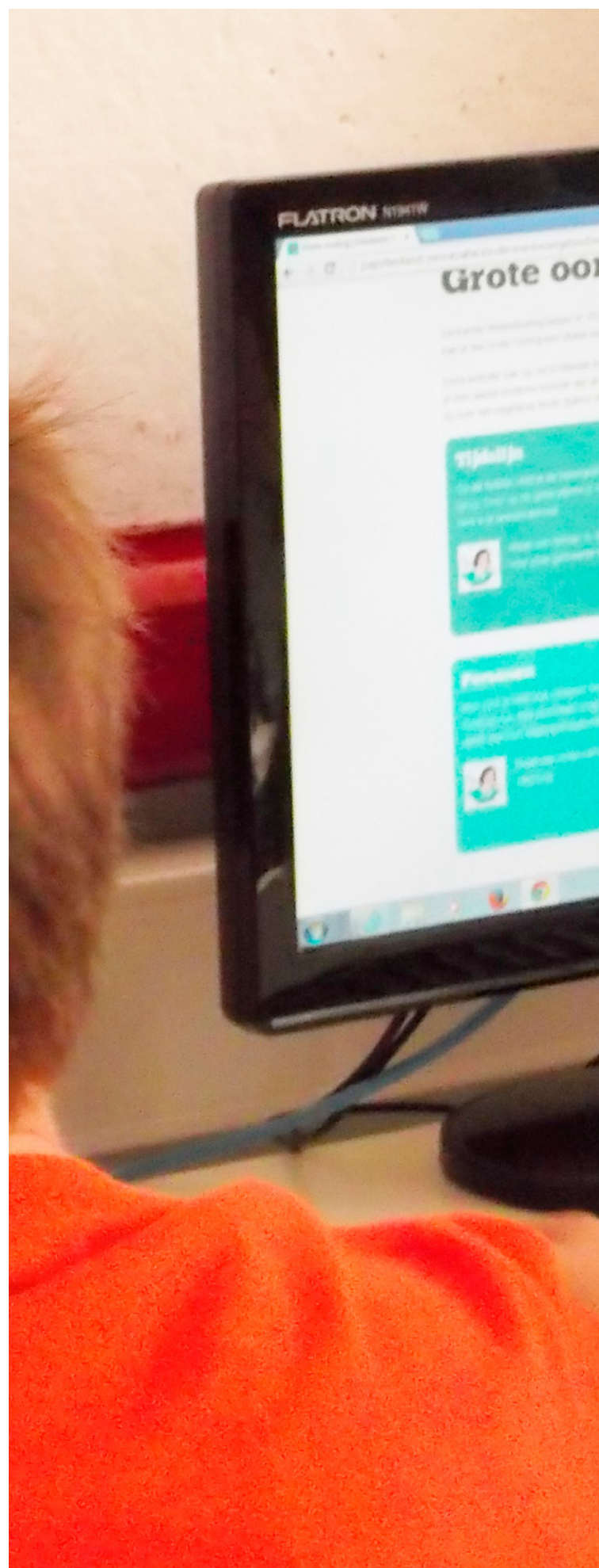
Meer over geocaching:

www.geocaching.com

Meer over LOMAP:

www.lomap.be
 'LOMAP. Capture the neighbourhood', gratis brochure van Stadslabo JES, www.jes.be

ICT-toepassingen maken het mogelijk om erfgoed op een andere dan de klassieke manier aan kinderen en jongeren aan te bieden. Daardoor kunnen ook andere doelgroepen met erfgoed kennis maken. We moeten met zijn allen mediawijs worden om het erfgoed voor de toekomst veilig te stellen. Erfgoedgames en apps als geocaching en LOMAP maken leerlingen niet alleen vertrouwd met erfgoed, ze leren hen ook heel wat vaardigheden en zich in diverse rollen in te leven.

Bijlage 1

Erfgoededucatie. Waarom zouden we?

Erfgoededucatie:

- is een ideale uitvalsbasis voor buitenschools onderwijs.
- leert kinderen en jongeren met andere ogen naar de eigen omgeving kijken.
- leert hen de mechanismen van de eigen omgeving 'lezen' en 'begrijpen', zodat ze die later ook in andere omgevingen kunnen herkennen.
- vergroot het respect voor de eigen omgeving.
- ontwikkelt een gevoeligheid en verantwoordelijkheid voor het erfgoed en de bescherming ervan.
- haalt de banden met de buurt aan en levert een bijdrage aan de filosofie van de brede school.
- bevordert bewustzijn, betrokkenheid, samenhangsgevoel en democratisch burgerschap.
- moedigt de dialoog tussen de generaties aan.
- draagt bij aan het respect voor andere culturen.
- draagt bij aan de verbetering van het imago van de buurt.
- heeft een ruim potentieel om de motivatie van de leerlingen te vergroten.
- helpt de leerlingen om heel wat kennis, vaardigheden, competenties en attitudes te verwerven.
- spreekt de 'verschillende intelligenties' van kinderen en jongeren aan.
- is een goedkope vorm van onderwijs. De leerstof ligt rond de school. Je hoeft er geen verre of dure verplaatsingen voor te maken.
- brengt de slogan 'Think globally, act locally' van duurzame ontwikkeling in de praktijk.

Bijlage 2

Een geschikt thema voor erfgoededucatie

Een erfgoedthema:

- o gaat over sporen uit het verleden in de omgeving van de school.
- o maakt het onzichtbare zichtbaar.
- o gaat over erfgoed dat de gemeenschap aan de toekomstige generaties wil doorgeven.
- o vertrekt van het heden.
- o gebruikt authentiek materiaal.
- o vertrekt van een interessant(e) probleem, uitdaging of plot.
- o nodigt uit tot een leergebied- of vakoverschrijdende aanpak.
- o zet aan tot actie.
- o maakt leerlingen en leraren enthousiast voor het erfgoed en de context waarin het is ontstaan, heeft gefunctioneerd of functioneert.
- o maakt leraren en leerlingen betrokken bij het erfgoed.
- o vergroot de interactie tussen leerlingen en hun omgeving, leerlingen en volwassenen, de leerlingen onderling.
- o draagt bij aan het inzicht dat erfgoed waardevol is en moet worden beschermd.
- o stimuleert de collectieve herinnering, de identiteit- en gemeenschapsvorming.

Bijlage 3

Vijf gouden regels voor erfgoedlessen

1. **Activeer eerst de voorkennis** van de leerlingen en zorg daarna voor een zinvolle beleving van het erfgoedthema.
2. **Moedig via de erfgoedlessen het historisch redeneren** van de leerlingen aan.
 - Stel beschrijvende, vergelijkende, oorzaak-gevolg, evaluatieve vragen.
 - Gebruik historische bronnen.
 - Zorg voor een **context**: een voorwerp of handeling zien, voelen en ruiken; foto's bekijken; voorbeelden zien; in eigen woorden beschrijven; tekeningen maken; overeenkomsten en verschillen aangeven
 - Leer de leerlingen **argumenteren**: bewijzen verzamelen, meningen onderbouwen ...

→ Met de nodige voorkennis gaat de beleving dieper. Een intense beleving zet aan tot reflectie.

activeren van voorkennis → zinvol beleven → reflecteren

3. **Leer de leerlingen kijken.**
Leren kijken of waarnemen is een wezenlijk onderdeel van de erfgoedlessen.

→ Als je iets waarneemt, ga je het later ook herkennen. Als je iets herkent, ga je het ook vlugger kunnen verklaren of begrijpen. Als je iets begrijpt, ga je het ook vlugger waarderen.

waarnemen → herkennen → verklaren → waarderen

4. **Laat leerlingen hun waarnemingen onder woorden brengen.** Erfgoededucatie wordt effectiever via taaldenkgesprekken die de woordenschat van de leerlingen uitbreiden en hun taalontwikkeling stimuleren.

5. **Grijp de kans!**

Erfgoededucatie is een sterk verbindende kracht.

- Je kan er de verschillende leergebieden, leervakken, leergebied- of vakoverschrijdende thema's en andere educaties mee bundelen.
- Onderwerpen uit de leergebieden of leervakken kan je aan de lokale realiteit toetsen.
- Door de aandacht voor de lokale omgeving kan je er de (groot)ouders, de buurt en haar bewoners bij betrekken.

Bron: 'Wijzer met erfgoededucatie. Handleiding bij de doelen voor het primair onderwijs. Erfgoed Brabant en Zeeman&deRegt.'

Bijlage 4

De vijf uitgangspunten van een erfgoedplot

Een erfgoedplot:

- speelt zich af in de **omgeving** van de school.
- **verweeft** de traditionele leervakken of leergebieden **onherkenbaar**.
- richt zich op een sterke **beleving** van de leerlingen.
- laat de leerlingen met **authentieke bronnen** werken.
- moeten de leerlingen **oplossen of uitwerken**. Ze gaan op onderzoek en presenteren hun resultaten in de school, aan de ouders, in de buurt.

Bijlage 5

Zes tips voor een geslaagd erfgoedproject

1. Vraag je af wat je met de leerlingen wil bereiken

Erfgoededucatie is meer dan een leuke wandeling in de schoolbuurt. Niet de leeractiviteiten, maar de doelen die je met de leerlingen wil bereiken komen op de eerste plaats. Wil je hen kennis bijbrengen, hun vaardigheden aanscherpen, hen met bepaalde media laten werken?

→ Welke instrumenten zetten we in om dat doel te bereiken?

2. Ga niet uit van je eigen interesse

Ga bij de keuze van je onderwerp, activiteiten, vaardigheden en media uit van de interesse van de leerlingen. Bekijk hoe het erfgoed bij hun leefwereld aansluit.

→ Laat ze eventueel zelf kiezen wat ze willen uitdiepen en hoe ze het willen verwerken.

3. Ga met de leerlingen op onderzoek

Vertaal je doel in een probleemstelling of een onderzoeksvraag.

→ Op die manier geef je meer diepgang aan het thema en ga je verder dan de toeristische weetjes.

4. Doorloop drie fasen

Start het project met een motivatiefase of een confrontatie die een onderzoeksvraag opwerpt. Dan volgen de actiefase en de verwerkingsfase waarvoor je nieuwe vragen bedenkt. Tijdens de actiefase verzamelen de leerlingen informatie via opzoekingswerk, spelen, verhalen, doe-activiteiten, een gesprek, een quiz ... Tijdens de verwerkingsfase gieten ze de informatie in een creatief eindproduct: een discussie, filmpje, poster, collage, rollenspel, show ...

→ Als de leerlingen de bijeengebrachte informatie niet zelf verwerken, blijft er weinig hangen.

5. Bewaak het leerrendement

De leerlingen moeten in de loop en op het einde van het project kunnen benoemen wat ze doen of gedaan hebben en wat ze geleerd hebben. Als ze dat niet kunnen, is het leerrendement beperkt.

→ De eigen betekenisgeving van de leerlingen is bij erfgoededucatie even belangrijk als de historische werkelijkheid.

6. Zorg voor variatie

Variatie in leeractiviteiten, werkvormen en media is een meerwaarde.

→ Zorg ervoor dat de vier culturele vaardigheden waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren in het project aan bod komen.

Bijlage 6

De drie vermogens van erfgoededucatie

Erfgoededucatie steunt op de drie leercompetenties: kennis en inzicht (weten wat), vaardigheden (weten hoe) en attitude (weten waarom).

Deze drie competenties oefenen we door gebruik te maken van drie vermogens: het onderzoekend, creërend en reflecterend vermogen.

1. Onderzoekend vermogen

4 tot 6 jaar

- De leerlingen kunnen begrippen over erfgoed herkennen: kennis

Vroeger, oud, nieuw, bewaren, bijzonder, voorzichtig, van jezelf, van iedereen ...

- De leerlingen kunnen benoemen welke bijzondere gebouwen, voorwerpen of landschapselementen zij in de schoolomgeving zien: kennis

Een groot huis, een ronde toren, een lange rij bomen, een hoge dijk ...

- De leerlingen kunnen met hun zintuigen eigenschappen van erfgoed onderzoeken en beschrijven: vaardigheid

Bekijken, voelen, proeven, beluisteren, ruiken aan een voorwerp van vroeger ...

6 tot 9 jaar

- De leerlingen kunnen begrippen over erfgoed gebruiken:

sporen uit het verleden, waarde van bewaren, heden, toekomst, respect door voorbeelden van erfgoed van zichzelf, van de eigen familie en in de eigen omgeving te benoemen: kennis

Meenemen van een voorwerp dat de leerlingen als erfgoed beschouwen en waarover ze in de klas kunnen praten ...

- De leerlingen kunnen vragen stellen bij het onderzoek van eigenschappen en details van erfgoed: kennis

Hoe ziet het voorwerp eruit? Wat zijn er de eigenschappen van? Waarom is het zo gemaakt? Waarvoor zou het dienen of gediend hebben? ...

- De leerlingen kunnen aan de hand van erfgoed verschillen en overeenkomsten weergeven tussen heden en verleden: vaardigheid

Bestuderen van oude foto's van de eigen omgeving en ze vergelijken met de huidige situatie ...

- De leerlingen kunnen de locatie van het erfgoed op een plattegrond aanduiden: vaardigheid

Waar ligt het erfgoed ten opzichte van de school, ten opzichte van mijn huis? ...

9 tot 12 jaar

- De leerlingen kunnen een definitie van erfgoed geven en voorbeelden van erfgoed in de eigen omgeving, in eigen land en in de wereld: kennis

Welke waardevolle dingen zijn er in mijn omgeving? Welk erfgoed heb ik op reis al gezien? ...

- De leerlingen kunnen vragen over erfgoed stellen en verschillende bronnen raadplegen om de vragen te beantwoorden: vaardigheid

Waarom is het belangrijk dat de poel achter de school bewaard blijft? ...

- De leerlingen kunnen erfgoed in de eigen omgeving koppelen aan onderwerpen uit de lokale of nationale geschiedenis: vaardigheid

Een archeologische vondst uit de prehistorie, industrieel erfgoed, een herdenkingsmonument over de Tweede Wereldoorlog ...

2. Creërend vermogen

4 tot 9 jaar

- De leerlingen kunnen (onderdelen) van een verhaal over erfgoed reproduceren: navertellen, naspelen, natekenen: vaardigheid

Hoe zijn die trage wegen in onze gemeente ontstaan? ...

9 tot 12 jaar

- De leerlingen kunnen een verhaal over erfgoed in de tijd plaatsen en relateren met hoe mensen in een bepaalde periode woonden, leefden en werkten en daarbij de verschillen en overeenkomsten met nu benoemen: vaardigheid

Bekijken, vergelijken en bespreken van gebruiksvoorwerpen van nu en van honderd jaar geleden ...

3. Reflecterend vermogen

4 tot 6 jaar

- De leerlingen kunnen bij een eigen voorwerp aan een ander vertellen wat dit voor hen persoonlijk betekent: attitude

Speelgoed, knuffel, sieraad ...

- De leerlingen kunnen voorzichtig met erfgoed omspringen: attitude

Met de hele klas voor een waardevol voorwerp of een moestuin zorgen ...

6 tot 9 jaar

- De leerlingen kunnen aangeven waarom je erfgoed voor later bewaart: kennis

Ouderdomswaarde, schoonheidswaarde, materiaalwaarde ...

- De leerlingen tonen respect voor de mening anderen over de waarde van erfgoed: attitude

De mening van een medeleerling, docent of deskundige ...

- De leerlingen kunnen aanwijzingen opvolgen over hoe ze met erfgoed in een specifieke situatie moeten omgaan: attitude

Regels bij rondleidingen, richtlijnen bij de uitvoering van een opdracht ...

9 tot 12 jaar

- De leerlingen kunnen de waarde van erfgoed beschrijven en benoemen waarom het de moeite waard is om het voor later te bewaren: kennis

Gevoelswaarde, zeldzaamheidswaarde, symbolische waarde, functionele waarde ...

- De leerlingen kunnen hun verbondenheid met erfgoed vertalen in het zorg dragen voor het behoud ervan: attitude

Adopteren van een monument of een natuurgebied ...

Bron: 'Wijzer met erfgoededucatie. Handleiding bij de doelen voor het primair onderwijs. Erfgoed Brabant en Zeeman&deRegt.'

Bijlage 7

De werkwoorden van erfgoededucatie

Erfgoededucatie is ...

voelen	verwondering interesse emotie exploratiedrang zingeving identiteit
weten/leren	verklaren ervaringsgericht nieuwe leren leerstijlen meervoudige intelligentie
denken	kritisch denken creatief denken systeemdenken filosoferen contexten begrijpen, inzichten ontwikkelen, betekenissen ontdekken, nadenken over heden en toekomst, multiperspectief
handelen	nieuwe media databanken kunstinitiatie: uitdrukken, expressie zorgaspect uitvoeren
verbinden	vak- of leergebiedoverschrijdend (project) vakoverschrijdende eindtermen (VOET) cultuureducatie duurzame ontwikkeling andere educaties: milieueducatie, mondiale vorming, herinneringseducatie omgevingsgericht → Brede School wereldgericht interculturele vorming culturele diversiteit verhaal achter het erfgoed verhalend ontwerpen
participeren	betrokkenheid → burgerzin engagement

Bijlage 8

Erfgoededucatie en de eindtermen van het lager onderwijs

De hieronder opgesomde eindtermen sluiten nauw aan bij de doelstellingen van erfgoededucatie in de schoolomgeving.

1.1. Leergebiedgebonden eindtermen

1.1.1. Leergebied Wereldoriëntatie

Doelstellingen:

'Met wereldoriëntatie (wereldoriënterend onderwijs) verwerven kinderen kennis en inzicht in zichzelf, in hun omgeving en in hun relatie tot die omgeving, verwerven zij vaardigheden om in interactie te treden met die omgeving en worden zij gestimuleerd tot een positieve houding ten aanzien van zichzelf en hun omgeving.'

= de wereld leren begrijpen

- **Basiscompetenties ontwikkelen die kinderen in staat stellen met vertrouwen zichzelf en hun omgeving verder en diepgaander te exploreren.**
- **Interesse ontwikkelen voor het leven van mensen, nu en in het verleden, hier en elders in de wereld.**
- **Een basishouding van openheid en respect ontwikkelen tegenover natuur, mens en maatschappij.**
- **Basisvaardigheden ontwikkelen om zelfstandig met informatie te leren omgaan.**

Kinderen hebben vragen, interesses, voorkeuren die verklaard kunnen worden door specifieke behoeften op een bepaalde leeftijd: de behoefte aan structurering van de tijd, de behoefte aan **exploratie van ongekende dingen**, de behoefte aan **identificatie**, de behoefte aan **beweging en activiteit**.

De ontwikkelingspsychologie is één invalshoek van waaruit een aantal keuzes kunnen worden verantwoord.

Andere invalshoeken:

- de rol die het kind nu en later vervult: vb. consument, deelnemer aan het verkeer;
- de verschillende wetenschappelijke disciplines;
- opgroeien in een multi-etnische en multiculturele samenleving.

Wat het **historisch tijdsbewustzijn** betreft, is het van belang dat de kinderen tot het inzicht komen dat het leven van mensen – ook hun eigen leven – in belangrijke mate beïnvloed wordt door de tijd waarin men leeft. Het is ook van belang dat de kinderen hun eigen bestaan leren zien als historisch bepaald en bepalend: de wereld van nu werd bepaald door de wereld van gisteren en is bepalend voor de wereld van morgen.

Bij kaartbegrip en kaartvaardigheid draait het in de eerste plaats om **sociale redzaamheid** en een **kijk op de wereld**.

› Natuur

→ Algemene vaardigheden

De leerlingen:

- kunnen gericht waarnemen met alle zintuigen en kunnen waarnemingen op een systematische manier noteren;
- kunnen, onder begeleiding, minstens één natuurlijk verschijnsel dat ze waarnemen via een eenvoudig onderzoek toetsen aan een hypothese.

→ Levende en niet-levende natuur

De leerlingen:

- kennen in hun omgeving twee verschillende biotopen en kunnen er enkele veel voorkomende organismen in herkennen en benoemen;
- kunnen bij organismen kenmerken aangeven die illustreren dat ze aangepast zijn aan hun omgeving;
- kunnen van courante materialen uit hun omgeving enkele eigenschappen aantonen;
- kunnen met enkele voorbeelden aantonen dat er energie nodig is voor het functioneren van levende en niet-levende systemen en kunnen daarvan de energiebronnen benoemen.

→ Milieu

De leerlingen:

- kunnen bij de verzorging van dieren en planten uit hun omgeving zelfstandig basishandelingen uitvoeren;
- tonen zich in hun gedrag bereid om in de eigen klas en school zorgvuldig om te gaan met afval, energie, papier, voedsel en water;
- kunnen met concrete voorbeelden uit hun omgeving illustreren hoe mensen op positieve, maar ook op negatieve wijze omgaan met het milieu;
- kunnen met concrete voorbeelden uit hun omgeving illustreren dat aan milieuproblemen vaak tegengestelde belangen ten grondslag liggen;
- tonen respect en zorg voor de natuur vanuit het besef dat de mens voor zijn levensbehoeften afhankelijk is van het natuurlijk leefmilieu.

› Techniek

→ Kerncomponenten van techniek

De leerlingen kunnen:

- van technische systemen uit hun omgeving zeggen uit welke materialen of grondstoffen ze gemaakt zijn.

→ Techniek als menselijke activiteit

De leerlingen kunnen:

- ideeën genereren voor een ontwerp van een technisch systeem;
- werkwijzen en technische systemen vergelijken en over beide een oordeel formuleren aan de hand van criteria.

→ Techniek en samenleving

De leerlingen kunnen:

- illustreren dat techniek en samenleving elkaar beïnvloeden;
- aan de hand van voorbeelden uit verschillende toepassingsgebieden van techniek illustreren dat technische systemen nuttig, gevaarlijk en/of schadelijk kunnen zijn voor henzelf, voor anderen of voor natuur en milieu.

› Mens

→ Ik en mezelf

De leerlingen:

- drukken in een niet-conflictgeladen situatie, eigen indrukken, gevoelens, verlangens, gedachten en waarderingen spontaan uit.

→ ik en de ander

De leerlingen:

- kunnen in concrete situaties verschillende manieren van omgaan met elkaar herkennen, erover praten en aangeven dat deze op elkaar inspelen;
- tonen de bereidheid zich te oefenen in omgangswijzen met anderen waarin ze minder sterk zijn;
- tonen in een eenvoudige conflictsituatie in de omgang met leeftijdgenoten de bereidheid te zoeken naar een geweldloze oplossing.

→ Ik en de anderen: in groep

De leerlingen:

- hebben aandacht voor de onuitgesproken regels die de interacties binnen een groep typeren en zijn bereid er rekening mee te houden.

› Maatschappij

→ Sociaal-economische verschijnselen

De leerlingen:

- kunnen met een zelf gekozen voorbeeld het nut en het belang aangeven van een collectieve voorziening, waarvoor de overheid zorg draagt.

→ Sociaal-culturele verschijnselen

De leerlingen:

- kunnen er in hun omgang met leeftijdgenoten op discrete wijze rekening mee houden dat niet alle kinderen in hetzelfde type gezin wonen als zijzelf;
- kunnen illustreren dat verschillende sociale en culturele groepen verschillende waarden en normen bezitten;
- kunnen illustreren dat arbeidsmigratie en het probleem van vluchtelingen een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van onze multiculturele samenleving;
- zien in dat racisme vaak gebaseerd is op onbekendheid met en vrees voor het vreemde.

→ Politieke en juridische verschijnselen

De leerlingen:

- kennen de erkende symbolen van de Vlaamse Gemeenschap (met name feestdag, wapen, vlag, volkslied en memoriaal).

› Tijd

→ Dagelijkse tijd

De leerlingen:

- kunnen tijdsaanduidingen op uitnodigingen en openings- en sluitingstijden correct interpreteren.

→ Historische tijd

De leerlingen:

- kunnen hun afstamming aangeven tot twee generaties terug;

- kennen de grote periodes uit de geschiedenis en ze kunnen duidelijke historische elementen in hun omgeving en belangrijke historische figuren en gebeurtenissen waarmee ze kennis maken, situeren in de juiste tijdsperiode aan de hand van een tijdband;
- kunnen aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is, en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert;
- tonen belangstelling voor het verleden, heden en de toekomst, hier en elders.

→ Algemene vaardigheden tijd

De leerlingen:

- beseffen dat er een onderscheid is tussen een mening over een historisch feit en het feit zelf.

› Ruimte

→ Oriëntatie- en kaartvaardigheid

De leerlingen:

- kunnen aan elkaar een te volgen weg tussen twee plaatsen in de eigen gemeente of stad beschrijven. Ze kunnen deze reisweg ook aanduiden op een plattegrond;
- kunnen bij een oriëntatie in de werkelijkheid de windstreken (hoofd- en tussenrichtingen) bepalen aan de hand van de zonnestand of een kompas;
- kunnen begrippen zoals wijk, gehucht, dorp, deelgemeente, stad, provincie, gemeenschap, land en continent in een juiste context gebruiken.

→ Ruimtebeleving

De leerlingen:

- kunnen aan de hand van een concreet voorbeeld het verschil tussen beleefde en absolute afstand illustreren;
- kunnen suggesties geven voor het inrichten van hun eigen omgeving.

→ Ruimtelijke ordening/bepaaldheid

De leerlingen:

- kunnen hun eigen streek en twee andere streken in België situeren op de kaart en de relatie beschrijven tussen de omgeving en aspecten van het dagelijks leven van de mensen;
- kunnen aspecten van het dagelijks leven in een land van een ander cultuurgebied vergelijken met het eigen leven.

→ Algemene vaardigheden ruimte

De leerlingen:

- kunnen in een landschap gericht waarnemen en ze kunnen op een eenvoudige wijze onderzoeken waarom het er zo uitziet;
- kunnen een atlas raadplegen en kunnen enkele soorten kaarten hanteren gebruik makend van legende, windrichting en schaal.

→ Verkeer en mobiliteit

De leerlingen:

- kennen de belangrijkste gevolgen van het groeiende autogebruik en kunnen de voor- en nadelen van mogelijke alternatieven vergelijken;
- kunnen een eenvoudige route uitstippelen met het openbaar vervoer.

→ Brongebruik

De leerlingen:

- kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

1.1.2.. Leergebied Muzische vorming

Doelstellingen:

Kinderen kunnen door hun eigen beleving, hun nieuwsgierigheid en hun fantasie de componenten van de muzische vorming ontdekken en ze overdragen op andere toepassingsgebieden.

O.a.:

- nieuwe indrukken opdoen (exploreren);
- deze indrukken meer bewust en met aandacht in zich opnemen (waarnemen);
- de opgenomen gegevens nadenkend en navoelend uitdiepen (reflecteren);
- ervaringen met nieuwe indrukken combineren en omvormen (verbeelden);
- zonder vooroordelen kijken en luisteren naar kunst (genieten).

ook: vormgeven, experimenteren, kwalificeren, oriënteren, evalueren.

Muzische vorming reikt kinderen de mogelijkheden aan om hun leefwereld te begrijpen. Hiermee ontwikkelen ze een esthetische dimensie.

Zij realiseren met media als foto toestel, videocamera, microfoon, cassetterecorder ... de mogelijkheden om te communiceren en te reflecteren over de opname.

› Beeld

De leerlingen kunnen:

- door middel van kunst- en beeldbeschouwing een persoonlijk waardeoordeel ontwikkelen over beelden en beeldende kunst van vroeger, van nu en verschillende culturen;
- door betasten en voelen (tactiel), door kijken en zien (visueel) impressies opdoen, verwerken en erover praten;
- beeldinformatie herkennen, begrijpen, interpreteren en er kritisch tegenover staan;
- plezier en voldoening vinden in het beeldend vormgeven en genieten van wat beeldend is vormgegeven.

› Muziek

De leerlingen kunnen:

- muziek beluisteren en ervaren, muzikale impressies opdoen uit de geluidsomgeving met aandacht voor enkele kenmerken van de muziek: klankeigenschap, functie/gebruikssituatie;
- openstaan voor hedendaagse muziek, muziek uit andere tijden, andere landen en culturen.

› Drama

De leerlingen kunnen:

- geconcentreerd luisteren naar een gesproken tekst (verteld of voorgelezen);
- spelvormen in een sociale en maatschappelijke context hanteren;
- ervaringen, gevoelens, ideeën, fantasieën uiten in spel.

› Beweging

De leerlingen kunnen:

- genieten van lichaamstaal, beweging en dans.

› Media

De leerlingen kunnen:

- eenvoudige, audiovisuele informatie uit de eigen belevingswereld herkennen, onderzoeken en vergelijken.

› Attitudes

De leerlingen kunnen:

- blijvend nieuwe dingen uit hun omgeving ontdekken;
- zonder vooroordelen naar kunst kijken en luisteren;
- respect betuigen voor uitingen van leeftijdgenoten, behorend tot eigen en andere culturen.

1.1.3. Leergebied Nederlands

› Spreken

De leerlingen kunnen het gepaste taalregister hanteren als ze:

- aan iemand om ontbrekende informatie vragen
- in een gesprek kritisch reageren op de vragen en opmerkingen van bekende volwassenen;
- tijdens een discussie met bekende volwassenen over een behandeld onderwerp passende argumenten naar voren brengen.

› Schrijven

De leerlingen kunnen:

- een brief schrijven aan een bekende om een persoonlijke boodschap of beleving over te brengen.

› Taalbeschouwing

- Bij het reflecteren op taalgebruik en taalsysteem tonen de leerlingen interesse in en respect voor de persoon van de ander, en voor de eigen en andermans cultuur;
- Met het oog op doeltreffende communicatie kunnen de leerlingen in voor hen relevante en concrete taalgebruikssituaties op hun niveau reflecteren over: het gebruik van standaardtaal, regionale en sociale taalvariëteiten; het gebruik van in hun omgeving voorkomende talen; normen, houdingen, vooroordelen en rolgedrag via taal; taalgedragconventies.

› (Inter)culturele gerichtheid

De leerlingen tonen bij de eindtermen Nederlands een (inter)culturele gerichtheid. Dit houdt in dat ze:

- verschillende cultuuruitingen met een talige component in hun omgeving exploreren en er betekenis aan geven;
- hun gedachten, belevingen en emoties bij ervaringen met de eigen culturele leefwereld in vergelijking met die van anderen verwoorden;
- uitgaande van het eigen referentiekader enige kennis verwerven over de diversiteit in het culturele erfgoed met een talige component en er waardering voor krijgen.

1.1.4. Leergebied Wiskunde

› Getallen

De leerlingen:

- zijn in staat in concrete situaties (onder meer tussen grootheden) eenvoudige verhoudingen vast te stellen, te vergelijken, hun gelijkwaardigheid te beoordelen en het ontbrekend verhoudingsgetal te berekenen;
- zijn bereid verstandige zoekstrategieën aan te wenden die helpen bij het aanpakken van wiskundige problemen met betrekking tot getallen, meten, ruimtelijke oriëntatie en meetkunde.

› Meten

De leerlingen:

- kunnen de functie van de begrippen 'schaal' en 'gemiddelde' aan de hand van concrete voorbeelden verwoorden;
- op een concrete wijze aangeven hoe ze de oppervlakte en de omtrek van een willekeurige, vlakke figuur en van een veelhoek kunnen bepalen.

› Meetkunde

De leerlingen:

- kunnen de begrippen symmetrie, gelijkvormigheid en gelijkheid ontdekken in de realiteit;

- zijn in staat zich ruimtelijk te oriënteren op basis van plattegronden, kaarten, foto's en gegevens over afstand en richting en zijn in staat zich in de ruimte mentaal te verplaatsen en te verwoorden wat ze dan zien.

› Strategieën en probleemoplossende vaardigheden

De leerlingen;

- kunnen met concrete voorbeelden aantonen dat er voor hetzelfde wiskundig probleem met betrekking tot getallen, meten en meetkunde en ruimtelijke oriëntatie, soms meerdere oplossingswegen zijn en soms zelfs meerdere oplossingen mogelijk zijn afhankelijk van de wijze waarop het probleem wordt opgevat.

› Attitudes

De leerlingen;

- ontwikkelen een kritische houding ten aanzien van allerlei cijfermateriaal, tabellen, berekeningen waarvan in hun omgeving bewust of onbewust, gebruik (misbruik) gemaakt wordt om mensen te informeren, te overtuigen, te misleiden ...

1.1.5. Leergebied Frans

› Attitudes

De leerlingen:

- tonen belangstelling voor de aanwezigheid van moderne vreemde talen in hun leefwereld, ook buiten de school, en voor de sociaal-culturele wereld van de taalgebruikers.

1.2. Leergebiedoverschrijdende eindtermen

1.2.1. Sociale vaardigheden

› Domein relatiewijzen

De leerlingen:

- kunnen in omgang met anderen respect en waardering opbrengen;
- kunnen zorg opbrengen voor iets of iemand anders;
- kunnen bij groepstaken leiding geven en onder leiding van een medeleerling meewerken;
- kunnen kritisch zijn en een eigen mening formuleren.

› Domein gespreksconventies

De leerlingen:

- kunnen in functionele situaties een aantal verbale en niet-verbale gespreksconventies naleven.

› Domein samenwerking

De leerlingen:

- kunnen samenwerken met anderen, zonder onderscheid van sociale achtergrond, geslacht of etnische afkomst.

1.2.2. ICT

De leerlingen:

- hebben een positieve houding tegenover ICT en zijn bereid ICT te gebruiken om het leren te ondersteunen;
- gebruiken ICT op een veilige, verantwoorde en doelmatige manier;
- kunnen zelfstandig leren in een door ICT ondersteunde leeromgeving;
- kunnen ICT gebruiken om eigen ideeën creatief vorm te geven;
- kunnen met behulp van ICT voor hen bestemde digitale informatie opzoeken, verwerken en bewaren;
- kunnen ICT gebruiken bij het voorstellen van informatie aan anderen;
- kunnen ICT gebruiken om op een veilige, verantwoorde en doelmatige manier te communiceren.

1.2.3. Leren leren

De leerlingen:

- kunnen op systematische wijze verschillende informatiebronnen op hun niveau zelfstandig gebruiken;
- kunnen op systematische wijze samenhangende informatie (ook andere dan teksten) verwerven en gebruiken.

Bijlage 9

Vakoverschrijdende eindtermen voor het secundair onderwijs

De opsomming van de vakgebonden eindtermen uit de verschillende leervakken van het secundair onderwijs die aansluiten bij erfgoededucatie is onbegonnen werk. We beperken ons tot de trefwoorden uit de gemeenschappelijke stam en de eindtermen uit de verschillende contexten die via erfgoededucatie in de schoolbuurt kunnen worden bereikt.

Gemeenschappelijke stam

Communicatief vermogen, creativiteit, empathie, esthetische bekwaamheid, exploreren, initiatief nemen, kritisch denken, mediawijsheid, een open en constructieve houding aannemen, respect tonen, samenwerken, een positief zelfbeeld hebben, zorgzaamheid.

Context 3: Sociaal-relatieve ontwikkeling

- Doorprikken van vooroordelen, stereotypering, ongepaste beïnvloeding en machtsmisbruik.

Context 4: Omgeving en duurzame ontwikkeling

- Herkennen in duurzaamheidsvraagstukken van de verwevenheid tussen economische, sociale en ecologische aspecten en herkennen van de invloed van techniek en beleid.
- Zoeken naar mogelijkheden om zelf duurzaam gebruik te maken van ruimte, grondstoffen, goederen, energie en vervoermiddelen.
- Zoeken naar duurzame oplossingen om de lokale en globale leefomgeving te beïnvloeden en te verbeteren.
- Interesse tonen en appreciatie uiten voor de natuur, het landschap en het cultureel erfgoed.
- De waarde van natuurbeleving aanvoelen en kunnen genieten van de natuur
- Leren denken in termen van systemen en een probleem bekijken vanuit verschillende invalshoeken.
- Inzien dat duurzaamheidsvraagstukken zowel een lokaal als een mondiaal karakter hebben.
- Ontwikkeling van waarden en normen om ethische dilemma's niet uit de weg te gaan.
- Het belang van een aangepaste individuele leefstijl voor het zoeken naar oprechte oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken.
- Inzien van het belang van participatie in het maatschappelijk debat.

Context 5: Politiek-juridische samenleving

- Aangeven hoe ze kunnen deelnemen aan besluitvorming in en opbouw van de samenleving.
- Illustreren hoe een democratisch beleid het algemeen belang nastreeft en rekening houdt met ideeën, standpunten en belangen van verschillende betrokkenen.
- Voorbeelden geven die duidelijk maken hoe de mondialisering zowel voordelen als problemen en conflicten inhoudt.
- Herinneringseducatie zien als een middel om naar positieve en negatieve gebeurtenissen uit het verleden te kunnen omzien.

Context 6: Socio-economische samenleving

- Voorbeelden geven van het veranderlijke karakter van arbeid en economische activiteiten.
- Toetsen van de eigen opvattingen aan de verschillende opvattingen over welzijn en verdeling van de welvaart.

Context 7: Socioculturele samenleving

- Beschrijven van de dynamiek in leef- en omgangsgewoonten, opinies, waarden en normen in eigen en andere sociale en culturele groepen.
- Constructief omgaan met verschillen tussen mensen en levensopvattingen.
- Illustreren van het belang van sociale samenhang en solidariteit.
- Lessen trekken uit historische en actuele voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie.
- Voorbeelden geven van de potentieel constructieve en destructieve rol van conflicten.
- Actief omgaan met de kunst en cultuur die hen omringt.
- De wederzijdse beïnvloeding van kunst, cultuur, techniek, economie, wetenschappen en levensbeschouwing kunnen aantonen.
- De samenleving zien als een realiteit van diverse subgroepen.

Leren leren

- Planmatig en systematisch werken.
- Informatieverwerving: zoekstrategieën hanteren, kritisch en doelgericht informatie verzamelen en selecteren.
- Informatieverwerking: het analyseren, synthetiseren en transformeren van informatie tot kennis.
- Probleemoplossing: oplossingsstrategieën hanteren.

Bijlage 10

Enkele voorbeelden van onderzoekopdrachten voor leerlingen van het secundair onderwijs

- Onderzoek naar historische structuren, zoals het ontstaan, groeien en aaneen smelten van woonkernen, het terugvinden van de vier historische lagen die je in elke stad terugvindt (de stad tot 1850, uitbreidingen in de 19de eeuw, de tijd van de wereldoorlogen, de tijd van televisie en computer).
- Met hulpbronnen reconstrueren van oude stadsgezichten.
- Onderzoek naar veranderingen en continuïteit in lokale verschijnselen.
- Vergelijken van verschijnselen en ontwikkelingen in de eigen leefomgeving met die van elders: woonomstandigheden, ruimtelijke ordening, mobiliteit, leefbaarheid ...
- Op zoek gaan naar lokale verteltradities of het plaatselijke dialect.
- Een presentatie houden in een vreemde taal over de eigen omgeving.
- Een toeristische brochure of videodocumentaire samenstellen over de eigen omgeving in een andere taal.
- Onderzoek naar de buurtgerichte consumptie en de veranderingen die daarin over een bepaalde periode hebben plaatsgevonden.
- Onderzoek naar de sociale structuur van een wijk.
- Ontwerp voor de herinrichting van de eigen omgeving op basis van de door leerlingen aangebrachte uitgangspunten.
- Op zoek gaan naar eenvoudige technische toepassingen in de omgeving, ze analyseren, nabouwen en zoeken naar verbeteringen.

Bijlage 11

Proefprojecten 'Buurten met erfgoed'

Sinds het schooljaar 2012-2013 lopen er in Vlaamse basisscholen proefprojecten 'Buurten met erfgoed' voor de tweede lager onderwijs.

Basisscholen uit verschillende Vlaamse gemeenten willen het erfgoed in de buurt van de school voor leerlingen en leerkrachten ontsluiten. Ze engageren zich om een erfgoedproject met en in de schoolbuurt uit te werken. Het project legt de nadruk op de beleving van het erfgoed en verbindt erfgoededucatie met andere educaties.

Geloof in eigen kunnen

Twee partners schrijven het scenario van het schoolproject dat ze met de kinderen gaan uitvoeren. Aan de ene kant is er de school met haar 'kiddeskundigen': de leerkrachten en eventueel de ouders of grootouders die zich hiervoor willen engageren, aan de andere kant de 'erfgoeddeskundigen' uit de buurt, wijk, gemeente of regio: sleutelfiguren uit de buurt, de gemeentelijke cultuur- en/of erfgoeddienst, de heemkundige kring, plaatselijke verenigingen en musea, Natuurpunt, de regionale erfgoedcel of het Regionale Landschap waaronder de gemeente valt. Een externe coach begeleidt het proces. Daardoor gaan de erfgoeddeskundigen niet van hun erfgoedaanbod uit, maar passen ze hun aanbod aan aan de **behoefte van de school**, de leerlingen en het samen geschreven erfgoedscenario. Beide partners vertrekken vanuit het geloof in eigen kunnen. De samensmelting van beide deskundigheden geeft een meerwaarde.

Een leeg blad als voorbereiding

De scholen ontwerpen het project op een **startdag** waarop kiddeskundigen en erfgoeddeskundigen samen het scenario schrijven. Van de school vergt het geen enkele voorbereiding. Op het einde van de dag ligt er een scenario klaar dat de school en erfgoedwerkers samen met de kinderen gaan uitvoeren. Tijdens **drie korte opvolgssessies** nemen de partners de stand van zaken van de schoolprojecten door en zoeken ze samen naar alternatieve en creatieve mogelijkheden. School- en erfgoedpartners bepalen zelf welk erfgoed ze in de focus plaatsen. Eventueel worden nieuwe media in de schoolprojecten ingeschakeld. De aanmaak van een digitaal omgevingsboek waarmee de kinderen de schoolomgeving in kaart brengen is een van de mogelijkheden. Via dit project wordt de samenwerking tussen de scholen en de lokale of regionale erfgoedpartners een blijvend gegeven. We starten samen met een leeg blad. Wat erop komt, hebben we zelf bedacht.

Pilootgemeenten

Tijdens de schooljaren 2012-'13 en 2013-'14 liepen er proefprojecten 'Buurten met erfgoed' in een tiental basisscholen. In het schooljaar 2014-'15 stapten alle basisscholen van de drie pilootgemeenten Nevele, Sint-Pieters-Leeuw en enkele deelgemeenten van Geraardsbergen in het project. De erfgoedcel Meetjesland, de erfgoedcel Pajottenland en Zennevallei en het Vlaams Kennis- en Vormingscentrum voor Natuur en Milieu De Helix uit Geraardsbergen fungeerden als regionale partners. In het schooljaar 2015-'16 namen alle basisscholen van pilootgemeente Beernem deel aan het project.

Meer informatie over 'Buurten met erfgoed' en de pilootprojecten:

<https://www.onroenderfgoed.be/nl/actueel/projecten/buurten-met-erfgoed/>

'Buurten met erfgoed' is een project van het agentschap Onroerend Erfgoed i.s.m. FARO, Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed; CANON Cultuurcel van het agentschap voor Onderwijscommunicatie; Educatie voor Duurzame Ontwikkeling van het departement Leefmilieu, Natuur en Energie; Heemkunde Vlaanderen; Herita; Mooss vzw en De Bardijnen.

Rijke bronnen

Gesprekspartners

Andy Vandevyvere en Steven Clays, Trage Wegen vzw
Ann Dejaeghere, afdeling horizontaal beleid departement Onderwijs en Vorming
Annemie Geerts en Tiji Bossuyt, De Veerman vzw
Bas Van der Veken, Vlaams Overleg Regionale Landschappen
Brecht Demeulenaere, coördinator CANON Cultuurcel van het agentschap Onderwijscommunicatie
Brigitte Pycke, pedagogisch adviseur Provinciaal Onderwijs Vlaanderen
Daphné Maes en Alfons Dierickx, Heemkunde Vlaanderen
Erwin Declercq, lector Wereldoriëntatie en ICT, KaHo Sint-Lieven Aalst
Floortje Vantomme, tapis plein vzw
Geert Berings en Ignace Devoldere, lectoren secundair onderwijs Arteveldehogeschool Gent
Guy Scheijnen, pedagogisch begeleider VOET VSKO
Hildegarde Van Genechten, FARO, Steunpunt cultureel erfgoed
Inge De Geyter en Benny Buntinx, Coördinatiecentrum Open Monumenten Vlaanderen, later HERITA
Jos Thys, Instellingen, Leerlingen Basisonderwijs en Deeltijds Kunstonderwijs, departement Onderwijs en Vorming
Jurgen Loones en Katrien Van Poeck, Educatie voor Duurzame Ontwikkeling EDO, departement Leefmilieu, Natuur en Energie
Karl Desloovere, Dienst Curriculum, departement Onderwijs
Katrien Van Iseghem, CANON Cultuurcel, Agentschap Onderwijscommunicatie
Luc De Man, coördinator pedagogische begeleidingsdienst Gemeenschapsonderwijs
Luc Depondt, Centrum Ervaringsgericht Onderwijs CEGO
Paul Bottelberghs, Ambrosia's tafel
Peter Visser, Vlaams Netwerk voor Eigentijds FilosofieOnderwijs VEFO
Piet Quataert, gewezen coördinator Regionaal Landschap Meetjesland
Pieter Borremans, lector lerarenopleiding basisschool Karel de Grote Hogeschool Antwerpen
Soetkin Bauwens en Bob Loisen, Onderwijssecretariaat Vlaamse Steden en Gemeenten
Stefaan Vandelacluze, Mooss vzw
Sven De Maertelaere, lector lerarenopleiding basisschool, Arteveldehogeschool Gent
Veerle Ernalsteen, Steunpunt Diversiteit en Leren UGent

Bibliografie

[Agentschap Onroerend Erfgoed: bouwkundig, archeologisch, landschappelijk, heraldisch en varend erfgoed, http://www.onroenderfgoed.be.](http://www.onroenderfgoed.be)

Aqueduct 2011 : competentieontwikkeling in een Europese erfgoedcontext, <http://the-aqueduct.eu>

Archeonet: boven- en ondergronds erfgoed in Vlaanderen en Brussel, <http://www.archeonet.be>

Archiefbank: online databank voor private archieven, <http://www.archiefbank.be>

Archiefwijzer: archieven in Vlaanderen, <http://www.archiefwijzer.be>

Bamford A., CANON Cultuurcel 2007: Kwaliteit en consistentie van kunst- en cultuuronderwijs in Vlaanderen.

Bibliotheken Vlaanderen: <http://www.bib.vlaanderen.be>.

Bleyen J. & Van Molle L., Acco 2012: Wat is mondelinge geschiedenis?.

Borman T. 2004: Education on heritage in Heritage and educating: a European perspective.

Bottelberghs P. 2012: Mediawijsheid in de lessen geschiedenis.

Branchesi L. 2007: Heritage education for Europe.

Bunnik C. Boekmancahier 1999: Infrastructuur voor erfgoed in het onderwijs schiet te kort.

CANON Cultuurcel, Kunsten en Erfgoed & Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed 2007:

Erfgoededucatie in het Vlaamse Onderwijs. Erfgoed en onderwijs in dialoog.

CANON Cultuurcel 2008: Projecten op school. 40 praktijkverhalen in de kijker.

CANON Cultuurcel, Cultuurforum 2010: Verdiepende tekst bij Leren in cultuur en door cultuur. Doorbraken voor 2020.

Carson B.G. 1992: Interpreting history through objects. Patterns in practice. Selection from the Journal Museum Education.

Catteuw P., Dams S., Dejaeghere A. e.a. (red.), CANON Cultuurcel 2008: Gedeeld Verbeeld. Eindrapport van de commissie onderwijs cultuur.

Centrale Archeologische Inventaris, online catalogus: <http://cai.erfgoed.net>.

Colpaert M. 2010: Erf-goed maakt beter. Lezing over identiteit en erfgoed, Klein Seminarie Roeselare.

Cools J., Wegwijs Cultuur, Davidsfonds 2005: Cultureel erfgoed is niet vrijblijvend.

Copeland T., 2004: Heritage Education and Citizenship. A European Perspective.

Corijn E., Wegwijs Cultuur, Davidsfonds 2005: Volkscultuur.

Cornelisse W., Oud Nieuws, nr. 1 2003: Cultureel erfgoed en het nieuwe leren.

Creyf T. 2003: Erf goed! Knip goed!.

Curriculum, AKOV, departement Onderwijs: Lager onderwijs. Uitgangspunten voor de eindtermen van het lager onderwijs.

[Cultuurkuur: portaalsite met o.a. Dynamo 3, het subsidieproject voor culturele projecten van scholen, http://www.cultuurkuur.be](http://www.cultuurkuur.be)

<http://www.cultuurkuur.be>

Declercq E. 2010: PWO-project Expertisecel Onderwijs Aalst, Sint-Lieven Hogeschool Aalst.

Defreyne M. 2010, FARO, tijdschrift voor cultureel erfgoed september: Erfgoed en basisonderwijs: mariage de raison of echte liefde?

de Groot E., Erfgoed Actueel 2007: Het monument als geschiedenisboek. Onderzoek naar educatie in de monumentensector.

De Maertelaere S., Artevelde Hogeschool 2009: Erfgoededucatie.

De Maertelaere S., Van Hoyer E. & Maes D., Ons Heem 2008: Erfgoededucatie. De samenwerking tussen scholen en heemkundige kringen.

Den Hollander P. Instituut voor Media en informatievaardigheden: 21 leerprincipes voor digitale lesopdrachten.

Departement onderwijs 2010: Secundair onderwijs: VOET in 19 vragen, <http://www.ond.vlaanderen.be/dvo/secundair>

Depuydt A., Declercq J. & Deboutte G., Acco 2001: Verbondenheid als antwoord op de-link-wentie? Preventie op een nieuw spoor.

De Regt A., Zeeman M. & de Langen T. 2007: Omgevingsonderwijs. Eindrapport. Theoretisch kader voor erfgoededucatie.

De Swaef G., Pedagogische Begeleidingsdienst stad Gent: Buiten gebruik. Filosofen rond Buiten Gebruik.

De Troyer V. & Vermeersch J., Hereduc 2005: Erfgoed in de klas. Een handboek voor leerkrachten.

De Witte, Simons, De Meester & Van Heddegem, Erfgoedcel Waasland, Erfgoedcel Mechelen, FARO en Lessius Mechelen, De Boeck 2012: *Leren van horen zeggen*. Draaiboek voor een vakoverschrijdend project mondelinge geschiedenis in het secundair onderwijs.

Erfgoed Actueel 2005: *Erfgoed en integratie*. Verslag debat Rode Hoed.

Erfgoed Nederland 2007: *Een net werk(t)!: een handreiking voor het opzetten van een netwerk voor voortgezet onderwijs en erfgoedinstellingen*.

Erfgoed Nederland & Mondriaan Stichting 2008: *Erfgoed en de open samenleving*. Debat over culturele identiteit in de erfgoedsector.

Erfgoed Nederland 2011: *Verslag expertmeeting Kwaliteitscriteria voor erfgoededucatie*.

Europa Nostra Stichting 2011: *Erfgoed Leeft! Kant-en-klare lessen over ons erfgoed voor het vijfde en zesde leerjaar*.

Erf-goed, beschermde landschappen in Vlaanderen: <http://www.erf-goed.be>.

Erfgoedbibliotheken: <http://www.erfgoedbibliotheken.be>.

Europeana: *kunstschaten uit heel Europa*, <http://www.europeana.eu>.

Europanostra: *bescherming van Europa's cultureel en natuurlijk erfgoed*: <http://www.europanostra.org>.

The European Library: *portaal van 48 Europese nationale bibliotheken*, <http://www.theeuropeanlibrary.org>

Faronet: *Vlaams steunpunt voor het roerend en immaterieel erfgoed*, <http://www.faronet.be>

Geheugen van Nederland: *Nederlandse beeldbank van musea, archieven en bibliotheken*,

<http://www.geheugenvannederland.nl>

Gerrits J. KPC Groep 2004: *De school op de schop*. Het nieuwe leren.

Gielen & Laermans Lannoo Campius 2005: *Cultureel Goed*. Over het (nieuwe) erfgoedregiem.

Hageman C., in de reeks *Erfgoed NU*, Erfgoed Nederland 2009: *Voorbij erfgoed à la carte*. Een terugblik op de toekomst van erfgoededucatie.

Holthuis P., van Ginkel E., Henrichs H. e.a., *Cultuurnetwerk Nederland 2005: Erfgoededucatie in onderwijsleersituaties*.

Holthuis P., *Erfgoed Actueel 2004: Inspiratie voor erfgoededucatie op school*.

Huizinga T.: *Handreikingen voor een kennisgerichte en ervaringsgerichte didactische aanpak binnen erfgoededucatie*.

Hereduc: *erfgoededucatie in Europa*, <http://www.hereduc.net>.

Intercultural Museum and Heritage Projects: Kijken naar erfgoed vanuit wisselend perspectief, <http://www.imhp.eu/prisma>.

Ingebeeld: *platform voor mediawijsheid*, <http://www.ingebeeld.be>.

Jacobs M., *Wegwijs Cultuur*, Davidsfonds 2005: *Het culturele erfgoedlandschap*. Convergentie en beleidsinstrumenten in de erfgoedsector.

Joos A., Ernalsteen V, Lanssens A., Engels M., *Steunpunt Gelijke Onderwijskansen 2006*, *Brede School in Vlaanderen en Brussel*. Visietekst.

Joos A. & Delrue K., *Steunpunt Intercultureel Onderwijs 2014: Puur uit de buurt*. Een werkboek.

Jutten J., *Stichting Duurzaam Leren 2014: Systeemdenken in de klas*. Praktische uitwerking voor het werken met de vijfde discipline.

KATHO-PHO, *Ierarenopleiding: Expertisecentrum Brede School*.

Kearney C., *Koning Boudewijnstichting, 2010: Poverty is not a game*. Handleiding voor leerkrachten.

Kommers M.J. (red.), *Cultuurnetwerk Nederland, 2010: Zicht op ... erfgoededucatie*. Achtergronden, literatuur, websites en projecte.

Koninklijke academie voor Nederlandse taal en letterkunde: <http://www.kantl.be>.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpartimonium: <http://www.kikirpa.be>

Kunstenpunt: aanspreekpunt voor muziekgenres, podiumkunst en beeldende kunsten in Vlaanderen, www.kunstenpunt.be

Land H. *Cultuur + Educatie 2005: Erfgoedonderwijs: klem tussen bestaande praktijk en onvervulde beloften*.

Lieftink J. & Wervers E., *Cultuurnetwerk Nederland 2007: Zicht op ... brede school en cultuureducatie*. Achtergronden, literatuur en websites.

Heemkunde Vlaanderen: <http://www.lokaalgeheugen.be>.

Manghelinckx P. e.a., *Stadslabo JES 2013: LOMAP Capture the neighbourhood*.

Marijnissen S., *Erfgoedhuis Zuid Holland 2008: Oral History: Zegt het voort!* Een handleiding.

Mijland E. 2011: *Ideeënboek*. Sociale media in het onderwijs.

Mols P., *Bekadidact Baarn 2003: Speurtochten naar vroeger*. Ideeën voor het werken met erfgoed op de basisschool.

Mols P. 2007: Waar zijn de kinderen? Reflectie op het rapport Erfgoededucatie in het Vlaamse onderwijs, erfgoed en onderwijs in dialoog.

Monumentenwacht: behoud en beheer van waardevol erfgoed in Vlaanderen <http://www.monumentenwacht.be>.

Monumenten en landschappen in het Brussels gewest: <http://www.monument.irisnet.be>

Nicaise I., Pirard F. & Ruelens L., Impuls 2004: Naar een brede school in Vlaanderen.

Ouwens L., Cultuur + Educatie 2005: Erfgoed, jongeren en hun identiteitsbewijs.

Openbaar kunstbezit in Vlaanderen: <http://www.tento.be>

Oral History Society: <http://www.ohs.org.uk>

Plein C. 2011, kwartaalblad over cultuureducatie in het primair onderwijs. Themanummer verhalen.

Poppelmonde W., Wolters Plantyn 2001: Samen denken. Filosoferen met kinderen en de eindtermen en ontwikkelingsdoelen voor het basisonderwijs.

Rooijackers G., Boekmancahier 41 1999: Het leven van alledag benoemen. Cultureel erfgoed tussen ondernemerschap en nieuwe technologie.

regionale landschappen: de Vlaamse Regionale Landschappen, <http://www.regionalelandschappen.be>

Schauvliege J., Smet P. 2012: Groeien in cultuur. Conceptnota cultuureducatie.

Schoefs H. & Van Genechten H., FARO 2008: Van denken naar doen. Verslag van het denktraject erfgoededucatie.

Severijnen M. 2005: Cultuurgebaseerd onderwijs. De culturele identiteit als uitgangspunt.

Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening 2002: Het leeft in de sectie! Een evaluatieonderzoek naar de totstandkoming en het gebruik van het project De industrialisatie in Breda 1850-1940.

Stichting Kritisch denken: <http://www.kritischdenken.nl>

Taghon S., Yildirim S., Redig G. (red.) 2004: Vlaams Actieplan Interculturalisering. Van, voor en door cultuur, jeugdwerk en sport.

tapis plein vzw en Unesco Platform Vlaanderen: Un-touchable, Alles over de Unesco-conventie voor immaterieel cultureel erfgoed.

ten Dam G. & Volman M., pedagogische Studiën 2002: Het sociale karakter van kritisch denken. Didactische richtlijnen.

Teurlings C., van Wolput B. & Vermeulen M., Schoolmanagers 2006: Nieuw leren waarderen. Een literatuuronderzoek naar effecten van nieuwe vormen van leren in het voortgezet onderwijs.

Thomèse M., Van Gorcum 2008: Erfgoedonderwijs op de basisschool.

trage wegen: paden en wegen voor niet-gemotoriseerd verkeer, <http://www.tragewegen.be>

Unesco: Strategie voor duurzame ontwikkeling, <http://www.unesco.org>

Unesco Vlaanderen: de werking van Unesco in Vlaanderen over onderwijs,

<http://www.unesco-vlaanderen.be>

Unesco, wetenschap en cultuur: werelderfgoed en duurzame ontwikkeling, <http://www.unesco.org/culture>

Van de Cotte A., Van Stoel tot Stoel vzw 2009: Vertelcultuur in Vlaanderen. Een verhaal met een einde? Of het begin van een nieuw verhaal? Eindrapport van het onderzoeksproject Vlaanderen vertelt. Onderzoek naar de behoefte, de haalbaarheid en de wenselijkheid van een expertisecentrum voor vertelcultuur in het kader van de ontsluiting van het orale erfgoed in Vlaanderen.

Van de Kamp M.T., Cultuur + Educatie 2005: Leerlingen in het voortgezet onderwijs enthousiasmeren voor (cultureel) erfgoed.

Vandelacluze S., Van Esch J. & Waerts J., Mooss 2009: Methodiek kunst- en erfgoededucatie, theorie en praktijk.

Van der Kaaij M. 2004: Heritage Education. Looking back to tomorrow.

Van der Linde H., Boekmancahier 38: Cultuureducatie is meer dan kunst alleen. Over het belang van erfgoed in het onderwijs.

van der Putten M., Erfgoed Nu 2008: De straat spreekt boekdelen. Erfgoed en culturele diversiteit.

van der Zant P., Erfgoed Nederland 2009: Visie op erfgoed en educatie 2009-2012.

Van Ginkel E., Cultuur+Educatie 2005: Is erfgoedonderwijs voor iedereen?

van Riessen M. en van Manen I. 2011: Omgevingsonderwijs. Van project naar praktijk.

Van Langeveld J., Gussen I., Aqueduct, Alden Biesen 2011: Competentiegericht onderwijs in een erfgoedcontext.

Van Poeck K., Oikos 42 2007: Natuur- en milieueducatie in tijden van hyperpragmatisme.

Van Poeck K., Oikos 54 2010: Leren veranderen.

Van Poeck K. & Loones J. 2009: Hoofd, hart en handen uitgedaagd. Inleiding Benelux-Werkconferentie.

Van Poeck K. & Loones J. 2010: Educatie voor Duurzame Ontwikkeling: de vlag en de lading.

Veen W. en Jacobs F., Stichting SURF 2004: Leren van jongeren. Een onderzoek naar nieuwe geletterdheid.

Verstraete F. & Bellemans Y., Gent Cultuurstad vzw, JES vzw 2008: Stadsklassen. Draaiboek ontwikkeling stadsklassen.

vlaams architectuur instituut: hedendaagse, kwalitatieve infrastructuur, <http://www.vai.be>.

[Vlaams beleid rond duurzame ontwikkeling: http://www.vlaanderen.be/duurzameontwikkeling](http://www.vlaanderen.be/duurzameontwikkeling).

Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek 2008: GAME ON! We krijgen er niet genoeg van.

Vlaamse volksverhalen: <http://www.volksverhalenbank.be>

Vroemen J., A3 boeken 2006: Ode aan de olifant. Vertellen als levenskunst.

VVSG: Memorandum flankerend onderwijsbeleid en Brede School.

Zeeman & deRegt, Erfgoed Brabant 2014: Wijzer met erfgoededucatie. Handleiding bij de leerdoelen voor het primair onderwijs.

Zwiers J., Cultuur + Educatie 2005: Leefwereld-denken. Kinderen op pad naar zorg voor erfgoed'.

